

**T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ
ANABİLİM DALI**

**ÇALIŞMA HAYATINDA EMEK: 1980 ÖNCESİ TÜRK
EDEBİYATINA YANSIMALARI**

**BÜŞRA SOYDEMİR
1630225087**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Osman Kürşat ACAR**

ISPARTA, 2018

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

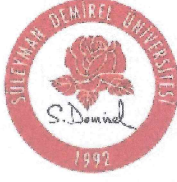
Tez Savunma Sınav Tutanağı 2

Öğrencinin Adı Soyadı	Büşra SOYDEMİR	
Anabilim Dalı	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı	
Tez Başlığı	1960-1980 Dönemi Çalışma Hayatında Emek: Türk Edebiyatına Yansımaları	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Çalışma Hayatında Emek: 1980 Öncesi Türk Edebiyatına Yansımaları	
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 16/10/2018 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ³ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Dr. Öğr. Üyesi Osman Kürşat ACAR - Süleyman Demirel Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Adem KORKMAZ - Süleyman Demirel Üniversitesi	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Osman ŞİMŞEK - Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

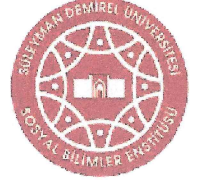
¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Çalışma Hayatında Emek: 1980 Öncesi Türk Edebiyatına Yansımaları” adlı çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Büşra SOYDEMİR

16.10.2018

ÖZET

Cumhuriyeti izleyen ilk yıllarda sanayileşmeye yönelik çabaların ve köyden kente göçlerin artması gibi durumların ve bu durumların doğurduğu sonuçların ardından, edebi eserlerde işçi sınıfına ve sorunlarına dair konular işlenmiştir. Ancak günümüz edebiyat dünyasında, işçi sınıfının kaleme alındığı eserlerin oldukça kısıtlı olduğu; işçilerin çalışma ve yaşam koşullarına yeterli düzeyde değinilmediği gözlemlenmektedir. Bu açıdan yapılan bir değerlendirmeye, emek tarihinin bir parçası olacak olan günümüz edebiyat dünyasında; işçi sınıfının nasıl yer alması gerekliliği üzerine yapılacak yorum ve çıkarımların daha sağlıklı olabilmesi adına, Türkiye tarih sahnesindeki olay ve olguların edebi eserlere nasıl yansıdığının saptanması gerektiği düşünülmektedir.

İşçilerin konu edindiği eserleri değerlendirebilmek için öncelikle tarihsellik içerisinde işçi sınıfında meydana gelen gelişmelerin araştırılması/incelemesi gerektirmektedir. Bu doğrultuda da çalışma kapsamında öncelikle emek tarihine bir pencere açılarak; 1980 öncesi Türkiye tarihinde işçi sınıfının nasıl süreçlerden geçtiğine değinilmiş; sonrasında Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımı aracılığıyla dönemin atmosferini yansıtan edebi eserlerde, çalışma olgusunun nasıl işlendiği değerlendirmeye çalışılmıştır. Çalışmada bir veri kaynağı olarak kullanılan romanlar, konuları bakımından dört ana başlık altında; toprakta, fabrikada, madende ve denizde çalışma hayatı olmak üzere tasnif edilmiş ve işçi sınıfının sadece sayısal verilerle yansıtılmasından ziyade insana dair olanın da görünür kılınması amaçlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada; “*Tütün Zamanı / Zeliş*” , “*Eskici ve Oğulları*”, “*Bereketli Topraklar Üzerinde*”, “*Murtaza*”, “*Ölümün Ağzı*” , “*Afrodit Buhurdanında Bir Kadın*”, “*Deniz Gurbetçileri*” ve “*Aganta Burina Burinata*” romanları aracılığıyla, ele alınan dönem içerisinde hem işçi sınıfında hem de toplumsal yapıda nasıl bir dönüşüm yaşandığı aktarılmaya çalışılmıştır. Değerlendirilen eserler aracılığıyla emek tarihine ilişkin aktarılan bilgilerdeki “insan gerçeğine” ulaşabilmiş ve dönemin çalışma hayatına tutulan aynada, tarih sahnesindeki işçilerin psikolojik ve sosyolojik görüntüsünü yansıtabilmek mümkün olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye’de Çalışma Hayatı, İşçi sınıfı, Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımı, Edebiyat, Edebi Eserler.

(SOYDEMİR, Büşra, *Labor in Working Life: Reflections on Previous Turkish Literature 1980*, Master's Thesis, Isparta, 2018)

ABSTRACT

In the first years following the Republic of Turkey, the working class and about its problems were covered in the literary works consequences of the situation such as industrialization efforts and increment of immigration from country side to city centre and the results of these situations. However, in today's literature world, it is observed that the works about the working class is limited; the working and living conditions of the workers are not adequately addressed . In this respect, how the events and facts on the stage of history in Turkey is considered as necessary to determine whether reflected in literary works for better comments and conclusions about how the working class should take place in today's literature world which is a part of labor with an assessment.

In order to be able to evaluate the works that the workers are subject to, it is necessary to investigate / examine the developments in the working class. In this context, firstly, by opening a window to the history of labor; it is mentioned how the working class processed in the history of Turkey before 1980, after that it was tried to emphasize how working fact went on in literary works reflecting the atmosphere of the period through the Socialist Realistic Literary Movement. The novels used as a data source in the study were classified under four main titles; as working life in the soil, in the factory, in the mine and at sea, and it was aimed to visible about human rather than reflecting the working class with only numerical data. In this study being used a qualitative research method, it was tried to transfer a conversion in both working class and social structure in discussed term by way of "Tütün Zamanı / Zeliş" , "Eskici ve Oğulları", "Bereketli Topraklar Üzerinde", "Murtaza", "Ölümün Ağzı" , "Afrodit Buhurdanında Bir Kadın", "Deniz Gurbetçileri" ve "Aganta Burina Burinata" novels. It was possible to reach "human reality" in the knowledge narrated about labor history by favour of the evaluated works and represent psychological and sociological view of workers on the stage of history in the mirror of the working life of the period.

Keywords: Working Life in Turkey, Working Class, The Socialist Realist Literature Movement, Literature, Literary Works.

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	i
YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	vii
TABLolar DİZİNİ	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞÇİ SINIFININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TÜRK ÇALIŞMA HAYATINDA 1980 ÖNCESİ DÖNEME GENEL BAKIŞ

1.1. EMEK TARİHİ YAZIMINA FARKLI PERSPEKTİFTEN BAKIŞ.....	5
1.2. İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞU VE İŞÇİ SINIFININ TARİHSEL GELİŞİMİ ..	8
1.3. OSMANLI DÖNEMİ ÇALIŞMA HAYATI VE BIRAKILAN MİRAS	11
1.4. CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA ÇALIŞMA HAYATI.....	17
1.4.1. 1923-1946 Tek Parti Dönemi.....	18
1.4.2. 1946-1960 Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi.....	26
1.5. 1960-1980 DÖNEMİ ÇALIŞMA HAYATI	34
1.5.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi–12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Arası Dönem	35
1.5.2. 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi - 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Dönemi	42

İKİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMA HAYATININ TÜRK EDEBİYATINDAKİ İZDÜŞÜMLERİ

2.1. HAYATA “SANAT” PENCERESİNDEN BAKMAK.....	52
2.2. İNSAN GERÇEĞİNİ ANLAMANNIN BİR YOLU OLARAK EDEBİYAT ..	55
2.2.1. 1980 Öncesi Dönemin Ana Çizgileriyle Edebiyata Yansımaları	57
2.2.2. Edebi Bir Tür Olarak Roman ve Çalışma Hayatı.....	61
2.3. ÇALIŞMA HAYATINA İŞÇİ TULUMUYLA BAKIŞ: TOPLUMCU GERÇEKÇİ EDEBİYAT AKIMI.....	64
2.3.1. Türkiye’de Toplumcu Gerçekçi Akımının Gelişimi	66
2.3.2. Toplumcu Gerçekçilik: Köy Edebiyatı.....	68
2.3.3. Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımına Eleştirel Bir Perspektif	71
2.4. TÜRK ROMANINDA TOPLUMCU GERÇEKÇİLİĞİN TEMSİLCİLERİ VE ÇALIŞMA HAYATININ ROMANLARDAKİ TEMSİLİYETİ	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ÇALIŞMA HAYATINDA EMEK: 1980 ÖNCESİ TÜRK EDEBİYATINA
YANSIMALARI

3.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMİ ÇALIŞMA HAYATI: TÜRK EDEBİYATI	
ROMANLARINDA TEMSİLİ.....	81
3.1.1. Çalışmanın Amacı	81
3.1.2. Çalışmanın Yöntemi	82
3.2. “TARLA”DAKİ EDEBİYAT: TOPRAK VE EMEK.....	84
3.2.1. Tütün Zamanı / Zeliş (1959)	85
3.2.2. Eskici ve Oğulları (1962).....	93
3.3. “YERİN ALTI”NDAKİ EDEBİYAT: MADENCİLİK VE EMEK	105
3.3.1. Afrodite Buhurdanında Bir Kadın (1937)	106
3.3.2. Ölümün Ağzı (1979).....	117
3.4. “SANAYİ”DEKİ EDEBİYAT: FABRİKA VE EMEK	125
3.4.1. Murtaza (1952).....	126
3.4.2. Bereketli Topraklar Üzerinde (1954)	134
3.5. “GÜVERTE”DEKİ EDEBİYAT: DENİZ VE EMEK	144
3.5.1. Deniz Gurbetçileri (1969)	144
3.5.2. Ağanta Burina Burinata (1976).....	150
SONUÇ	161
KAYNAKÇA.....	166
ÖZGEÇMİŞ	177

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AP	: Adalet Partisi
Bkz.	: Bakınız
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	: Çeviren
Der	: derleyen
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
İİSB	: İstanbul işçi Sendikaları Birliği
İK	: İş Kanunu
İÖ	: İsa'dan Önce
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MİSK	: Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MKK	: Milli Koruma Kanunu
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
SSK	: Sosyal Sigortalar Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TİSGLK	: Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu
Türk-İş	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğerleri
yay. hl.	: Yayına Hazırlayan
yy.	: Yüzyıl

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. 1923-1960 Grevleri	30
Tablo 2. 1960-1980 Yılları Arasında Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı, Kaybolan İşgünü Sayısı (Türkiye).....	46
Tablo 3. 1960 - 1980 Arasında İş Yasası Kapsamındaki İşçi Sayısı ve Sendikalı İşçi Sayısı.....	47

ÖNSÖZ

Viktor Frankl, “İnsan kendini belirleyen bir varlıktır. İnsan ruhtan öte bir şeydir” diyor... Belki de var olma sancısı çeken bir varlık; ancak insan olma yolundadır... Ve bundan dolayıdır ki insan olabilmek; yolda olmak, yolda olmaya çalışmaktır. Zira Heidegger’de kaygı, Sartre’de bulantı olarak karşımıza çıkan şey, insanın daima aradığı o “anlam” arayışlarının özeti olan kelimelerdir. Kendi hayatımdaki “anlam” arayışına dair çıktığım yolculuğumun heybesini ise hakikate ulaşabilme ve fayda sağlayabilme arzusu ile doldurdum. Zira insanın ancak “beş duyu idrakinin kapalı dünyası içinde kalmadan” kendini bulabileceğine ve birilerine fayda sağlayıp, kalıcı izler bırakabildiği ölçüde var olabileceğine inandım hep.

Kendimi bulma imkânı olarak gördüğüm yolculuğumun, en güzel yol tercihi ise – ömür boyu sürmesini arzu ettiğim- akademik yolculuk oldu. Öyle ki, -bilimsel dünyaya adım atmaya çalıştığım- bu çalışmanın bütün aşamasında, aralanan her kapının ardından kendimi daha çok besleyecek bilgiye ulaşmanın hazzı ve uçsuz bucaksız olan bilgi dünyasındaki yetersizlik hissi daima çok kıymetli oldu benim için. Ve her aşamasını araştırmaktan/yazmaktan büyük mutluluk duyduğum bu çalışmada, daima yanımda olan; başta ailem olmak üzere, yoluma anlam katan insanlara teşekkür etmek benim için çok büyük bir onurdur.

Yürümeye çalıştığım ve kimi zaman da zorlandığım bu yolda bana ışık tutan, daima hâlden anlayan ve cesaret veren tutumuyla, desteğini ve güvenini hiçbir zaman esirgemeyen; her zaman bilgi ve tecrübelerinden faydalandığım ve faydalanacak olduğum değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Osman Kürşat ACAR’a,

Sağladıkları katkılardan dolayı, jüride yer alan değerli hocalarım Prof. Dr. Adem KORKMAZ ve Doç. Dr. Osman ŞİMŞEK’e; akademide ilerleyebilmem adına yol göstericiliği yapan değerli hocam Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK’e; çalışmanın ilk adımlarından itibaren, bilgi ve tecrübelerini sıkılmadan aktaran; çalışmanın şekillenmesinde daima yardımcı olan değerli hocam Arş. Gör. Özal ÇİÇEK’e

İsparta’yı bu denli sevmeme vesile olan, evlerinin kapısını her zaman açık tutan; çalışmaya konu olan dönemleri birebir kendi tecrübe ve gözlemleriyle aktaran; hayata

karşı duruşuyla örnek aldığım manevi dedem Mustafa Kemal TODURGALI ve çok değerli manevi anneannem Birsen TODURGALI'ya,

Varlıkları ile her zaman kendimi güçlü ve mutlu hissetmemi sağlayan aile büyüklerime ve ayrı ayrı bütün dostlarıma,

Hayatımızda olmasını büyük bir lütuf olarak gördüğüm, varlığından güç aldığım canım dayım Mümtaz BAYSAL'a; daima “iyi ki var” dediğim, hayattaki en büyük destekçim canım ağabeyim Abdullah SOYDEMİR ve çok değerli eşi Arife SOYDEMİR'e,

Her pes edişimde daha güçlü bir şekilde yolculuğuma devam etmemi sağlayan, hayatım boyunca her kararında yanımda olan, bana benden daha çok inanan ve güvenen, maddi/manevi bütün konularda her daim özveriyle elimden tutan; haklarını hiçbir şekilde ödeyemeyeceğim canım annem Oya SOYDEMİR ve canım babam Salih SOYDEMİR'e,

Sonsuz teşekkürler...

Bu tez çalışması 4943-YL1-17 numaralı proje kapsamında Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon birimi tarafından desteklenmiştir.

*Bütün iş kazalarında
ve maden ocaklarında hayatını kaybeden işçilerin anısına...*

GİRİŞ

Toplumsal gerçeğin tabiatında mevcut olan geçmişin birikimini iyi anlamadan, yakın tarihi değerlendirmenin ve geleceğe yön vermenin mümkün olmayacağı aşikârdır. Tarihsel sürece dair edinilen bilgiler ise hem bugünü etkilemekte hem de devam edilen yolculukta nasıl ilerlenmesi gerektiğine dair işaretleri içerisinde barındırmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde işçilere olan bakış açısı ve işçi sınıfına hangi misyonun tanımlandığını ortaya koymak da bu anlamda hem işçi sınıfının nasıl süreçlerden geçtiğinin incelenmesi hem de daha sonrasına ışık tutulabilmesi açısından önemlidir. Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle emek tarihi yazımına ilişkin küçük bir pencere açılacak, ardından işçi sınıfının gelişimini ve 1980 öncesi dönem içerisindeki yerini incelemek/anlamlandırabilmek amacıyla; öncelikle işçi sınıfının doğuşu kısaca özetlenecek, sonrasında Osmanlı Dönemine küçük bir pencere açılarak; - Türkiye’de, Cumhuriyet döneminde uygulanmış olan ekonomi politikalarını anlayabilmek adına- Osmanlı’dan, Türkiye Cumhuriyeti’ne nasıl bir siyasi ve iktisadi yapının devralındığına değinilecektir.

Devralınan mirasa değindikten sonra, Türkiye’de 1980 öncesi dönemde meydana gelmiş olan olay ve olgular üzerinden gerçekleştirilecek tasnifle; ele alınan 1980 öncesi dönemin siyasi-ekonomik boyutuna ve uygulanan politikalara ayna tutulup; aynı zamanda çalışma hayatının ve işçi sınıfının nasıl değişim ve dönüşüm yaşadığı aktarılmaya çalışılacaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarına dair açılacak olan pencerede, tek partili dönemde ve çok partili dönemde işçi sınıfının Türkiye tarih sahnesindeki gelişimine bakılacak; sonrasında işçi sınıfı hareketliliğinin yoğunluk kazandığı 1960-1980 dönemi; Türkiye siyaset tarihinden bağımsız düşünölemeyecek olan emek tarihi kapsamında değerdendirilmeye çalışılacaktır. Bu doğrultuda da çalışma sınırlılığı içerisinde ele alınan dönemde, işçi sınıfı temasının oluşum ve gelişim dinamikleri üzerinden kurulmaya çalışılan bağ aracılığıyla, günümüz işçi sınıfının gelişmesinde, ele alınan dönem içerisinde gerçekleşen siyasi, ekonomik, sosyal birçok olayın, birikimli olarak nasıl etki oluşturduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İkinci bölümde ise, çalışmanın asıl amacı olan insana dair olanın görünür kılınmasında araç olarak görülen edebiyat dünyası ile çalışma hayatı arasındaki köprünün nasıl şekillendiğine dair açıklamalar sağlanmaya çalışılacak ve bu noktada sanat kavramı başlangıç noktası olarak belirlenecektir. Ardından sanatın önemli bir parçası olan, insanın ve toplumsal olanın anlaşılmasına dair katkı sağlayan edebiyata dair bilgiler aktarılacak ve -çalışmada da veri olarak kullanılacak olan- dönemine tutulan bir ayna olarak tasvir edilen roman türüne ve çalışma hayatı ile olan ilişkisine değinilecektir.

Emek tarihi ile edebiyat arasındaki köprünün temellerini sağlamlaştırabilmek ve bu köprünün nasıl şekillendiğini anlamlandırabilmek için öncelikle Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımının hem dünyada hem de Türkiye’de nasıl gelişim gösterdiğine dair bilgiler sunulacak ve 1980 öncesi dönemin Türk edebiyatına nasıl yansıdığı değerlendirilecektir. Bu bilgiler ışığında da Cumhuriyeti izleyen ilk yıllarda sanayileşmeye yönelik çabaların ve köyden kente göçlerin artması gibi durumlar ile bu durumların doğurduğu sonuçların ardından, edebi eserlerde işçi sınıfına ve sorunlarına dair konuların, Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımı temsilcileri tarafından edebi eserlere nasıl yansıtıldığına dair bir bakış sunulacaktır.

Üçüncü bölümde, -ilk bölümde ele alınan- 1980 öncesi dönem ve bu dönemi hazırlayan sürece dair aktarılan bilgilerin, edebiyat dünyasında nasıl yer aldığı; temel veri kaynağı olarak ele alınan romanlar üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır. Tarihsel süreçte sayısal verilerle kısıtlı kalan işçi sınıfının sosyolojik ve psikolojik boyutuna dair aktarılmak istenenler; Orhan Kemal’in “*Murtaza*”, “*Bereketli Topraklar Üzerinde*”, “*Eskici ve Oğulları*”; Necati Cumalı’nın “*Tütün Zamanı/Zeliş*”, Halikarnas Balıkcısı’nın “*Deniz Gurbetçileri*” ve “*Aganta Burina Burinita*”; İrfan Yalçın’ın “*Ölümün Ağzı*” ve Reşat Enis’in “*Afrodite Buhurunda Bir Kadın*” romanları aracılığıyla nitel araştırma yöntemine başvurularak aktarılacaktır. Romanlar, hem dönemin çalışma hayatına dair mekânların farklı açılardan görünümünün aktarılabilmesi hem de mekânla birlikte sosyolojik değişim ve dönüşümlerin yansıtılabilmesi açısından; tarım, fabrika, maden ve deniz olarak dört başlık altında tasnif edilip, değerlendirilecektir. İncelemeye tabi tutulan bu eserler, işçilerin içerisinde bulundukları durumların hem fiziki koşullarını hem de psikolojik boyutlarının ele alınabilmesiyle

birlikte; dönem içerisindeki atmosferin, dönemin çalışma hayatına nasıl sirayet ettiğinin açığa çıkartılabilmesi açısından tercih edilmiştir.

Çalışmada eserler aracılığıyla, işçilerin içerisinde bulundukları ruh hallerinin tahlili (üzüntüleri, hayalleri, umutları, isyanları, iyimserlikleri, inançları, vazgeçişleri vb.) çalışma hayatı, örgüt içi anlaşmazlıklar, iş ortamındaki hiyerarşik yapı, fazla çalışma saatleri, iş kazaları/hastalıkları/ölümleri, çocuk işçiliği, kadınların çalışma hayatında ve toplumdaki yeri gibi ayrıntılarla beraber dönem siyasetinin işçiler üzerinde nasıl etki bıraktığı gibi konulara ayna tutulması amaçlanmıştır. Altını çizmek gerekir ki, bu çalışmada; edebi metinler sadece temel veri kaynakları düzeyinde ele alınacak; - incelenen romanlar edebi yönde bir inceleme kaygısı taşınmadan- çalışma hayatına ve işçi sınıfına odaklanılarak, ele alınan döneme ilişkin olguların yansıtılmasında bir veri olarak kullanılabilecek ölçüde değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İŞÇİ SINIFININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE TÜRK ÇALIŞMA HAYATINDA 1980 ÖNCESİ DÖNEME GENEL BAKIŞ

Günümüzdeki işçi sınıfının altında yatan temel dinamikleri tam olarak anlayabilmek ve yorumlayabilmek için yapılacak olunan tarihsel sürece ilişkin analiz, uzun soluklu bir süreci kapsamaktadır (Silver, 2015: 42). Türk işçi tarihinin de dünden bugüne nasıl bir gelişim süreci içerisinde olduğunu temel özellikleri kapsamında anlayabilmek ve Türkiye’de meydana gelen sosyo-kültürel değişimlerden işçi sınıfının nasıl etkilendiğine dair sağlıklı değerlendirmelerde bulunabilmek adına, öncelikle işçi sınıfının doğduğu ve geliştiği süreci değerlendirmek gerekmektedir. Bu noktada da işçi sınıfı kavramına ve işçi sınıfının doğuşuna dair bir pencere açmakla birlikte, çalışmanın alanını aşmadan bu gelişim sürecine kısaca değinmek, çalışmanın asıl konusu olan işçi sınıfını kavramını anlamlandırılmasını sağlayacaktır.

Ele alınan dönem sadece sosyolojik bir dönüşümü içermeyen; işçi hareketlerinin ileriye dönük atılım ve yenileşme hareketlerinin de hız kazandığı süreçleri kapsayan bir dönemdir (Yazıcı,2012: 31). Bu noktada da, ele alınan dönemi ve Türkiye’ de işçi sınıfının gelişim sürecini daha iyi anlaşılır kılabilmek için, öncelikle Osmanlı Dönemi’ne bir pencere açmakta fayda vardır. Bu bağlamda da, Türkiye’de, Cumhuriyet döneminde uygulanmış olan ekonomi politikalarını anlayabilmek adına, çalışmanın kısıtlılığı kapsamında Osmanlı’dan, Türkiye Cumhuriyeti’ne nasıl bir siyasi ve iktisadi yapının devralındığına değinilecektir. Ardından 1980 öncesi dönem, Türkiye’nin siyasi iklimin etkisiyle de yaşamış olduğu değişim ve dönüşümler kapsamında tasnif edilerek; çalışma hayatı ve işçi sınıfının geçirdiği aşamalar özetlenecektir. Fakat öncesinde çalışmamızın bütünlüğünü oluşturan emek tarihini yazımına dair küçük bir pencere açılacak; sınırlı sayıda olan emek tarihi çalışmalarının, sayısının nitelikli olarak artabilmesi adına günümüzde ve sonrasında yapılacak olan çalışmalarda nasıl bir yol izlenebileceğine dair yaklaşımlar aktarılmaya çalışılacaktır.

1.1. EMEK TARİHİ YAZIMINA FARKLI PERSPEKTİFTEN BAKIŞ

Toplumun belli bir seviyeye/kaliteye ulaşmasında bireylerin zihniyeti, düşünüş tarzları ve davranışları önem arz etmektedir. Zira maddeye ve olaylara yön veren temel saik insanların düşünce yapıları ve zihniyetleridir. İnsan ve toplum açısından gerçekleşen sosyal değişimler ise zihniyetle başlamaktadır (Akdoğan, 2011: 191). Max Horkheimer, bütünü kavranılmadan, bu bütünü oluşturan herhangi bir bileşenin de salt işlevinin anlaşılamayacağını; sistemin bütün parçalarının karşılıklı olduğunu ve ancak karşılıklı oluşları içinde bilinebileceğini ifade etmektedir (Habermas, 2011: 19). Çalışmada da emek tarihi ekseninde ele alınacak dönem için -her ne kadar oldukça sınırlı olsa da- farklı okumaların söz konusu olmasından, daha ziyade –alanın gelişebilmesi adına- olması gerekliliğinden; alanda yapılacak olan çalışmaların nitelikli şekilde sayılarının artabilmesine yönelik bir adım atılabilmesi adına bir pencere açılması uygun görülmüştür.

Emek tarihinin diğer alanlara nazaran politize bir karakter taşıması dönemsel etmenlerle beraber, öze ilişkin bir farklılığı da yansıtmaktadır (Makal, 2006: 4). Bu minvalde de tek açıdan yapılacak olan bir bakışın/değerlendirmenin sağlıklı olmayacağı ve her şeyin zıddı ile kaim olacağı görüşü ile yapılacak olan çalışmalara açılım sağlayabilmesi amacıyla Türkiye’deki emek tarihi çalışmaları kapsamında, farklı zihniyetlerin bakış açıları kısaca aktarılmaya çalışılacaktır.

Ahmet Makal’ın, “Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi ve Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme” makalesi, emek tarihi üzerine yapılmış çalışmalara yönelik değerlendirmelerle birlikte yapılacak olan çalışmalarda nasıl bir yol izlenmesi gerektiğine dair kapsamlı bilgiler aktarmaktadır. Ahmet Makal’ın da belirttiği üzere, Türkiye’de emek tarihine ilişkin çalışmaların önemli bir gecikme yaşadığı, özellikle 1960 öncesinde bu alana ilişkin çalışmaların çok sınırlı olduğu ve günümüzde de bu alana yönelik ilginin yeterli düzeye ulaşmadığı aşikârdır. Makal, gerçekleştirilen çalışmaların işçi sınıfına öncü olmasından ve tarihi değiştirici bir kimlik yüklenmesinden dolayı teleojik bir karakter taşıdığını da ifade etmektedir (Makal, 2006: 1-4). Bu durum ise kendi içinde birtakım tartışmaları ve farklı bakış açılarını doğurmaktadır. Ancak alana dair çalışmaların çoğunlukla belli bir görüş ekseninde gelişmiş olması ve bu görüşe tezat görüşlerin alana sağladıkları katkının yetersiz

olmasından dolayı farklı okumaları aktarma imkânı yoktur. Ayrıca belirtmekte fayda var ki, sayıca sınırlı olan ve büyük emekler sonucunda gerçekleştirilen çalışmalara dair yapılacak olan eleştiriler bu çalışmanın sınırlılığı dâhilinde olmamakla birlikte, sadece günümüzde ve gelecekte emek tarihine dair yapılacak olan çalışmaların nasıl şekillenmesi gerektiği noktasında yeni pencerelerin açılabilmesi adına farklı zihniyet yaklaşımlarından bahsedilmeye çalışılacaktır.

Türk düşüncesi, özellikle son yüzyılda Batı kültürü ile temasların çoğalması sonucunda yeni bir aşamaya geçmiştir. Batı kültürü ile olan temas ilk kaynaklarına bakıldığında, hayli eski olsa da, yenedünya görüşünün ortaya çıkması birdenbire olmamış bu nedenle de iki düşünce tarzı uzun müddet birbiriyle uzlaşmaya çalışarak, fakat çoğunda hiçbir gerçek kaynaşmaya ulaşmadan yaşamıştır (Ülken, 2005: 19). Bireyler arasında ‘madde ve ruh görüşü kavgası’ aslında asırlar önce başlamış ve günümüzde de devam etmektedir. Belli bir kesim “evren yalnız maddeden ibarettir” düşüncesinde iken bir diğer kesim ise “maddeden ayrı olarak bir ruh vardır.” demektedir (Bolay, 2008: 8). “Maddeciler insanı şuurlu bir makine sayarlar. Bu makineyi hareket ettiren kuvvetlerin de yalnız maddi kuvvet olduğuna inanırlar. Bu görüşe göre insanda irade ve bağımsızlık yoktur... Ruhçulara göre, insan gövde ile ruhtan ibaret iki kısımdır. Gövde maddeden vücuda geldiği için maddi kuvvetlere tâbidir. Ruh ise bu kuvvetlere hâkimdir. Ruh gerek akıl yetisinde, gerek duyarlılık ve iradede bağımsızdır. Bağımsız akıl ile hakikate ulaşılabilir.” (Ülken, 2005: 364). O halde “maddi etkileşim”, “somut bireylerin faaliyeti”, “maddi davranış” karşısı olarak ise “zihinsel etkileşim”, “fikirler”, “ruh” vardır (Leledakis, 2000: 20)

Bu noktada çeşitli düşünce gruplarının derinlemesine aktarılması mümkün olmadığı için, -ilgisini çeken araştırmacılar için- “düşünce tarihi yazılırken kolektif düşünceye yer verilmelidir.” diyen Hilmi Ziya Ülken’in “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi” eserine ulaşılabilir. Ülken bu çalışmasında, Türk tarihindeki düşünsel özellikleri ortaya çıkarmış ve Türk düşüncesinin nasıl bir gelişim yaşadığını aktarmıştır (Ülken, 2005: 8-9). Düşünce yapılarının, ideolojilerin incelenmesi büyük ölçüde –ama kesinlikle tamamen değil- ilk bakışta görülmeyen yapıların, bağlamların ve güdülerin kodunun çözülmesini ve tanımlamasını içerir (Freeden, 2003: 21). Elbet bu anlamda yapılacak olan araştırmaların çok yönlü ve çok farklı kalemlerin ele aldığı çalışmalar aracılığıyla değerlendirilip, çözümlenmesi ve tanımlanması gerekmektedir.

Sosyal Bilimlere bakıldığında ise genel olarak 19. yüzyıl sonrasında modernite üzerinden materyalist anlayış etkinlik kazanmış; bu bakış açısı da özelde Türkiye’de, genelde de dünyaya hâkim hale gelmiştir (Şimşek, 2016: 33). İnsanoğlunun madde tutkusu köklüdür ve materyalizme dair birçok tanımın olduğu aşikârdır (Sezen, 1996: 11). Osman Şimşek, materyalist modelin hem liberal-kapitalist hem de Marksist/sosyalist anlayışların; sosyal düşünce yapıları genel kanun bağlamında insan ile maddenin birbirine eşit olduğu bir uygulamayla kendi alt gerçekleri bağlamında oluşturmaya çalıştıklarını ifade etmektedir. “Materyalist felsefeye dayalı pozitivist sosyal bilim düşüncesinin tüm toplumsal parametreler, sosyal düşünce ve dünya anlayışını maddi temelle ele alan bakışla “insana”, “düşünceye”, “dünya hayatına” ve “topluma yön verici” konumda olduğu söylenebilir” (Şimşek, 2016:163-164).

Ahmet Özkiraz, Türkiye’nin tarihsel gelişimi ve kalkınması üzerine yazılıp çizilenler, genellikle Batılı bir sosyolojinin Türkiye üzerine söyledikleri yahut yerli olanların dahi Batılı bir sosyolojik bakışla Türkiye’ye uygulanmasından ibaret olduğunu ifade etmektedir (Özkiraz, 2000: 9). Osman Şimşek de bu noktada yapılan çalışmaların Batı pozitivist düşünce yöntemiyle değil, fark ettirici ve bilinçlendirici bir bakış geliştirilerek; mukayeseli bir değerlendirme yoluyla “kendi özgün sistemin” kurulması gerektiğini ve emek tarihinin de kendi değerlerimiz çerçevesinde araştırılıp, değerlendirilerek kaleme alınması gerektiğini ifade etmektedir (Şimşek, 2016: 61). Zira bir toplumun sosyal gelişmişlik düzeyi sadece maddi unsurlarla ölçülmemeli; sosyal, kültürel ve ahlaki alanda da değerlendirilmesi gerekmektedir (Akdoğan, 2011: 15). Şimşek ise bu değerlendirmenin mukayeseli bir yaklaşımla gerçekleştirilmesi gerektiğini ve böylesi bir değerlendirmenin zihinsel bir model oluşturulması noktasında önemli olduğunu vurgulamaktadır.

“...Batılılaşma siyasal sürecinden bu yana Türkiye’yi meşgul eden Batı paradigması ve özgün içtimai düşünce yapısını oluşturan her iki sistemdeki tarihsel gelişimi, ana bakış açılarının parçalı olarak değil de, ikisinin aynı anda, eşzamanlı ve zihniyet kök yapılarının bilincinde olarak ele alınarak öğrenilmesi önemli bir ilmi kimlik bilincini ortaya koyabilecektir. Buna göre, bu türde mukayeseli çalışmanın, düşünce insanların ve de özellikle yeni araştırmacıların zihinlerinde model oluşturma adına “hangi düşünce” yapısına ait olduklarının farkındalığı günümüz itibariyle fevkalade önemli bir bakış açısı geliştirmeyi ifade etmektedir.” (Şimşek, 2016: 71-72).

Her alanda ve her çalışmada farklı düşüncelerin/zihniyetlerin olması ve bu çerçevede çeşitli eleştirilen olması doğaldır, olmalıdır da. Zira farklı düşünceler, siyasal ve toplumsal dünyalara ait haritalarının oluşmasında büyük öneme sahiptir (Freeden, 2003: 9). Çalışmamıza konu olan emek tarihi ve edebiyat çalışmalarının ise yoğunluklu olarak belli bir kesim tarafından gerçekleştirilmiş olması; çalışmanın, dışardan bir göz tarafından değerlendirilmeye tabii tutulduğunda; tek bir açı üzerinden araştırıldığına yönelik oluşabilecek algıya bir açıklık getirmesi adına; kısaca genel görüntü ve düşünceler yansıtılmaya çalışılmıştır. Elbette böyle bir yansıtmanın çok daha ayrıntılı olması gerekmektedir. Ancak çalışmanın sınırlarını aşmadan hem geçmişte hem de günümüzde oldukça sınırlı olan emek tarihi çalışmalarının ve işçi sınıfına yönelik edebi eserlerin kaleme alınması noktasında; göz önünde bulundurulması gerekenler ve izlenecek olan yolun nasıl şekillenmesi gerektiği noktasında “farklı düşüncelerin” de olduğu naçizane aktarılmaya çalışılmıştır.

1.2. İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞU VE İŞÇİ SINIFININ TARİHSEL GELİŞİMİ

İşçi kavramının yaşam içerisindeki dönüşümünün büyük bir öneme sahip olduğu aşîkârdır. Ele alınan dönemde ise işçi sınıfına dair Türkiye’de daha çok ezen ezilen ilişkisi şeklinde bir tarif söz konusudur (Yaman, 2014: 166). Günümüzde de işçi sınıfının yeri ve geçmişte nasıl tanımlandığı; işçi sınıfının gelecekte edinebileceği yer noktasında önemlidir. Tarihsel süreçte işçi sınıfının nasıl bir gelişme gösterdiği, hangi haklara sahip olduğu ve olmadığı noktasında gerekli bilgilerin var olması, çalışmanın daha anlaşılır kılınması açısından önem teşkil etmektedir. İşçi hareketlerini Batı’da ortaya çıkaran nedenlerin, tarihi ve sosyal dönüşümleri açısından iyi analiz edilebilmesi adına önceki üretim düzenlerinin, çalışma ilişkilerinin ve sınıfsal etkileşimlerin gerekli ölçüde telâkki edilmesi gerekmektedir (Yazıcı, 2012: 33).

İşçi kavramı, tarihsel süreçte karşımıza mülkiyet kavramının doğuşu ve gelişimi ile birlikte çıkmaktadır. Öncesinde toplayıcılık ve avcılık ile uğraşan insanoğlunun, sonrasında tarımla uğraşmaya başlaması ve ardından yerleşik hayata geçmesi ile beraber mülkiyet kavramı gelişmiş ve çalışan kavramı oluşmuştur. Geniş ölçüde tarım ile uğraşan ilk çağ insanının, ortaçağda uğraşları biraz daha çeşitlenmiştir (Terzioğlu, 2008: 74). Ortaçağda ise emeğin ve emekçilerin tarihi, ayrıntılarındaki çarpıcı ve ilginç

öğeleriyle birçok unsuru içerisinde barındırmakta ve tarihte büyük rol oynayacak olan burjuvazi sınıfının ilk adımlarına tanıklık etmektedir (Brizon, 1977: 15).

Ortaçağın ekonomik örgütlenmesinde, tarımın yanı sıra el tezgâhlarına dayanan zanaat, kentlerin büyümesi, ulaşımın kolaylaşması ile ticaretin gelişmesi büyük rol oynamıştır. Orta Çağın düşünce ortamı ve ekonomik örgütlenmeleri toplumun iki sınıfa ayrılmış olmasına dayanmaktadır. Bunlardan biri toprağın mülkiyetini ellerinde tutan feodaller, bir diğer ise bu toprak sahipleri için çalışmakta olan serflerdir. Sonrasında haclı seferlerinin meydana gelmesi ile doğuyla temas sağlanmış ve savaşlar bitince doğu ile ticaret başlayıp, gelişmiştir. Sanayi ortaçağda zanaata dayanmış ve lonca denilen örgütler tarafından düzenlenmiştir (Terzioğlu, 2008: 74).

Ortaçağ iktisat zihniyeti üzerine yaptığı araştırmalarda Sabri Ülgener, ortaçağı üç kısımda incelemektedir. Bu incelemede ilk aşama, Antik çağların mirası sayılabilecek fertçi bir dünya görüşünün izlerini kısmen devam ettiren ortaçağın ilk yüzyılları (2. ve bilhassa 13. Yüzyıla kadar geçen zaman); ikinci aşama, yer yer katılaşmaya yüz tutan ahlak ve teoloji normlarının ve onlarla beraber bir kısım katı toplum kadrolarının ferdi hayat üzerine olanca ağırlığı ile yüklendiği koyu ortaçağ; ve aynı çağın yeni zamanlara ve özellikle kapitalizme kavuşmak üzere olduğu son safha şeklinde yer almaktadır (Ülgener, 1991: 27). Erdinç Yazıcı, Ortaçağ Dönemini, “Toprağın tek veya en büyük zenginlik kaynağını teşkil ettiği, toprağa sahip olan sınıfın mülkiyeti altında bulunan topraklar üzerinde yaşayan ve çalışan bütün diğer insanlar üzerinde bir nevi tasarruf hakkına sahip olduğu; kilisenin ileri düzeyde etkinlik kazandığı, üretimin ahşap mekanizmalarla gerçekleştirildiği, küçük tezgâh ve imalathanelerde yürütüldüğü bir dönem” olarak ifade etmektedir (Yazıcı, 1996: 28- 29).

Yola çıkmak için “sınıf” kavramı ise en uygun nokta olacaktır. Genellikle sınıf kelimesi, birbirinden ayırt edilmesi gereken anlamlar ve soruları ihtiva eden kalabalık bir terim olarak kullanılmıştır. Ira Katznelson ve Aristide R. Zolberg’e göre sınıfın, kapitalist toplumlarda birbirine bağlı yapı, yaşam tarzları, eğilimler ve kolektif eyleme tekabül eden kurumsal ve tarihsel düzeylerden teşekkül eden bir kavram olması gerekmektedir (Katznelson ve Zolberg, 2012: 23). Weber’e göre sınıf, analitik bir kavram olup, aynı hayat şansına ve aynı gelir şansına sahip fertlerin meydana getirdiği topluluklardır. Sınıf oluşumları, kendiliğinden eylemin kesişimi içerisinde ortaya

çıkılmaktadır ve işçi sınıfı dış etkilerle oluşturulduğu kadar kendi kendini de meydana getirmiştir (Yazıcı, 1996: 21).

İnsanlık tarihinde oldukça eskilere dayanmakta olan işçi eylemleri ise tarih sahnesinde birçok şekilde karşımıza çıkmaktadır. Eski Mısır'da firavun mezarlarının yapımında çalışan işçilerin (kölelerin değil) İÖ 2100 yıllarında Thebeai'deki grevler, köleci üretim ilişkilerinin başat olduğu Eski Roma'daki grevler gibi birçok örneğe rastlanmaktadır. Ardından feodal üretim ilişkilerinin egemen olduğu dönemlerde de günümüz özgür işçisine benzeyen işçilerin grevleri kapsamında, 1233'te Fransa'nın Beauvais kentinde çuhacı-kumaşçı işçilerinin grevleri ilginç bir örnektir. İşbırakımının yasak olmasından dolayı bu eylem 1500 grevcinin tutuklanmasına sebep olmuştur. 1591 Kasım'da Bordeaux inşaat işçilerinin, 1539'da Lyon'da tipografların, 1681'De Normandiya'da bez işçilerinin gerçekleştirmiş olduğu grevler ise bu noktada bir diğer ilginç örnekleri oluşturmaktadır (Güzel, 2016: 23). Avrupa'da kapitalist gelişmenin evresinde işçiler kapitalist üretimin ortaya çıkartmış olduğu kötü çalışma koşulları, işsizlik, yoksulluk problemlerinin sorumlusu olarak makineleri görürler ve içerisinde bulundukları olumsuz koşullardan dolayı makinelere karşı bir tavır alırlar. Makinelere tahta ayakkabılarını (sabo) atarak ilk "sabotaj" eylemini gerçekleştirmişlerdir. Makine kırılcılık olarak bilinen Ludist hareket 1800'lerin ilk yarısında da etkili olmaya devam etmiştir (Saatçioğlu ve Ukray, 2016: 53-54).

Kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ve kapitalizmin toplumda daha yoğun egemen olması ile beraber grevlere daha sık rastlanır olmuştur. Kapitalizmin yaygınlaşmasıyla beraber işçi sınıfı; toplumsal, ekonomik ve siyasi çıkarla birlikte haklarını korumak amacıyla daha geniş bir biçimde örgütlenmek ve daha zorlu mücadele etmek zorunda kalmıştır. Zira sosyal politika açısından yahut herhangi bir tüzel düzenleme ile korunmayan ve kapitalizmin akıl almaz sömürüsü karşısında yalnız kalan işçiler, çalışma ve yaşam koşullarını iyileştirebilmek adına sadece kendi içlerinde bir güven algısı oluşturabilmiş ve kurmuş oldukları örgüt ile eylemler gerçekleştirmiştir (Güzel, 2016: 23). Erdinç Yazıcı, demokrasinin sınıflar arası çıkar mücadelelerinin kurallara bağlandığı ve gerçekleştirilen bu mücadeleler sonucunda çıkarların optimum dengede, makro bir bütünleşmeye kavuştuğu ölçüde işçi hareketlerinin demokrasi ile birbirini besleyen iki olgu olarak ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Birbirini besleyen bu iki olgunun oluşturduğu ilişki ise sanayi çağı boyunca çok önemli

dönüşümler yaşamış ve işçi tarihi açısından uzun ömürlü ve köklü bir ilişkiyi ortaya koymuştur (Yazıcı, 2012: 45).

Birçok ülkede işçi örgüt ve eylemlerinin yoğunlaşmasıyla devlet ve iktidar, kapitalist çıkarlar doğrultusunda işçi sınıfını denetleme gereksinimi duyması sonucu önce grevler ve işçi örgütlenmeleri yasaklanmış, birtakım şiddet ekseninde uygulamalar ile işçiler yıldırılmaya çalışılmıştır. Nitekim işçilerin bütün yasak, baskı ve şiddete karşın eylemlerinin devamlılığını sürdürmüş olmaları ve örgütlenmelerine siyasi boyut kazandırmış olmaları; -Erdinç Yazıcı'nın tanımladığı- demokrasi bilinci ile insan hakları düşüncesinin gelişip yaygınlaşarak, hükümetin işçi hareketlerini giderek tanıması sonucunu doğurmuştur. Gerek örgütlenme, gerek toplu sözleşme ve grev hakları; ciddi yasaklama dönemlerinin ardından işçi sınıfını ve tüm çalışanların kararlı bir o kadar da zorlu mücadeleleri sonucu tanınmıştır (Güzel, 2016: 24).

Tarihsel bir kategori olan işçi sınıfının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde şüphesiz ki endüstri devrimi ve endüstrileşme süreci yer almaktadır. Endüstriyel süreçlerle teknolojik süreçlerin iç içe geçmiş olmasından dolayı da kapitalist üretim biçimi kendine özgü bir sınıf yapısına sahiptir. Kapitalist toplumlarda sınıf mücadelelerin nasıl meydana geldiği, nasıl şekillendiği ve sınırlılıklarının neler olduğu gibi temel sorunlar, Marksist kuramın temelini oluşturmakta ve konu ekseninde çeşitli görüşler sunulmaktadır. Marx başta olmak üzere birçok Marksist yazarın, işçi sınıflarının kurulmasının ve sınıf ilişkilerinin çözülmesi yolunda öncelikli amacı, sınıf mücadelesini tanıyabilmek ve ona yön verebilmektedir (Öngen, 1996: 53). Çalışma kapsamında da sınıf mücadelelerinin tanımlanabilmesi ve yön verilebilmesi için işçi sınıfına ve Türkiye'deki işçi sınıfına dair gelişmeler diğer başlıklar altında daha kapsamlı olarak ele alınacaktır.

1.3. OSMANLI DÖNEMİ ÇALIŞMA HAYATI VE BIRAKILAN MİRAS

Cumhuriyet tarihinin -özellikle de ilk dönemlerinin- daha sağlıklı değerlendirilmesi ve anlaşılabilmesi açısından Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin ve Osmanlı'dan kalan mirasın iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Zira ele alınan dönemler iki toplumsal biçimlenme arasında bir kopuşu değil, sürekliliği barındırmaktadır (Makal, 1999: 36).

Sanayi Devrimi öncesinde Osmanlı Devleti ile Batı'nın çalışma hayatları mukayese edildiğinde üretim tarzı açısından Osmanlı ile Batı arasında büyük farklılıkların olduğu söylenemez (Avcioğlu, 2016: 14). Ağırlıklı olarak tarımda çalışan işçilerden ve loncalardan oluşan Osmanlı çalışma hayatının genel görünümünün yanında Batı'da da "corporation" (küçük işletme) biçiminde örgütler görülmektedir. Osmanlı ile Batı'nın çalışma hayatında belirgin farkların oluşması ise Sanayi Devrimi ile başlamıştır. Sanayi Devrimi'nin ardından fabrikaların Batı'ya taşınmasıyla birlikte Batı'nın hızlı gelişimine Osmanlı ayak uyduramamış ve çalışma yaşamı tarımsal faaliyetlerle devam ederek; ülke ekonomisine katkı sağlamaktan ziyade, bireylerin zorunlu ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik olarak küçük atölyelerde yapılan üretimlerle kısıtlı kalmıştır (Şahin, 2010: 22).

Osmanlı toplumunun genel yerleşim özelliklerine bakıldığında; toplumsal yapı; şehirlerde oturan yöneticiler, tüccarlar ve esnaflar; kırsal alan ve köylerde yaşayan ve tarımla uğraşan köylüler ve tam olarak yerleşik hayata geçmemiş ve yine tarımsal faaliyetlerle ilgilenen göçebeler olmak üzere üçlü bir yapı ile karşılaşılmalıdır (Yıldırım, 2013: 23).

Dönem içerisinde işçi kesiminin genel olarak; tarım kesimiyle bağımlı kopyalamamış, yılın belli zamanlarında işçilik yapan "işçiden" ziyade "köylü-işçi" terimiyle tanımlanabilecek özellikleri taşıdığını söylemek mümkündür (Makal, 1999: 41). Zira çalışma hayatına ilişkin mekânsal dağılımda, nüfusun yoğunluk kazandığı ve toplumun genel karakterine uygun olan sektör tarımdır (Yıldırım, 2013: 23). Üretimin büyük bir ölçüde tarıma dayalı olarak devam ettirilmesine rağmen, tarımda ücretli çalışmakta olan bir kitlenin çokluğundan söz edilememektedir. 19.yy sonları ve 20.yy. başlarında tarımda da küçük üreticiliğin hâkim olmasının yanı sıra büyük toprak mülkiyetinin de var olması, tarımda geniş bir ücretli kitlesinin ortaya çıkmasında etken olmamıştır (Makal, 1999: 41). Değindiği üzere tarımsal faaliyetlerin kısıtlı olması ve fabrika sistemine uzak olan zanaatlara dayalı üretim geliştirilememiş ve zamanla kısır bir döngüye dönüşmüştür. Batı'da üretilen malların Osmanlı gibi sınai gelişime ayak uyduramamış ülkelerin iç pazarlarına sürülmesiyle; Osmanlı'daki küçük atölyeler, ihraç edilen malların ucuzluğu karşısında rekabet edememiş ve gelişmeleri için gerekli olan artı değerın meydana getirilememesinden dolayı yerli sermaye gelişememiştir. Bunun

sonucu olarak da Osmanlı ekonomisi giderek dışa bağımlı hale gelmiştir (Şahin, 2010: 22).

Osmanlı'da işgücü önemli bir düzeyde sürekli mevcut olmuştur. Erken dönemlerde cami, yol, köprü yapımı gibi büyük inşaat yatırımlarında ve tuğla, çini imalatı gibi imalathanelerde işçiler kitleler halinde çalışmışlardır. Örneğin 16. yüzyılda Süleymaniye Camii ve İmaretî inşaatında işçiler 2,7 milyon işgünü çalışmışlardır. Ancak bu işçiler dönemsel, bir seferlik çalıştıkları için sürekli işçilik gibi bir durum söz konusu değildir (Yıldırım, 2013: 25).

Çalışma kapsamında değinilecek olunan maden işçiliğinin temellerinin de Osmanlı dönemine dayandığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, Sanayi Devrimi'nden sonra kapitalizmin evrensel ilişkilerinin iyice yerleştiği Batıya hayran ve bu ilişkilerin bazılarını ülkesine taşımanın tıkanan siyasal iktidarı güçlendireceğini ve ekonomiyi geliştireceğini düşünen Padişah II. Mahmut zamanın da aranması buyurulan kömür, Zonguldak'ta bulunduğu, havzanın tüm sosyal yapısını değiştirecek süreçleri başlatmıştır. Ancak kömür, Osmanlı için erken bir doğumdur. Zira bu alanda yapılacak teknik yatırımlar için gereken para hazineye yoktur. Öte yandan Zonguldak, bölgedeki küçük üretimin çözülmemesi nedeniyle emek gücünü özgürce satacak bir emekçi kitlesinden yoksundur. Ocakta çalışacak işçi sıkıntısı vardır (Çatma, 2014: 21).

Osmanlı döneminde modern anlamda ilk işçilere 19.yy'da devlet eli ile kurulmuş olan; ordunun ve sarayın artmakta olan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulan fabrikalarda rastlanılmaktadır (Şahin, 2010: 22). Bu devlet fabrikaları 1850'lerde erkek ve kadın olmak üzere –nitelikli kısmı yurtiçinde tedarik edilemediği için yabancı olan- 5000 civarında işçi istihdam etmiştir (Yıldırım, 2013: 26).

Osmanlı'daki modern anlamdaki bu işçileri, Batıdan farklı kılan bir özellik olarak da belirtebilecek olunan, fabrikaların devlet eli ile kurulmuş olması; işçiler arasında “devlet baba” anlayışının özümsemesine de sebep teşkil etmiştir. Bu tebaa kültürünün, hem Osmanlı'da, hem de Cumhuriyet'in kurulduğu dönem sonrasında işçi hareketliliğinin zayıf kalmasında etki ettiği söylenebilir. Osmanlı döneminde 19.yy işçi hareketliliğinin zayıf bir seyir göstermesinin bir başka nedeni olarak işçilerin büyük bir oranının Müslüman olmaması; Yahudi, Rum ve Ermeni asıllı olup farklı milletlerden olmalarıdır (Şahin, 2010: 22). Vasıflı işçilerin büyük bir çoğunluğunun yabancı uyruklu olması ve dolayısı ile diğer işçilere nazaran daha iyi bir ücret almaları gibi farklılıkların

varlığı neticesinde; işçiler arasında etnik kimliklerin meydana getirdiği bölünmeler ve ayrışmalar işçilerin örgütlenme aşamalarında da kendisini göstermektedir (Hacısalihoglu, 2008: 7).

Osmanlı'da kurulan ilk işçi derneğinin adı, kuruluş tarihi, niteliği gibi konularda birtakım tartışmalar söz konusu olsa da; 1866 yılında kurulan “Amelepervar Cemiyeti” ilk işçi kuruluşu olarak kabul edilmiştir. Gerçek anlamda “sınıf bilinci” taşıdığı söylenebilecek ilk işçi örgütü ise İstanbul Tophane Fabrikalarında çalışan işçiler tarafından 1984'te gizlice kurulan “Osmanlı Amele Cemiyeti” olmuş, fakat cemiyet varlığını sadece bir yıl sürdürebilmiştir (İleri, 2009: 91).

Osmanlı'da grevlerin ve işçilere dair örgütlenmelerin ağırlık kazanmakta olduğu dönemin özellikle 1870 sonlarında görülmesi ise, Osmanlı'nın bu dönem zarfında ekonomik olarak çıkmaza girmesi ile ilişkili olduğu varsayılabilir. İşçiler arasında sınıf bilincinin gelişmesini ve radikal hareketlerin oluşmasını sınırlandıran sebeplerde ise yine devletin fabrikalarında kendi işçisini meydana getirmesi ve bu fabrikalarda gerçekleştirebilecek olan bütün grevleri devlete yönelik bir saldırı olarak görmesi yer almaktadır. Diğer kısımda değinilecek olunan, Cumhuriyet'in ilk döneminde uygulanan devletçi politikaların kendi eliyle bir işçi sınıfı ve sermaye oluşturmaya dair olan girişimler; Osmanlı'dan alınan bu mirasla büyük bir benzerlik taşımaktadır. Bir diğer taraftan Osmanlı'da esnaf örgütlenmelerinin diğer işçi örgütlenmeleri içerisinde daha ağırlıklı olarak ilerlemesi de işçiler arasında bir sınıf bilincinin gelişmemesinin nedeni olarak görülebilir (Şahin, 2010: 23).

Osmanlı toplumunun kuruluş felsefesi bütünleşmeyi ve merkezîleşmeyi ideal bir yol olarak benimsemekle birlikte, kendini var kılan sosyo-kültürel dinamikler ve zihniyet dünyası açısından farklılaşmayı, bütünleşmeyi, engellemeyi ve merkezden kopmayı kabul etmeyerek; toplumu besleyen norm ve değerler sistemini bu amaca yönelik olarak programlanmaktadır (Yazıcı, 2012: 53). Değişik toplumsal sınıfların eylemlerine karşı tavrı yasaklama içeren padişahlar, gerçekleşmekte olan işçi eylemlerini bir tür “zabıta olayı” gibi görmekte ve geleneksel yasakçılığı sürdürmektedir. Fakat bütün yasaklanmalara karşı işçiler, yine de tek umudu grevde bulmuşlardır. Bu noktada belirtilmelidir ki, işçi sınıfının sadece devletin güdümünde olduğunu söylemek mümkün değildir, zira o yıllarda Osmanlı ekonomisinde yabancı sermaye oldukça etkindir. Ve yabancı sermayenin Osmanlı'da 1840'larda sahneye güçlü

ve yaygın bir biçimde çıkması; sanayileşme umudunda olan devletin fabrikalar kurması, tren ve buharlı gemilerin gereksiniminin karşılanabilmesi noktasında kömür ve diğer madenlerin özel bir ilgi çekmiş olması yeni ve birçok işçi eyleminin de ortaya çıkmasını da kaçınılmaz hale getirmiştir (Güzel, 2016: 26).

1908-1922 dönemi genel olarak bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok savaş, ihtilal, darbe ve ayaklanma sonunda tarihe karıştığı yıllardır. İktisadi açıdan bakıldığında “ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar” olarak değerlendirmek mümkündür. Bu dönemde, ulusal nitelikte kapitalizme bir yöneliş söz konusu olmasından ve bu yönelişin karşısına çıkan birtakım engellerin aşılammamasından dolayı köktenci bir dönüşüm gerçekleşmemiştir (Boratav, 2016: 21-22). Ele alınan dönem, bir taraftan “devlet kurmaya” dönük reformlara ve bir imparatorluğun çöküşüne sahne olurken, bir diğer taraftan da geç de olsa Osmanlı sınai işgücünün doğuşuna da tanıklık etmiştir. Bu dönemin siyasi anlamda içerisinde bulunduğu kargaşa ortamı, ülkenin endüstriyel piyasa ekonomisine girme çabaları, ulaştırma, imalat gibi sektörlerde yeni iş olanaklarının oluşması, beraberinde yeni bir işçi hareketi oluşumu da getirmiştir. İstanbul- Selanik ve İzmir'in yeni sanayi kollarına ev sahipliği yaptığı üç büyük şehir olması nedeniyle, kent işçisinin de ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu durum da beraberinde göç olgusu ile birlikte; fabrikaların yeni iş kolları oluşturmasıyla sömürünün, öfkeli kıpırdanmaların, başkaldırının, işçi örgütlerinin, sınıf bilincinin, işçi hareketlerinin ve grevlerin başlangıcını oluşturduğunu söylemek mümkündür (Karakışla, 1998: 52).

Vedat Eldem'e göre, Osmanlı'da çalışma hayatına ilişkin bilgiler nazariyattan ve basmakalıp birtakım malumatlardan öteye gidememektedir. Fakat ücret ve iş süresi açısından bakıldığında, işçilerin elverişsiz koşullarda bulunduğu aşikârdır (Gülmez, 1991: 389). Osmanlı'da devlet tarafından çalışma sürelerine dair kurulan üst sınırlar, Mecelle tarafından belirlenmektedir (İleri, 2009: 88). Mecellenin gün doğuşu ve gün batışı ile sınırlandırıldığı; günlük çalışma süresinin, günün üçte ikisine denk gelmesine karşılık ücretler oldukça düşük düzeydedir (Gülmez, 1991: 389).

Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışma hayatı ve iş yerini düzenleyen kanunlar bulunmamasından dolayı işçilerin talepleri daha iyi yaşam ve çalışma koşullarına kavuşma yönündedir (Karakışla, 1998: 34). Yeni üretim ilişkileri, işçileri loncaların sosyal güvencesinden dahi mahrum bırakan bir sistemi oluşturmakta ve kapitalizm

tarafından “yerli ve ucuz işçi” kavramlarını karşımıza çıkartmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, on beş- on altı saatlik işgünü, günlük yemek ihtiyaçlarını dahi karşılamaya yetmeyecek ücretler alan, haftalık hiçbir izni olmayan, sosyal güvence kavramının anılmadığı, sağlık koşullarından mahrum işçiler ve ağır şartlarda çalışmakta olan sayıları gittikçe artan çocuk ve kadınlardan oluşan Osmanlı işçi sınıfı sömürülmektedir (Güzel, 2016: 26-27).

Osmanlı çalışma hayatındaki işgücü kaynaklarını Kadir Yıldırım şu ifadeleri ile özetlemektedir: “Osmanlı çalışma hayatında işgücü kaynakları; gönüllü olarak işgücü piyasasına emeğini arz eden erkek, kadın ve çocuklardan oluşan çalışabilir durumdaki halk yanında, amele-i mükellefe gibi uygulamalarla zorunlu olarak çalıştırılan halk, yüksek ücretlerle sözleşmeler yapılarak getirilen yabancı uzmanlar, demiryolu, madencilik ve diğer alanlarda çalışmak üzere gelen yabancı işçiler, Osmanlı askerleri, köleler ve mahkûmlar gibi çok çeşitli unsurlardan oluşmuştu.” (Yıldırım, 2013: 32).

Savaş dönemlerinde kadın ve çocuk emeğinin sektörlerdeki dağılım oranlarını da değişmiş; kadınlar ağırlıklı olarak dokuma ve gıda sektöründe çalıştırılmıştır. Mevcut veriler değerlendirildiğinde Osmanlı’da özellikle dokuma sektöründe kız çocuklarının önemli bir yer tuttuğunu; iş gücü içinde kız çocuklarının oldukça düşük ücretlerle uzun süre çalıştırıldığını söylemek mümkündür (Akkaya, 2010: 55). Osmanlının son dönemlerinde, çalışma hayatında kadın ve çocukların sayısında daha da artışlar gözlemlenmiş ve erkek işçilere oranla daha düşük ücretlerle çalıştırılmışlardır. Örneğin 1915’te pamuk ipliği imalâtı ve pamuk dokumacılığında %55,5 kadın, %14,3 çocuk çalıştırılmaktadır. Erkek işçiler günde 10-13 kuruş alırken; kadınlara 4-6, çocuklara 2,4 kuruş aralığında ücretler ödenmiştir (Gülmez, 1991: 392-393).

G. Mears, 1908’de İttihat Terakki Cemiyeti’nde kümelenmiş olan ihtilalcilerin ve 1922’de Kemalist devrimcilerin devraldıkları Osmanlı ekonomik mirasının ana özelliklerini: “Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğu’ndan daha geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye’nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar. Siyasi denetim sağlamanın en güvenceli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır. Eski Osmanlı Devleti, şaşılacak derecede dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durumda idi.” İfadeleri ile genel durumu resmetmektedir. Ve bu ifadeler doğrultusunda Osmanlı ekonomik mirasının bu

tablosunu “yarı sömürgeleşmiş bir toplum yapısı” olarak nitelendirmek doğrudur (Boratav, 2016: 19).

Osmanlı Devleti’nin savaş süreci ve yıkımla sonuçlanmış olması; işçi sınıfında da derinden bir etki bırakarak, zayıf olan ekonomik ve siyasal hareketin daha da güçsüz bir hal içerisinde devir alınmasına sebep teşkil etmiştir. Şüphesiz ki böylesi bir miras, Cumhuriyet sonrasında oluşacak olan işçi sınıfını ve ondan bağımsız düşünölemeyecek olan işçi hareketlerini de olumsuz etkilemiştir (Şahin, 2010: 24). Sonuç olarak, Osmanlı döneminde ölkö nüfusunun çoğunluğunun tarımsal ağırlıklı olması, sanayideki gelişmelere ayak uydurulamaması ile sanayinin zayıf kalması, okuma-yazma oranının düşüklüğü, padişahların baskılarının yoğunluğu, dış borçların artması ve işçiler arası etnik bölünmeler gibi etkenler göz önünde bulundurulduğunda; Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne zayıf bir sınıf örgütlenmesinin miras kaldığını söylemek mümkündür.

1.4. CUMHURİYET’İN İLK YILLARINDA ÇALIŞMA HAYATI

Yakın tarihin en önemli olaylarından biri olan Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Türkiye, II. Meşrutiyet’ten sonra siyasi tarihinde yeni bir dönemeci daha almıştır (Güzel, 2016: 127). Osmanlı İmparatorluğu’nun sona ermesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasının ardından yeni bir dönemin başlaması ile birlikte uygulanan politikalara bakıldığında, bu dönemin bir önceki dönemle devamlılık arz ettiği görülür. Cumhuriyetle beraber rejim değişmiş olsa dahi; insanlar, sermaye, teknoloji ve zihniyet Osmanlı’dan gelen ana damarın uzantısıdır (Bostancı, 1996: 14).

Bugünkü modern uygarlığın iktisadi planda, geçen üç yüz yıllık süre zarfında; sömürgeciliğin hız kazanması, meydana gelen yoğun emek sömürüsünün beraberinde yaygın sefalet ve emek sömürüsünün şiddetli sınıf çatışmalarına kaynaklık etmesi; sınıflar arasındaki uzlaşma ve paylaşma yönündeki gelişmelerin bir tezahürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Ve modern sanayi toplumunun da bu sürecin bir sonucu olduğu bilinmektedir. Sanayileşme çabalarının daha çok dış dinamiğe bağılı olarak ortaya çıkması, şüphesiz ki yeni üretim düzeni ile beraber yeni bir çalışma sistemi ve şehirlere doğru yoğun göçlerin yaşanması gibi süreçleri kapsayarak çok farklı düzeylerde değişimlere sebep oluşturmuştur. Böylesi bir değişim ve etkileşim süreci içerisinde

elbette işçi sınıfı da, gün geçtikçe Türkiye'nin sosyal-kültürel yapısında önemli bir olgu olarak yer etmiştir (Yazıcı, 2012: 89).

Bahsedilen bu olgunun, Türkiye siyasi tarihinde kesintiler halinde değil, süreklilik üzerinden okunması anlamlıdır (Man, 2013: 158). Bu bağlamda bütün gelişmelerin birbiri ile bağlantı içerisinde olmasından dolayı; emek tarihi açısından önem arz etmekte olan 1980 öncesi dönemin, belli dönüm noktaları eksenindeki başlıklar altında incelenmesi uygun görülmüştür.

Ahmet Makal'ın da belirttiği üzere, tarih inceleme ve çözümlemelerinde bir “dönemleştirme” mecburidir; Cumhuriyet döneminde ise dönemleştirme açısından durumun daha karışık olduğu aşikârdır. Zira bu dönemde, iktisadi, toplumsal ve siyasal alanlarda meydana gelen oluşumlar, çalışma hayatına da etki etmiş bu da belli bir karmaşıklıkla ortaya çıkartmıştır. Bu durumda, Cumhuriyet döneminde çalışma ilişkilerinin bazı dönüm noktalarının saptanıp, belli dönemlere ayırarak ele alınan dönemlerde; tamamen tarihsel çerçeve olarak aktarılmasından ziyade, bu sürecin çalışma hayatına etkilerinin incelenmesi daha sağlıklı olacaktır (Makal, 1999: 30-31).

1.4.1. 1923-1946 Tek Parti Dönemi

1920-1946 dönemi, işçi örgütlenmeleri ve işçi hareketleri açısından yoğun bir dönem olmasa da, Türkiye çalışma ilişkileri tarihinin en ilginç ve kendine özgü dönemini oluşturmaktadır. Özellikle dönemin ilk birkaç yılı hariç, bu dönemin Türkiye çalışma ilişkileri tarihinde işçi örgütlenmelerinin ve işçi hareketlerinin en az tezahür ettiği yıllar olduğunu söylemek mümkündür. Elbet bu durum da dönemin siyasal, iktisadi ve hukuki faktörleri etkili olmuş; tek parti yönetiminin, önce sınıfların varlığını kabul etmeme, sonra işçi örgütlerini ve hareketlerini kısıtlama doğrultusunda giderek sertleşen ve kemikleşen tavrı rol almıştır (Makal,1999: 449).

Cumhuriyetin kurulmasının ardından, çok dinli bir imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinin yaşanmasından dolayı ülkenin Müslüman vatandaşları kimlik sorunu ile yüz yüze gelmişlerdir. Eskiye oranla yeni devletin daha homojen olmasına ve “Türk” tabirinin yaygın şekilde kullanılmaya başlanmış olunmasına rağmen “Türk” kavramının anlam olarak açıklığa kavuşmaması gibi sebeplerden dolayı bir karmaşıklık söz konusudur. 1913'den 1923'e kadar süren savaşların neticesinde, Anadolu'daki

gayrimüslim halk, Lozan Konferansında nüfus mübadelesi konusundaki anlaşma sonucunda gitmiş ve demografik yapıdaki bu değişiklik Türk'ü tanımlama işini bir nebze kolaylaştırmıştır. Meclis-i Mebusan'da 'Türk' ve 'millet' kelimeleri hararetle tartışılmış ve birçok fikir/görüş ortaya atılarak, uzun müddet bu noktada tartışmalar devam etmiştir. Okuma yazma bilen, eğitilmiş kesimin dahi zihninde kimlik konusundaki belirsizliklere bakıldığında, işçi sınıfının kafalarındaki karışıklığın çok daha yoğun olması doğaldır. Bu insanların kimliklerini tanımlayan şey zanaatlarıdır ve zanaatkârlıktan gelme işçilerden oluşan bu tabakadaki işçiler beceri ve disiplinleri sayesinde fabrikalarda çalışabilecek durumdaydı (Ahmad, 1998: 123- 124). Bununla birlikte ele alınmış olan Cumhuriyet'in ilk yıllarında, toprakla bağını kopartamamış, geçici olarak çalıştığı fabrikalarda kazandığı ile daha fazla toprak satın almaya çalışan, savaşın yıkım sürecinin ardından ücretli bir işte çalışıyor olmayı ayrıcalık olarak gören ve örgütlenme noktasında güçsüz kalan bir işçi tipolojisi de söz konusudur. 1923-1946 döneminde, Osmanlı'dan devralınan toplumsal ve siyasal mirasın zayıf oluşu, kapitalist üretim ilişkilerinin yeterince gelişmemiş olması, Osmanlı işçi sınıfında vasıflı işçilerin başka kökenlerden olması ve devamında gelen kimlik sorunları gibi unsurlar, bu dönem içerisinde Türkiye işçi sınıfının zayıf olmasında sebep olarak gösterilebilir (Koç, 2013: 189).

1923'e kadar geçen on yıllık süre zarfında, çoğunluğu 18-50 yaş arasındaki erkek nüfusunda 4 milyon civarında bir kayıp olmuştur. Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan Rumların çoğunluğunun geçimini tarımdan sağlaması ve ciddi bir oranının işçi olması da, ülkede ciddi bir iş gücü kaybına sebep olmuştur. Bu sebepler doğrultusunda da Cumhuriyet Türkiye'si bağımsızlık mücadelesinin ardından hem tarımda hem sanayide ciddi bir iş gücü problemi ile karşı karşıya kalmış; tarım alanlarındaki iş gücü sıkıntısı, sanayinin ihtiyaç duyduğu işçi kaynağını da kısıtlamıştır. Keyder ise iş gücündeki azalma oranının, nüfustaki azalışa oranla çok daha yüksek olduğunu ifade etmektedir (Akkaya, 2010: 60).

Bir imparatorluğun kapanıp, yeni bir devletin kuruluşuna şahitlik eden bu yıllarda her ne kadar siyasi bir devrim yaşanmış olsa da, Osmanlı'nın izleri görülmüş ve ciddi boyutta bir kopma yaşandığını söylemek mümkün değildir. Bu dönem zarfında ekonomik duruma dair planlamalar yapılarak, ekonomik hedefler tayin edilmiş ve önceki dönemde uygulanmaya çalışılan Milli İktisat görüşü bu dönemde daha çok

uygulanabilmiştir. 1924 yılında kurulmuş olan İş Bankası, 1923 sonrası dönem için siyasi kadrolarla, sermaye çevrelerinin bir araya gelmesi açısından özel bir önem taşımaktadır. 1923 yılında Kazım Karabekir başkanlığında toplanan İzmir İktisat Kongresi ise çiftçi, tüccar, işçi sorunlarının görüşüldüğü ve oylamaların yapıldığı bir toplantıdır (Boratav, 2016: 40-41). İktisadi ve toplumsal siyasetin belirlendiği iktisat kongreleri, bütün toplumu ve özellikle bütün çalışanları – işçi, memur, kalfa-çırak vd.- yakından ilgilenmektedir (İleri, 2009: 139). 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir’de toplanan bu kongreye de tüccar, sanayici, işçi, çiftçi kesimlerini temsilen 1135 delege katılmıştır (Bostancı, 1996: 29).

Milli mücadelede, işçiler şüphesiz ki önemli bir rol oynamışlardır. Ve bu noktada belirtmekte fayda vardır ki, Feroz Ahmad’a göre milli mücadele dönemindeki işçilerin niteliği ve etkisi hâlâ el atılmayı bekleyen ciddi bir araştırma konusudur. İşçiler, milli mücadeledeki yerleri ile İzmir İktisat Kongresinde de isteklerini, erkek ve kadın diye gruplara bölerek temsilciler aracılığıyla takdire şayan bir şekilde, hiçbir vesayet altına girmeden ortaya koymuşlardır (Ahmad, 1998: 130).

Cumhuriyet’in ilk yılları Ahmet Hamdi Başar’ın ifadelerine göre; işçilerin almakta oldukları gündelikleri ve kazançları, en sefil hayat şartlarının içerisinde bile kendilerinin ve ailelerinin yaşamlarını devam ettirebilecek şartları karşılayamamaktadır (Gülmez, 1991: 396). İşçilerin de istekleri arasında bir iş gününün sekiz saat ile sınırlandırılması, iş yerindeki olumsuz koşulların düzeltilmesi, Cuma günlerinin dinlence sayılması, bir yılın sonunda işçiye yıllık tatil izni verilmesi ile beraber ekonomik hususlar da yer almaktadır. “Amele” yerine, “işçi” kavramının kullanılması, 1 Mayıs’ın İşçi Bayram’ı olarak kutlanması, grevi yasaklayan 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu’nda değişiklikler yapılması ise işçiler tarafından sunulan diğer önerilerdir (Ahmad, 1998: 130- 131). Bu talepler iyi bir gelecek temennisinden ziyade, 1870’ lere kadar geri giden ve uzun yıllar devam eden bir sürecin olgunlaşan tepkisidir. Bu bağlamda bu taleplerin Osmanlı’dan gelen miras doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür (Yıldırım, 2013: 355).

Tarımdan elde edilen en önemli gelir kaynağı olan ve bütçenin hemen hemen %20’sine teşkil etmekte olan Aşar Vergisinin, 1925 yılında kaldırılmış olması, geniş halk yığınları nezdinde olumlu bir intiba bırakmıştır (Bostancı, 1996: 88). Cumhuriyet’in ilk yıllarında en önemli meselelerin başında, tarım ve köy kalkınması

vardır. Bu bağlamda Aşar vergisinin kaldırılmasının yanı sıra, Ziraat Bankası sermayesi ve kredilerinde artışlar söz konusu olmuş; “İtibar-ı Zirai Birlikleri” ve 1929 yılında “Zirai Kredi Kooperatifleri” kanunları çıkartılması kooperatifleşme yolunda atılan adımlar olmuştur (Avcıoğlu, 2016: 333).

1923- 1929 dönemi, geniş köylü kitleleri açısından “görelî bir ilerleme” sağlanan yıllar olarak değerlendirilse de (Koç, 2013: 194-197), 1923-1929 döneminin iktisadi anlamda gelişmesine etki eden en önemli iki olayı, Lozan Antlaşması ve dünya ekonomisini derinden sarsan büyük buhran (Boratav, 2016: 43); kırsal kesimde hızlı ve ciddi bir yoksullaşmaya sebep olurken, bir diğer taraftan da ihraç edilen ürünlerin fiyatlarında büyük oranda düşüşler yaşanmasına neden olmuştur (Koç, 2013: 194-197). Bununla birlikte savaş sonrası dönem olması sebebiyle, sınırlı olan sanayi işletmeleri son derece azalmış; Türkiye, 18- 50 yaş arasındaki erkeklerin oluşturduğu 4 milyonluk bir nüfusunu kaybetmiş ve sonrasında meydana gelen göçlerle birlikte ciddi bir işgücü açığı sorunu ile karşı karşıya kalmıştır (Akkaya, 2002: 144). Bunun yanında, geleneksel ve küçük üreticiliğin yoğun olması ve tarımdan gelir sağlayamadığı için geçici olarak fabrikalara yönelen işgücü, tarımı olumsuz etkilerken, sanayiye de olumsuz şekilde yansımıştır (Akkaya, 2010: 60).

Sanayinin belli bölgelerde yaygınlaşmış olmasıyla beraber, ücretli emek de belli merkezlerde yoğunlaşmış ve devletin sanayi yatırımlarını ülkenin tamamına yayma çabasına rağmen İstanbul ve İzmir ana merkezler olmayı sürdürmüştür. Bu iki kent, Türkiye’nin toplam çalışan nüfusundaki payı %29, imalat sanayi toplam istihdamındaki payı ise %34 ‘tür ve izleyen yıllarda da bu durum daha pekişerek sürmüştür, bu da işçi hareketliliğini sınırlayan bir başka faktör olmuştur (Akkaya, 2002: 146- 147).

1927 Sanayi Sayımı istatistiklerine bakıldığında, sanayi işletmelerinin toplam sayısı 65,245 iken, işçilerin sayısı ise 256,855’dir. İşletmelerin yapısına bakıldığında ise % 97’si 1-10 işçi çalıştırmaktadır. Yirmiden kişiden fazla işçi çalıştıran işletmelerin oranı ise sadece % 1,4’dür. Sanayinin toplam Milli hâsıla içindeki oranı %10’dur (Şahin, 2010: 27). İşçilerin çoğunluğu tarım ve hayvancılıkta çalışırken; tarımdan gelen, geçici iş amacıyla fabrikalarda çalışan işçiler yüksek devir hızına sebep olması; daimi işçiliğin oluşmasında engel teşkil etmektedir. Bu bağlamda da bir taraftan sanayileşmeye yönelik fabrikalar kurulmakta, bir taraftan da bu fabrikalarda çalıştırılacak yeterli işçi bulunamadığı görülmektedir (Akkaya, 2002: 145). Devletin

sanayileşmeye yönelik çabasının ilk ürünlerinden biri olan devlet fabrikalarının kurulma aşamasında, sanayi için yetişmiş ve hazır iş gücünün olmamasından dolayı ihtiyaç duyulan işçiler köylerden gelen tarım işçileriyle karşılanmaya çalışmış, fakat şehir hayatına ve fabrika işçiliğine alışamayan bu köylü-işçiler çoğunlukla işi terk etmek durumunda kalmış ya da hastalanıncaya kadar çalışabilmişlerdir (Akkaya, 2010: 60).

Sanayi işçisi olarak betimlenemeyecek olan bu işçiler örgütlenme, grev gibi eylemlere uzak durmuşlardır (Akkaya, 2002: 145). İşçilerin böylesi örgütlenme, grev gibi eylemlere yakın durmamalarına bir başka açıdan bakıldığında, Cumhuriyet'in yeni kurulmuş olmasının getirdiği sınırlılık ve belirsizlik ortamında; işçilerin sınıfsal bir çatışma ortamı oluşturmayı, zorlu bir savaş döneminin ardından yeni kurulmuş olan devlete bir ihanet olarak görmesi de etki etmektedir (Şahin, 2010: 27).

Bu dönem içerisinde sanayi sektöründe çalışan işçi sayısında büyük oranda - tarım ve kırsal alandan gelen işçilerle- artış sağlandığı görülmektedir. Bu durumla birlikte kırsal alandan gelen işçilerin ücretlerinde önceki yaptıkları işe nazaran yükselme söz konusu olurken; kendilerinden önce sınaî işletmelerinde çalışmakta olan işçilerin ücretlerinin oranına göre daha düşüktür. Dolayısıyla bu durum ücret ortalamalarının da genel olarak düşmesine sebep olmaktadır (Hacısalıhoğlu, 2008: 13).

1936'da çıkarılan iş kanuna kadar işçi meselelerinin gündem dışı kaldığı bilinmektedir. Çalışma ilişkileri ve örgütlenme hakkı noktasında, 1925 tarihli Takrir-i Sükûn kanunu, işçi cemiyeti kurma imkânlarını kısıtlayan ve iç isyanları bastırmaya yöneliktir (Yazıcı, 2012: 99). Kamu hak ve özgürlükleri açısından; bireyci felsefenin ve doğal hukuk öğretisinin yansıdığı 1789 Bildirgesi'ndeki anlayışın etkisinde kalmış olan (Gülmez, 1991: 181). İşçi sınıfına büyük oranda sınırlama getiren Takrir-i Sükûn Kanunu, çalışma ilişkileri kapsamında örgütlenme hakkı ve özgürlüğünü olumsuz etkileyen bir kanun olmasıyla beraber yürürlükte kaldığı dört yıllık süre boyunca işçi örgütlerinin de hükûmetçe kapatılmasının yasal dayanağını oluşturmuştur (Akkaya, 2010: 79).

1927 yılında yürürlüğe giren “İş Kanunu Lâyihası” ise sistematik bir sanayileşme ortamının olmadığı ve yeni kurulmuş olan bir devlette çalışma yaşamının nasıl olacağı noktasında yaşanan belirsizlikler üzerine, bu belirsizliklerin devlet lehine ortadan kaldırmaya yönelik bir çabanın ürünü olarak yorumlanabilir (Şahin, 2010: 25).

1925-1933 yılları arasındaki işçi hareketliliğine bakıldığında, ağırlıklı olarak ücret talepli grevler görülmektedir. Yapılmış olan 35 grevin tamamı ücret artışına yönelik grevlerdir (Yazıcı, 2012: 98). Ekonomi politikalarında ise 1932 yılına kadar korumacı yöntemler hâkim iken, 1932'den sonra korumacı yöntemlerin yanına devletçilik uygulamaları da dâhil edilmiş ve beş yıllık kalkınma planı benimsenerek; devlet ekonomide hem yatırımcı hem işletmeci hem de denetleyici bir konuma sahip olmuştur (Hacısalıhoğlu, 2008: 12).

Cumhuriyet'in ilanının ardından İş Kanunu'na dair hazırlıklar hız kazanmış, 1936'da kabul edilen İş Kanunu'na dek 1924, 1927, 1929, 1932 ve 1934 yıllarında beş iş kanunu tasarısı hazırlanmış, ancak yasalaşamamıştır. 1936 yılında ise çalışma hayatı 3008 sayılı İş Kanunu ile ilk kez sistematik olarak düzenlenmiştir (Akkaya, 2010: 79-81). İçerisinde bulunulan sanayi düzeyde, emek-sermaye arasındaki çatışmaları önlemek ve çalışma ilişkilerini düzenlemek adına, 1936 yılında toplu iş ilişkilerinde tek düzenleyici yasal belge olan "İş Kanunu'nun" çıkarılmış olması, devletin bu yıllardaki işçi oluşumu üzerindeki belirleyiciliğini göstermektedir. İşçilerin bireysel haklarının devlet tekelinde düzenlendiği, sendikalardan söz etmeyen, grev ve lokavtın açıkça yasaklandığı bu yasa ile sınıf hareketinin gelişmesinin önüne geçilmiştir (Akkaya, 2002: 153-154).

1932 iş yasası tasarısı iş süresi günde 8 ya da haftada 48 saat olarak saptanmış ve 1932 tasarısıyla işsizliğin önüne geçmeyi, herkesin olabildiğince iş bulabilmesini amaçlamış; parasız iş ve işçi bulma bürolarının kurulmasını düzenlemiştir (Gülmez, 1991: 252-253). 1936 İş Kanunu, çalışma saatleri haricinde çalışılması gereken durumlarda işçilere ek ücret ödenmesi gerektiği ilkesini benimsemiştir. O günlerde 14 yaşında matbaa işçisi olan Sedat Ağralı II. Dünya Savaşı sırasındaki uygulamayı ise şu ifadeleriyle aktarmaktadır: "Savaş yılları olduğu için, şehirde geceleri karartma yapıldı. İşyerimizden gece geç saatte çıktıktan sonra karanlıkta evlerimize güçlüklerle yürüyerek giderdik. O tarihte işçilik yapanlar bu günleri iyi hatırlayabilirler. Fazla mesai olarak ücretlerimize %25 zamlı fark ödenirdi." (İleri, 2009: 200). 1938 yılında ise bu yasayı sendikalaşmayı engelleyen "Cemiyetler Kanunu" takip etmiş ardından 1947 yılında çıkarılan "İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun" ile devletin işçi örgütlenmeleri üzerindeki denetleyiciliği ve düzenleyiciliği devam etmiştir.

Kanunda, parçalı ve üye sayısı az sendikaların kurulması yasallaşarak, grev ve toplu sözleşme hakkı tanınmamıştır (Akkaya, 2002: 154).

1934-1938 yılları arasında uygulamaya konulan 1. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya konulmuş; plan uyarınca çok sayıda KİT kurulmuştur. Ardından 1. Planın başarılı olmasından dolayı 1939-1943 yılları arasında 2. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmak üzere hazırlanmış, fakat II. Dünya Savaşı nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Bu dönem içerisinde sanayinin gelişmemiş olmasından dolayı işçi sayısının oldukça düşük düzeyde kaldığı gözlemlenmektedir (Tokol, 1997: 9).

1940'lı yıllarda Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen, cephelerde fiilen savaşmanın haricinde, savaş ekonomisinin şartlarının yoğun olarak hissedildiği bir dönemdir (Boratav, 2016: 83). Türkiye'nin çok partili hayata geçişinde ve iktidarın değişmesinde bu tarihsel olayın oldukça belirleyici bir rolü olmuş ve Türkiye bu dönemde bir anlamda, savaşmayan bir ülkenin savaş ekonomisini yaşamıştır (Man, 2013: 156).

1923 -1946 döneminde işçilerin çok ağır koşullarda çalıştırıldığı maden ocaklarında çalışan kişilerin %80'inden fazlasını Zonguldak, Batı Karadeniz, Erzincan, Erzurum ve Güney Doğu Anadolu'da yaşayan 250-300 bin kişilik bir köyü kitlesi oluşturmaktadır. 1946 yılında Ereğli Kömür Havzası işçilerinin başka iş kollarında da çalıştıkları, geçimlerini kazanabilmek için maden ocaklarında çalıştıkları üzerine şu değerlendirme yapılmaktadır: “Bu bölgenin toprağı dar ve verimsizdir. Bu sebeple halkın topraksız kısmı zaten kömür işçiliğini yardımcı bir geçim yolu sayarak ziraattan artakalan zamanını bu işte çalışmaya vermektedir...” (Koç, 2013: 220-221). 1940'lı yıllar, yaşanan yoğun iktisadi ve sosyal sorunlarla beraber, savaş sonrası gelişmeler üzerindeki etkileri itibari ile Türkiye toplumsal tarihinin çok önemli ve kendine özgü bir dönemini oluşturmaktadır (Makal, 2015:163). Bu savaş yılları işçi sınıfı açısından da oldukça zorlu yaşam ve çalışma koşullarını beraberinde getirmiştir. 23 Kasım 1940'ta ilan edilmiş olan sıkıyönetim, işçilerin her türlü eylem ve örgütlenmesinin önünü kapatmış, işçi sınıfı üzerinde siyasi ve polisiye baskılar kurulmuştur. 1940'ın başından itibaren uygulamaya konulan Milli Koruma Kanunu (MKK) ile işgünü 11 saate çıkarılmış; madenlerde “iş mükellefiyeti” yani zorunlu çalıştırma yöntemi benimsenmiş; madenlerde ve bazı kamu işletmelerinde işyerlerini terk etme yasağı getirilmiş, haftalık

dinlence kaldırılarak, savaşın yükü işçi sınıfının omuzlarına yüklenmiştir (Güzel, 2016: 135).

1940-1945 döneminin en etkili iktisadi kanunu olan Milli Koruma Kanunu'na bağlı olarak çıkarılan kararnameleler savaş yılları iktisat politikasının ana unsurlarını oluşturmaktan dolayı ayrı bir önem taşımaktadır. Korkut Boratav, çeşitli yönleri açık bir kanun olan MKK'nın, işçi sınıfı üzerinde ağır bir baskı ve sömürü aracı olarak uygulanabilme imkânı taşıdığını belirtmekle birlikte; işçi sınıfına yönelik uygulanan yaptırımları şu ifadeleri ile aktarmıştır: “Kadın ve çocukların İş Kanunun yasakladığı işlerde ve şartlarda çalıştırılmaları mümkün olmakta; tatil hakkı kısılmakta, cebren çalıştırma usûlü getirilmekte ve işyerinden ayrılma yasaklanmakta; köylüler belli hallerde özel çiftliklerde ırgatlık yapmaya mecbur tutulmakta; bunlara karşılık cebri çalışma halinde işçiye ödenmek üzere “emsaline uygun”, “normal” yani işçi aleyhine yorumlanması gayet kolay bir ücret kıstası öngörülmektedir.” (Boratav, 2006: 321-326).

Savaş yıllarında sanayide ve hatta bazı madenlerde sayısı oldukça fazla olan kadın ve çocuk çalıştırılmış, kadın ve çocukların korunmasına yönelik hükümler geçici olarak uygulamadan kaldırılmıştır. Bu süre zarfında işçiler yoğun bir şekilde sömürülürken; yaşam şartları olabildiğince zorlaşmış ve gerçek ücretlerde %50'lik bir azalma olurken, diğer taraftan özel sektör ise elverişli zenginleşme olanaklarını ele geçirmiş ve birçok işverenin, ithalat ve ithalatçıların çok kârlı işler yapmıştır. Sanayi kentlerinde yeni açılan çok sayıda atölye ve fabrikanın özel kesimde ciddi sermaye birikiminin oluşmasını sağlamıştır (Güzel, 2016: 135)

Yiyecek, ısınma gibi temel ihtiyaçlarının sağlanması konusunda yaşanan sıkıntıların ve artış göstermekte olan fiyatların yanında, aynı zamanda vurgunculuk, stokçuluk ve karaborsacılık da artmaktadır. Bu dönemde gerçekleşen aşırı kazanç ve ortaya çıkan enflasyon sebebiyle 1942'de Varlık Vergisi ve 1943'te Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaları getirilmiştir. Belirtildiği üzere de bu kanunlarla beraber, savaş koşullarının olağanüstü koşullarında, servet birikiminin belirli ellerde toplanması söz konusu olmuştur (Makal, 2015: 164).

Kısaca özetlenecek olursa, 1920-1946 yıllarında çalışma ilişkileri alanının büyük oranda bağımsızlık elde edemediği, daha çok siyasi ve iktisadi alanların belirginlik kazandığı bir dönem olsa da, Türkiye çalışma ilişkileri tarihinin ilginç ve kendine özgü dönemlerinden birini oluşturduğunu da söylemek mümkündür (Makal, 1999: 482). Tek

Parti döneminin işçi hareketlerine sıcak bakmaması, işçi sınıfını millileştirme ve siyaset dışı tutma çabası; Türkiye'nin sanayileşme düzeyinin düşük olması gibi sebepler çerçevesinde, Tek Parti döneminde işçi sınıfı önemli bir etkinlik kazanabilecek potansiyeli sağlayamamıştır (Yazıcı, 2012: 100). Ve bu dönemde ücretlerin sınırlandırılması, iş mükellefiyeti, iş saatlerinin uzatılması, yoksul köylüleri angaryaya zorlayan yol vergisi gibi birçok durum işçi sınıfı ile CHP arasında telafi etmesi oldukça uzun yıllar sürecek olan kopuşlara yol açmıştır (Boratav, 2016: 94).

1.4.2. 1946-1960 Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi

Cumhuriyet'in kuruluşundan çok partili döneme kadar geçen süreç, Türk toplumunun gelecekte oluşturacağı sistemli bütünün anlamının dinamik unsurlarını oluşturan, gerçekleştirilmiş olan inkılaplarla birlikte her bakımında bir geçiş dönemi olarak değerlendirilebilir. Çalışma yaşamı ve işçi sınıfı da bu geçiş dönemi sürecindeki değerler kargaşası, içerisinde değişmek durumunda kalan siyasi ve toplum koşulları göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır. 1946-1960 arasındaki çok partili dönem işçi sınıfı açısından, dış ve içteki gelişmelerin etkisi ile tek partili dönemden farklı geçmiştir (Yazıcı, 2012, 101- 102). 1940'lı yılların ortalarından itibaren yaşanan değişimlerin temel çizgisi her ne kadar tek partili dönemden, çok partili döneme geçiş olarak belirlense de; siyasal değişimlerin yanında, ekonomik, sosyal ve çalışmanın asıl konusu olan çalışma ilişkilerinde de ciddi değişimler gerçekleşmiştir (Makal, 1999: 455).

İkinci Dünya savaşının ardından bir yandan bütün dünya demokrasi noktasında güçlenirken, bir diğer yandan savaşın meydana getirmiş olduğu ekonomik sıkıntıların etkisi artmaya başlamıştır. Diğer bölümde bahsedilmiş olunan savaşın Türkiye'ye yansıyan etkileri, halkın yaşadığı huzursuzluk ve bunun beraberinde asker ve sivil bürokrasiden pay talep etmeleri şeklinde sonuçlanmıştır (Yazıcı, 2012, 102). Bu bağlamda bakıldığında, 1940 sonrasının koşulları bir taraftan sınıf yapısıyla diğer taraftan siyasal kadrolara ve yüksek bürokrasiye geniş yetkilerin verilmesiyle dönem içerisinde gelir dağılımı açısından çok büyük değişikliklere yol açmış ve bu değişim/dönüşümler savaş sonrası dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeleri üzerinde ciddi etki meydana getirmiştir (İleri, 2009: 169).

Türkiye’de önemli değişimlerin ve dönüşümlerin yaşandığı 1945-1960 döneminde (Akkaya, 2010: 134), işçilerin genel özelliklerine bakıldığında; M. Şehmus Güzel, işçi sınıfının kendine özgü özelliklerini, İşgücünün kaynak ya da kaynakları kapsamında; iflas etmiş, işletmesi yıkılmış ve yoksul köylüler, iflas eden zanaatkârlar ve kuşaktan kuşağa geçen “proleterya” başlıkları altında değerlendirmiştir. Bu noktada da zanaatkârların, mantar gibi her yerde artış gösteren şirket ve fabrikalar karşısında rekabete dayanamayarak üretimlerini bıraktıkları gözlemlenmektedir. İş bulma umudu ile kente göç eden, topraktan tümüyle kopmuş yoksul köylüler ya da bir miktar tarla vb. nedenlerle toprağına pamuk ipliğı ile bağlı kalmaya çalışan bir kitleyle birlikte, yarı işçi- yarı köylü olan belli mevsimlerde işleri artan işletmelerde çalışan bir kitle söz konusudur. Türkiye’de bu dönem zarfında işçi sınıfının bir diğer özelliğı, işgücünün istikrarsızlığı ile işçilerin sürekli olarak yer değiştirmesi, bir iş yerinden başka bir işe geçmesidir. Bunun da sebeplerine bakıldığında, ücretlerin düşüklüğü, yaşam koşullarının elverişli olmaması, çalışma koşullarının ağır olması, iş yoğunluğunun azaldığı dönemlerde işverenlerin işçileri çıkartması gibi durumlar belirtilebilir (Güzel, 2016: 137).

Cumhuriyet Türkiye’si tarihindeki ele alınan bu dönem içerisinde; 1946 yılı, hem siyasi hem de iktisadi açıdan yeni bir dönüm noktası oluşturmaktadır. Tek partili bir dönemden, çok partili bir döneme geçişin başlangıcı olan 1946 yılı; 5 Eylül 1945’te Milli Kalkınma Partisi’nin kuruluşları ile başlayan ve 21 Temmuz ve 14 Mayıs 1950’de yine seçim yoluyla iktidarın el değiştirmesine yol açan siyasi dönüşümde sürecinde yadsınamaz bir öneme sahiptir. Parlamenter rejimin gereğı olarak geniş halk kitlelerinin toplum sahnesinde artık yer edinmesini sağlayan bu süreç, aslında niteliksel bir dönüşümü kapsayarak siyasi iktidarın sınıfsal içeriğinde değişmelere yol açmıştır. Ve bu tarihten sonra siyasi iktidarlar, -seçimden seçime dahi olsa- işçi, köylü, esnaf gibi kesimlerin ekonomik ve sosyal anlamda isteklerini dikkate almak ve bir şekilde bu isteklere yanıt vermek mecburiyetinde kalmışlardır (Boratav, 2016: 95-96).

Bu dönemde, CHP iktidarı işçi sınıfının artan hoşnutsuzluğunu azaltmak, işçileri kendi saflarına çekmek ve işçi sınıfında oluşabilecek olan hareketlenmelerin arzu edilmeyen boyutlara ulaşmaması adına, kendi çizdikleri sınırlar dâhilinde; kendi güdüm ve denetiminde tutmak ve yeni ilişkiler kurmaya çalışılan Batı ülkelerine “bizde bile sendika var” diyebilmek amacı ile ilk sendikalar kanunu olan 5018 sayılı Kanun 20

Şubat 1947’de yayınlayıp yürürlüğe girdirmiş ve Türkiye’de ilk kez işçi ve işverenlere sendika hakkı tanınmıştır (Güzel, 2016: 154). Çok partili döneme geçiş sürecinin yaşandığı bu süreçte, 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’nda yapılan değişikliklerle cemiyetlerin kuruluşunda tescil sistemi ve sınıf esasına dayanmakta olan cemiyet kurma yasağı kaldırılmış ve bu sayede CHP dışında siyasal partiler ile sendikaların kurulması mümkün hale gelmiştir (Makal, 2016: 53). 1947 yılında “İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkındaki Yasa” (Yazıcı, 2012: 102), aracılığıyla sendikaların kuruluş ve faaliyetleri düzenlenmiş fakat bir taftanda bu teşekküller üzerinde idari anlamda denetimin ve kontrolün sıkı olmasına olanak sağlanmıştır (Makal, 2016: 53).

Yasa ile sendikalara her ne kadar siyaset yapma yasağı koymuş olsa da, bu dönemde sendikaları kendi siyasi çizgilerine çekebilmek adına, iktidar ve muhalefet partileri oldukça uğraşmışlardır. Fakat iktidar ve muhalefet partileri söz konusu siyasetle uğraşma yasağının kabul edilmesinde beraber hareket etmişlerdir. Bu durum Cumhuriyet Döneminde sendika-parti ilişkilerinde farklı bir etkileşimi ortaya koymaktadır (Yazıcı, 2012: 102-103).

1946’dan sonra sanayileşmenin artması ile birlikte işçi sayısında niceliksel bir büyüme söz konusu olmuştur ve bu bağlamda önceki döneme nazaran işçi sınıfındaki hareketliliğin canlanmasında, sanayileşme ve istihdam artışının etkisinin önem arz ettiği söylenebilir. Fakat 1940-1950 yıllarındaki sendikaların çoğunluğu, önceki dönemlerden gelen işçi cemiyeti ve yardımlaşma sandığı olma özelliğini korumaktadır ki bu noktada da işçi örgütlenmelerinin de kendi içerisinde bir süreklilik içerisinde olduğundan söz edilebilir (Güzel, 2016: 146).

1950’de yapılan seçim ile iktidar el değiştirmiş ve Demokrat Parti 14 Mayıs 1950’de iktidara gelerek, 27 Mayıs 1960’taki darbeye değin iktidarda kalmıştır. Çağlar Keyder, tek partili rejimin sona erişini, Barrington Moore’nun da ifadelerine yer vererek “Türkiye, “yarı parlâmenter” bir rejim altında “tepkisel kapitalist” bir çağdaşlaşmayla sonuçlanan bir “yukardan devrim” yaşamıştı(r).” cümlesi ile tanımlamıştır. Mete Tunçay da, bu değişimi “DP’nin temsil ettiği taşra küçük burjuvazisinin, Batı Anadolu’daki büyük toprak sahipleri ve tüccarlarla yaptığı ittifak, köylülüğün önemli bir kesimini de peşinde sürükleyerek, bürokrasinin önderliğindeki geleneksel CHP tabanını yenilgiye uğratmıştır” ifadeleriyle özetlemiştir (Tunçay, 1983: 1977; Akt. Hacısalihoğlu, 2008: 28).

Demokrat Parti döneminde uygulanan politikaların CHP döneminde uygulan politikaların devamı niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür. İktisadi düzlemdeki dış ilişkiler, alınan yardımlar ve yabancı sermayeye ilişkin tutumlar açısından da iki partinin benzerlik içerisinde olduğu da gözlemlenmektedir (Boratav, 2016: 100).

Bu dönemde Demokrat Parti, öncelikli olarak tarım kesimine yönelmiş ve çiftçilere verilen krediler arttırılmıştır. Bu kredilerle, Marshall yardımı sonucunda gelen traktörler dağıtılmaya başlamış ve 1948 yılında 1750 olan traktör sayısı, 1952 yılında 31415'e yükselmiştir. 1950'den sonra kredilerle beraber, ucuz traktörler, makine ve gübrenin girmesiyle; karasaban ve öküz gitmiş makineli tarımın başlamasıyla hızlı bir değişiklik gerçekleşmiştir. Bir traktör, on kişinin işsiz kalmasına neden olmuştur (Avcıoğlu, 1979: 630). Türkiye'ye dış yardım akımı 1948' de yürürlüğe giren Marshall Planı uygulaması ile başlamış, 1953 yılından itibaren, Türkiye'ye verilen ABD yardımları azalmaya başlamıştır (Başak, 1977: 65-66).

1950–1957 yılları arasında sanayideki yıllık istihdam artışı 35 bin 600, hizmetler kesiminde ise 463 bin kişiye ulaşmış, tarım kesiminde istihdam edilenlerin sayısı da 786 bin kişi kadar artış göstermiştir. Yine bu dönem içerisinde, yılda 214 bin yeni iş meydana getirildiği bilinmektedir. Fakat aynı artışın 1957–1960 döneminde gerçekleşmediği, yıllık istihdam artışlarının oldukça düştüğü görülmektedir (Hacısalihoglu, 2008: 35)

Emek tarihine dair bilgilerin az olduğu dönemlerden birisi olan 1950-1960 Demokrat Parti döneminde grev hakkına ilişkin olarak, grev hakkının tanınmasını istediklerini öne sürmüş, her sene grev hakkı tanıyacak bir yasa hazırlamakta olduğunu açıklamış fakat on yıllık süre içerisinde bu yasağı sürdürmüştür (Akkaya, 2010: 97).

Tablo 1. 1923-1960 Grevleri

Grev No	Bitiş Tarihi	İş Kolları	İşletme/Şirket/ İşyeri/ İşçi Grubu	Kent	Grevci Sayısı
1	14 Temmuz	Gıda Sanayii	Bomonti Bira Fabrikası	İstanbul	
2	14 Temmuz	Madencilik	Zonguldak- Ereğli Kömür Madeni Şirketi İşçileri	Zonguldak	12,900
3	Ağustos	Gıda	İncir Toplama İşçileri	İzmir	
4	2 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	İzmir-Aydın Demiryolu Şirketi İşçileri	İzmir ve Aydın	
5	6-20 Eylül	Basın ve Yayın	Mürettepler	İstanbul	
6	Ekim	Demiryolu taşımacılığı	Dersaadet Tramvay Şirketi İşçileri	İstanbul	
7	19-28 Kasım	Demiryolu taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi İşçileri	İstanbul	
8	Temmuz	Dokuma	Dokuma Fabrikası İşçileri	İstanbul	
9	1-10 Eylül	Demiryolu taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi İşçileri	İstanbul ve Edirne	
10	Ocak	Enerji	Havagazı Şirketi İşçileri	İstanbul	
11	Ocak	Demiryolu taşımacılığı	Tramvay Şirketi İşçileri	Zonguldak	
12	?	Madencilik	Zonguldak- Ereğli Kömür Madeni Şirketi İşçileri	Zonguldak	1,200
13	?	Gıda	Kuru Üzüm İmalathaneleri İşçileri	İzmir	5,000
14	Ağustos	Haberleşme	Telsiz- Telgraf Memur ve İşçileri	Adana	
15	Ağustos	Haberleşme	Telsiz- Telgraf Memur ve İşçileri	Samsun	
16	Ağustos	Haberleşme	Telsiz- Telgraf Memur ve İşçileri	Erzurum	
17	Haziran	Demiryolu taşımacılığı	Soma- Bandırma Demiryolu İşçileri	Soma ve Bandırma	
18	Haziran	Ardiye ve antrepoculuk	Liman Tahmil- Tahliye İşçileri	İstanbul	
19	Ocak	Ardiye ve antrepoculuk	Liman Tahmil- Tahliye İşçileri	İstanbul	3,000
20	Mayıs	Gıda	Tütün Rejisi İşçileri	İstanbul	3,000
21	9 Haziran (24saat)	Demiryolu taşımacılığı	Adana- Nusaybin Demiryolu İşçileri	Adana ve Nusaybin	850
22	11 Ağustos (yeniden)	Demiryolu taşımacılığı	Adana- Nusaybin Demiryolu İşçileri	Adana/ Yenice/ Nusaybin	850
23	Nisan	Metal	Karasör İmalathanesi İşçileri	Adapazarı	180
24	Nisan	Demiryolu taşımacılığı	Şark Demiryolları Şirketi İşçileri	İstanbul ve Edirne	1,500
25	Nisan	Dokuma	Dokuma Fabrikası İşçileri	İstanbul	300

26	Mayıs	Gıda	Tütün İmalathaneleri İşçileri	İstanbul	500
27	Mayıs	Metal	Demir-Çelik İmalathanesi İşçileri	İstanbul	70
28	Kasım	Demiryolu taşımacılığı	Tramvay Şirketi İşçileri	İstanbul	2,000
29	1929'da	Demiryolu taşımacılığı	Tramvay Şirketi İşçileri	İstanbul	
30	Ağustos	Gıda	İncir Kurutma İmalathaneleri İşçileri	İzmir	
31	Ağustos	Ardiye ve antrepoculuk	Liman Depoları İşçileri	İzmir	
32	5 Aralık 1931	Dokuma	Defterdar Feshane Fabrikası İşçileri	İstanbul	
33	Mart 1932	Gıda	Tütün Depoları İşçileri	İzmir	
34		Ardiye ve antrepoculuk	Devlet Deniz Yolları İdaresi Liman İşçileri	İstanbul	
35	8 Ekim 1946	Ardiye ve antrepoculuk	Liman İşçileri	İzmir	
36	Haziran 1947	Gıda	Fırın İşçileri	Ankara	
37	21 Nisan	Genel İşler	İzmir Belediyesi Temizlik İşçileri	İzmir	50
38		Çimento, toprak ve cam	Çimento Fabrikası İşçileri	İstanbul	18
39	3 saatlik grev	Ardiye ve antrepoculuk	İstanbul Limanı Tahmil-Tahliye İşçileri	İstanbul	
40	13-15 Mayıs	Madencilik	Ereğli Kömür İşletmeleri (EKİ) İşletmeleri	Zonguldak	
41	Mayıs	Genel İşler	İzmir Belediyesi Temizlik İşçileri	İzmir	
42	15 Temmuz	Ardiye ve antrepoculuk	İzmir Liman İdaresi İşçileri	İzmir	
43	Aralık	Çimento, toprak ve cam	Türk Çimentosu ve Kireci A.Ş. İşçileri	Zeytinburnu/İstanbul	130
19 Grevde Toplam Grevci Sayısı					36848

Kaynak: (Güzel, 1984: 1852, Aktaran: İleri, 2009: 184,185).

Türkiye’de grev hareketleri üzerine kapsamlı çalışmalar yapan Ş. Güzel, 1937-1950 arasında CHP iktidarı döneminde toplam 7 grev, DP döneminde ise toplam 3 grev gerçekleştiğini belirtmekte; ulusal gazetelere dayalı araştırmalarda ise CHP’nin iktidarda olduğu dönemde 15, DP’nin iktidarda olduğu dönemde ise 36 grev olarak daha farklı veriler ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu sayısal farklar ise Yüksel Akkaya’ya göre emek tarihi ile ilgili araştırmaların yetersizliğini ve eksikliğini ortaya koymaktadır (Akkaya, 2010: 97-98).

Şehmus Güzel'e göre, 1923-1960 dönemi içerisinde toplam kırk üç grev yapıldığı bilinmektedir. Bu dönemde 1926 yılında işçi hareketlerinde meydana gelen durgunluğun sebebinin, 4 Mart 1925'te iki yıl için çıkarılıp 1927'de iki yıl daha uzatılan Takrir-i Sükûn Kanunu olduğunu söylemek mümkündür. 1930'larda işçi eylemlerinin az olmasını nedeni ise CHP'den bağımsız hiçbir gruplaşmaya, örgütlenmeye yer bırakmayan “parti devleti” anlayışıdır. 1936'da çıkarılan İş Kanununda grevin yasaklaması, II. Dünya Savaşı'nın etkileri ve Milli Koruma Kanunu'nun kabulü ile bu dönem içerisinde işçi eylemlerinde ciddi bir durgunluk söz konusudur (İleri, 2009: 183). Bu dönemde ücretlerin çok düşük, çalışma koşullarının ise çok ağır olduğu alanlarda işçiler greve gitmekten kaçınmamıştır. Çalışma şartlarının kötülüğü, işçileri örgütlenmeye ve eylemlere zorlamakta; bu süreç de işçi sınıfı oluşumu üzerinde ciddi bir etki meydana getirmektedir. 1947 sonrası dönemin grevlerinde yer yer sendikaların etkin olması ile örgütlenmelerin oluşmasında rol oynamış ve bu duruma da devlet tarafından sert müdahaleler söz konusu olmuştur (Akkaya, 2002: 171).

1950'lerin ilk yarısını nispeten Demokratların altın yılları olarak değerlendirmek mümkündür. 1950 yılının önemli bir dönüm noktası olduğu inkâr edilemese de, tek partili dönemin devamı niteliğinde olan bu süreçte algı değişikliklerinde herhangi bir kırılma yaşandığını söylemek zordur. Zira Demokrat Parti'nin seçim sürecinde işçi sınıfına yönelik grev konusunda verilen vaatlerin Menderes'e hatırlatılmasının ardından Başbakan'ın: “Bırakın bu saçmalığı, Türkiye'de grev olur mu? Bırakın biraz ekonomik gelişme olsun, bu konuyu o zaman düşünüyoruz.” cevabı bahsedilen algıda bir kırılmanın gerçekleşmediğinin bir göstergesi olarak sayılabilir (Man, 2013: 158-159).

31 Temmuz 1952 Perşembe günü Ankara'da Türk- İş'in kurulması, 1950 sonrası işçi örgütlenmelerine adına önemli bir gelişme olmuş olsa da, Türk-İş bünyesindeki işçilerin büyük çoğunluğunun kamuda çalışıyor olması iktidarda olan DP ile Türk-İş arasında organik bir bağın oluşmasına sebep olmuştur (Şahin: 2010: 26). DP dönemi grevleri büyük çoğunlukla ücret anlaşmazlıkları nedeniyle gerçekleştirilse de; çalışma süreleri ve koşulları, işten çıkarmalar çıkmak gibi çeşitli sebeplerle de greve gidilmiştir (Akkaya, 2010: 107).

Çalışmanın bütünlüğünü oluşturan ve üçüncü bölümde değerlendirmeye alınacak olan denizde çalışan işçilerin çalışma koşullarına ilişkin ulaşılabilecek bilgiler ise oldukça kısıtlıdır. “Denizlerde, göllerde ve akarsularda Türk Bayrağını taşıyan ve yüz

ve daha yukarı grostonilatoluk gemilerde bir hizmet akti ile çalışan gemiadamları ve bunların işverenleri hakkında” (<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.854.pdf>, 07.10. 2018) uygulanabilecek olan, 10.3.1954 tarihinde 6379 sayılı Deniz İş Yasası’nın kabul edilmesine kadar, deniz işlerinde çalışan işçilerin çalışma koşullarını düzenleyen bir yasa yoktur (Koç, 2010: 218).

1954-1961 yıllarını, liberal bir dış ticaret rejimi ile dış dengenin kurulamayacağını anlaşıldığı; ekonominin görece olarak bir durgunlukla, dalgalanmalar içerisinde olduğu ve ihracat mallarına yönelik talepte yaşanan düşme ile dış kaynakların belli bir düzeyi aşması sebebiyle oluşan dış tıkanmaya tepki olarak ithalat sınırlamalarına gidildiği bir dönem olarak nitelendirmek mümkündür. Ekonominin 1946 sonrasında sürüklendiği bağımlı gelişme çizgisi ortadan kalkmış olmamakla birlikte; sözü edilen dışsal etkenler sebebiyle bu bağımlı gelişme, geleneksel ithalat ve kambiyo denetimleri içinde sürdürülmektedir. (Boratav, 2016: 110).

Özetlenecek olursa; ele alınan yıllar, kendi karmaşık dinamikleri içerisinde işçi sınıfının –sonraki dönemlerde de izlerine rastlanacak- karakteristik özelliklerinin ve işçi hareketinin birçok arayış ve zaafının belirginleştiği bir oluşum dönemidir (Koçak, 2016: 109). Çok partili dönem, dış dengenin liberal bir dış ticaret rejimi içinde dış dengenin sağlanamayacağını anlaşıldığı, bu nedenle de dış ticaret kontrollerine gidilen, fakat ticaret açıklarının yine de ortadan kalkmadığı ve hatta artık müzminleştiği yıllardır (Boratav, 2016: 111). Ve sonuç olarak da Demokrat Parti döneminde çalışma ilişkilerine ilişkin getirilen düzenlemelerin, çalışanlar açısından bireysel iş ilişkileri noktasında olumlu kazanımların gerçekleştiği, ancak toplu iş ilişkileri açısından bakıldığında aynı kazanımların gerçekleşmediği ve Demokrat Parti’nin seçimden önceki vaatlerini yerine getirmediğini belirtmek mümkündür (Makal, 2002: 529). Demokrat Parti’nin özellikle 1956’dan itibaren tüm işçi örgütlerini vesayeti altına almak adına birçok yola başvurmuş olması ve bu tutumunun başka etmenlerle de birleşmesi sonucu, işçiler ve sendikacılar da DP iktidarından kurtulma yollarını aramıştır. Bu noktada da Şehmus Güzel’e göre, Nisan 1960 olaylarında işçi sınıfının belli bir kısmının iktidara karşı düzenlenen gösterilerde yer almaları doğaldır (Güzel, 2016: 192).

1.5. 1960-1980 DÖNEMİ ÇALIŞMA HAYATI

1960-1980 dönemi genel olarak bakıldığında; 1946-1961 döneminde başlayan siyasal ve toplumsal çeşitliliğin ve hareketliliğin hızlandığı yılların devamı olmakla birlikte, işçi sınıfı hareketliliğinin yoğunluk kazandığı bir dönemdir (Koç, 2003: 47). Ayrıca devletçilik politikasının devam ettirildiği, ekonomide planlı kalkınmanın uygulamaya başlandığı ve kalkınma planlarında özel sektöre uygulanan teşviklerle özel sektör yatırımlarının da hız kazandığı; köyden kente göçün artış gösterdiği bununla birlikte gecekondulaşmanın yoğunlaştığı yılları kapsamaktadır. 1961 Anayasası'nın meydana getirmiş olduğu özgürlük ortamı ile birlikte işçi hareketlerinde (Türkiye İşçi Partisi kuruluşu) artışlar olmuş, işçilerde sınıf bilinci oluşmaya başlamıştır (İleri, 2015: 243). Ele alınan 1960 sonrası dönem ekonomik, siyasal, sosyal birçok anlamda Türkiye'de yeni bir döneme işaret etmekle birlikte, çalışma ilişkilerinin kurumsallaşması anlamında da; sendikal örgütlenmenin, toplu pazarlığın ve grevin varlık bulduğu bir dönem olmuştur (Man, 2013: 179).

Sendikalı işçi sayısında da önemli ölçüde artışın olduğu ve işçi eylemleri yoğunluk kazandığı bu dönemin ardından 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi gerçekleşmiştir. Bu müdahale ile özgürlükler kesintiye uğramış, dönemin kendine özgü yasaları ile sendikalaşma ve işçi hareketlerinde bir kırılma meydana gelmiştir. 12 Mart sonrası uygulanan politikalar, ekonominin gidişatını kötü yönde etkileyerek, ülkeyi iç savaşın eşiğine getirmiştir (İleri, 2015: 243). Toplumun içinde bulunduğu karmaşa ortamı, Türk halkı üzerinde derin etkiler bırakmış, Türkiye'yi siyasi-iktisadi ve sosyal alanda adeta kasırgaya sürüklemiştir. 1960 ve 1971 tarihlerinden sonra 1980'de Türkiye Cumhuriyeti üçüncü açık askeri darbeyi yaşamıştır (Demirtürk, 2015: 157).

Bu bağlamda 1960-1980 döneminde, çalışma yaşamına ve işçi sınıfına etki eden siyasi, ekonomik ve hukuki düzenlemeler; 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesine kadar ki dönem ve 12 Mart 1971'den- 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'ne kadar olan dönem olarak iki başlık altında değerlendirilecektir.

1.5.1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi–12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi Arası Dönem

Türkiye tarihinde önemli deneyimlerin, başarı ve başarısızlıkların yaşandığı 1960 sonrası dönem, gerek siyasal tarih ve gerekse sendikal-siyasal mücadeleler açısından önemli bir zaman dilimidir. 1960'lı yıllara dek gerek haklarını ve çıkarlarını korumak açısından, gerekse demokratikleşme açısından varlık kazanamamış olan işçi sınıfı sürekli baskı ve şiddete maruz kalmıştır. Birer dernek haline getirilen sendikalar ve sosyalist hareketler için bu yıllar içerisinde -yaklaşık kırk yıl-, baskı altında tutulmuş, en önemli işlevlerini yerine getirememişlerdir (Aydoğanoglu, 2007: 141).

Türkiye'de 1923 itibari ile başlayan dönemde, yapısal değişikliklerine yönelmenin yanı sıra, inkılap dönemi olarak adlandırılan yeni bir toplum yapısında modernleşme programı da hayata geçirilmeye başlanılmıştır (Yazıcı, 2012: 108). 1960'lı yıllar, Türkiye'de sanayileşme boyutunda ciddi kıpırdanmaların yaşandığı yıllar olmakla birlikte, 1930'lu yılların Kemalist sanayileşmesinden sonra, araya giren 1950-1960 arasındaki plansız ve gelişigüzel Amerikan modeli yerini, yeniden planlı kalkınmaya bırakmıştır. 1963'ten başlayarak beş yıllık planlar uygulanmıştır. Türkiye'de ekonomi yeniden örgütlenmeye ve yeni bir yapısalılık kazanmaya başlamıştır (Güzel, 2016: 228).

1950-1960 döneminde devletin ekonomik etkinliğini sınırlandırma çabasına uygun olarak, liberal politikaların benimsenmesi ile kalkınma yoluna gidilememiş, ancak 1950'li yılların sonuna doğru ekonomi de yaşanan bozulmalar ve dış kaynak sağlayan kuruluşların etkisi ile kalkınmanın plan kapsamında yürütülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. 1950'li yılların sonlarında dış ödeme güçlüğüne yaşanması ve yüksek enflasyon sonucu bozulmuş olan ekonomik yapının istikrarlı bir hale getirilmesi ve Türkiye ekonomisinde hem ekonomik hem de sosyal kalkınmayı sağlamak amacı ile planlı dönem olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır (Takım, 2011: 156). 27 Mayıs 1960 sonrasında ekonomiyi tekrardan genişleyen bir yola girdirmeye dair gerçekleştirilen adımların dönüşleri 1962'de görülmeye başlanmış ve 1958'de yürürlüğe konan istikrar programının izleri, 1960, 1961 yıllarında birçok anlamda görülmüştür (Boratav, 2016: 111).

Türkiye’de sosyal yapıda buzların çözülmesi, insanların yer değiştirmesine ve Doğu’dan Batı’ya doğru göçlerin gittikçe hızlanmasında rol almıştır. 1960 sonrasında görece özgür siyasi ortamı ve kentlerdeki yeni yatırımlar, “ekmek parası” peşinde olan birçok kişinin, kırsal yöreden, özellikle de İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi büyük kentlere yönelmesine yol açmıştır. Kentleşme ile birlikte toplumsal değişimler de kaçınılmazdır ve kente gelen kişiler, daha öncesinde tanık olmadığı şeylerle karşı karşıya kalıp; işçilik, işsizlik, fabrika, sendika, grev gibi kavramlarla tanışmışlardır. Bunların yanı sıra 1960’lı yıllarda radyonun her eve girmesi, 1968 itibari ile televizyon izlenmesi ve çok sayıda yayın organının basın hayatına katılması da toplumsal hayattaki değişimlerin bir diğer unsurlarıdır (Güzel, 2016: 228).

1945 yılında Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Cumhuriyet döneminin ilk ve en önemli toprak reformu yasasıdır (Keyder, 2009: 327). 1945 yılında ilk defa çıkarılan Çiftçiyi Topraklandırma Yasası, 1967’de tekrar yürürlüğe girmiştir. Fakat hazine topraklarından dağıtılmakta olan toprakların yetersiz gelmesi sonucunda meraların ve verimsiz toprakların dağıtılması söz konusu olmuştur. Bu durum da maddi destek sağlanamamasından dolayı “az topraklı köylü” aileler sorunu ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Geçim kaygısı içerisinde olan az topraklı köylüler bahsedildiği gibi şehirlere iş bulma umudu ile gelmiş, bu durum da şehirleşme ile ilgili problemleri meydana getirmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında başlamış olan gecekonduculuk, bu dönem içerisinde ciddi bir artış göstermiştir. 1961 Anayasası’nda konut ile ilgili maddelere yer vermekle birlikte o dönem iktidar, dar gelirli ailelerin ihtiyaçlarını önemseyen sosyal konut politikası izleyeceklerini belirtmişlerdir (Demirtürk, 2015: 159).

1950-1960 yılları, Türkiye’de sanayileşme açısından ve altyapı çalışmalarının en köklü atılımlarının gerçekleştirilmiş olduğu bir zaman dilimi olarak belirginleşmektedir. Bu zaman dilimi Türkiye’de çok partili döneme geçiş ve demokratikleşme sürecindeki gelişmeleri içermekle birlikte, işçi kitlelerinin genel çalışan kesim içerisindeki nisbi ağırlığının artışı da kapsamaktadır (Yazıcı, 2012: 108). DP dönemi (1950-1960), Türk sosyo-kültürel sistemin çok hızlı bir dönüşüm sürecini başlattığı, sanayileşme çabalarının ve asker-sivil bürokratlara karşı geleneksel yapıların kısmî bir olabilmeleri bakımından yoğunluk kazandığı bir dönemdir. Kırdan şehre doğru göç, gecekondulaşmanın artması, şehirleşme hızının sanayileşme düzeyini aşması, yüzyıllar

boyu mahallî özellikler gösteren Türk sosyo-kültürel sisteminde önemli değişikliklerin başlangıcında önem teşkil etmiştir. 1960'ların başlangıcında ise Türk sosyo-kültürel yapısı, bahsedilen dinamiklere bağlı olarak hızlı bir değişim sürecine girmiş olmakla birlikte, modernleşme kurumları ile geleneksel kurumlar arasında belirginleşen örtüşme ve çatışma süreçlerini de hızlandırmıştır (Yazıcı, 2012: 109).

1960-1970 dönemi içerisinde ise dış yardım noktasında önemli gelişmeler söz konusu olmuştur (Başak, 1977: 65-66). Bu yıllarda sanayi ilerlemeye başlamış, bununla beraber de tüketim kültürü daha çok benimsenmiş ve ilerleyen dönemlerde de kapitalizm ve emperyalizm çeşitli şekillerde görülmeye başlanmıştır (Demirtürk, 2015: 156). 1950-1960 döneminde yaşanan ekonomik kriz, Demokrat Parti ve öncesinde yakın olunan sermayedar sınıf arasında ciddi kırılmaların yaşanmasına sebep olmuş ve sanayi burjuvasını, DP iktidarından uzaklaştırmıştır. Büyük kentlerde başlayan öğrenci olayları, kartopu etkisi ile işçi sınıfını da içine alarak 1960'ın ilk yarısında büyümüştür. Darbe ile sonlanan bu süreç, tarımsal ve ticaret esaslı süreçten, sanayi temelli bir sürece de zemin hazırlamış ve emek piyasalarına dair gerçekleştirilen düzenlemeler de emek lehine sayılabilecek düzeyde gerçekleştirilmiştir (Şahin, 2010: 26). Ve Nisan - Mayıs aylarında işçi, işsiz, öğrenci grupları ve bazı sendika yöneticileri ile üniversitelilerin katıldığı kitle gösteri ve yürüyüşlerinin ardından, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen askeri darbe ile Demokrat Parti iktidarına son verilmiştir (Güzel, 2016: 195).

27 Mayıs 1960 günü, kendilerine Milli Birlik Komitesi (MBK) adını veren bir grup genç subay ordu tarafından ülke yönetimine el konulmasının (İleri, 2009: 243) ardından, toplumda bulunan değişik sınıfların kendini ifade edebilme çabalarıyla gelişen bir demokratikleşme süreci ve karşılıklı zıtlaşmaların olduğu bir döneme girilmiştir. Bu zıtlasma atmosferinde, 27 Mayıs Darbesi ile iş başına geçmiş olanlar, toplumu kendi doğal gelişimine bırakmamayı tercih ederek, kendi doğrultusuna tâbi kılma amacını taşımışlardır (Yazıcı, 2012: 110).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinin, uzun yıllar iktidarı elinde bulunduran bürokrasinin 10 yıllık bir aradan sonra iktidara el koymasından, 12 Mart 1971 darbesine dek uzanan süre, işçi örgütlenmesi açısından birçok deneyim ve kazanımla dolu bir dönemi kapsamaktadır. Bu süreçte, işçi hakları anayasal olarak tanınmış ve sendikalar demokrasinin vazgeçilmez unsurları olarak kabul edilmiş ve sendika yöneticileriyle militanları özgürce eylemler örgütleyebilmişlerdir (Güzel, 2016: 225). 9 Temmuz 1961

tarikh ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın hayata geçmesinde etkili olan bürokratların, demokratik özellikleri ağır basan bir anayasayı yrrlge koyduğu bilinmekte, bununla birlikte yeni anayasa ile beraber sivil kurumlaşmaların garanti altına alındığı, hak ve özgürlüklerin daha merkezi bir konuma sahip olduğu görülmektedir (Yazıcı, 2012: 110).

1924 Anayasası'na bakıldığında kişi hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması açısından ne kadar gcsz ve zayıf ise, 1961 Anayasası tam tersine daha gcsdr. Bu açıdan da özgürlüklerin korunması noktasında şimdiye dek bilinmekte olan belli başlı bütün ilkelerin çoğu 1961 Anayasası'na alınmıştır. Böylece 1961 Anayasası, özellikle kurmuş olduğu güvenceler sistemi ve birçok kesime tanımış olduğu haklar ile modern Anayasalardan daha geri kalmamıştır (İleri, 2015: 208). 1961 Anayasası ile birlikte bastırılmış olan zgrlge dair fikirleri ortaya çıkartmış; demokrasi ve özgürlük kavramları çok partili Türkiye'de daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. 1960 Darbesi'nden önce ve hemen sonra, Türkiye'de rejim krizine yol açan sorunlar açısından düşünülebilen hemen bütün çözüm önerilerini toplamaya alışan 1961 Anayasası, her anayasa gibi bazı gelişmelerin, özel durumların ve uzlaşmaların meydana getirdiği bir belge, bir tepki anayasasıdır (Demirtürk, 2015: 156-157).

1961 Anayasası'nın getirmiş olduğu fikir zgrlğ Türk tarihinde ender rastlanan bir düzeyde sürmüş olup, sol fikirlerin yayılması, Marksist yazının Türkçeye evrilmesi ile hızlı işçi hareketleri ve bunlara eklenen ğrenci eylemleri dönemin zeti niteliğindedir (İleri, 2009: 254). İşçi hakları konusunda yasal düzenlemeler talep edildiği 1961, yılı bir taraftan da işten atılmalar ve düşük ücretlere tepki olarak işçilerin protesto eylemleri ve sessiz yürüyüşler gerçekleştirmeye başladığı, işçi hareketinin siyasallaşma yolunda adım attığı bir yıl olmuştur (Aydoğanoğlu, 2007: 142).

13 şubat 1961'de 12 sendikacı tarafından kurulmuş olunan, Türkiye İşçi Partisi'nin (Millioğulları, 2007: 52), ortaya çıkması da o döneme kadar benimsenmiş olan "sınıf uzlaşmacı" izgiye karşı işçi sınıfının göstermiş olduğu ciddi anlamda ilk siyasal tepki olmuştur. Bu tepkinin bir sonucu olarak 1961-1963 yılları arasında Türkiye sınıf hareketi, 1961 Anayasası ile girilen nisb demokrasi ortamında hiç yaşamadığı kadar büyük bir canlılık yaşamıştır (Aydoğanoğlu, 2007: 142).

1960 sonrası, Türkiye'deki sosyo-politik değişimler; anayasa ve siyasal yaşamla beraber toplumun bütün alanında yeni bir örgütlenmeye sebep olmuştur (Göküş, 2010:

204). 1961 Anayasası'nda toplu sözleşme hakkı, sendika ve grev hakkının tanınmasından (Man, 2013: 184) ve seçimlerin yapıp sivil rejime geçilmesinden hemen sonra işçi sınıfı tarafından birçok eylem düzenlenmiştir. 25 Kasım 1961'de Sümerbank işletmelerinin 5 bine yakın işçisi gösteri ve yürüyüş düzenleyerek "Grevsiz sendika olmaz!", "Haklarımızı vermezseniz biz alırız!" nidaları ile haklarını isterken, 31 Aralık 1961'de İİSB ve Türk-İş'in Saraçhanebaşı'nda düzenlediği miting tüm iş kollarından 200.000'den çok işçinin katılımı ile gerçekleşmiştir (Güzel, 2016: 195,196). İstanbul Saraçhane meydanında gerçekleştirilen ve toplu iş sözleşmesi ile grev hakkına odaklanan miting, Cumhuriyet Dönemi işçi hareketinin o zamana dek yapılan en kitlesel eylemi olması açısından işçi hareketi noktasında önemli bir sıçrama noktasıdır (Koçak ve Çelik, 2016: 263).

3 Mayıs 1962'de ise Ankara'da "Açlık Yürüyüşü" Yapı-İş Sendikası'na düzenlenmiş ve 5.000 işçi yalınayak TBMM'ye yürüyerek çalışma şartlarının düzeltilmesi ve asgari ücretin saptanmasını istemiştir. Devamında 25 Temmuz 1962'de İzmir Temizlik İşçilerinin Grevinde 300 temizlik işçisi, 16 saatlik işgünü yerine 8 saatlik işgünü, 7 liralık gündelik yerine 10 liralık gündelik istemiştir. Grevcilerin istekleri, turizm mevsimi olması ve Garnizon Komutanlığının müdahalesi ile kabul edilip, grev bir gün içinde başarıya ulaşmıştır (Güzel, 2016: 195,196).

22 Aralık 1962'de Türk-İş'in Komünizmi Telin Mitingi Ankara'da düzenlenmiş ve Türk-İş "İşçilerin bir parti ya da grubun doktriner çatışmalarına girmek istemediğini ilan etmiştir." (Güzel, 2016: 197). Şair Hasan Hüseyin Korkmazgil'e " *İşime karım dedim, karıma Kavel diyeceğim / Ve soluğum tükenmedikçe bu doyumsuz dünyada/ Güneşe karışmadıkça etim/ Kavel Grevcilerinin türküsünü söyleyeceğim.*" (Korkmazgil, 2003) dizelerine yer verdiği, "Kavel" şiirini yazdıran Kavel Kablo Fabrikası Grevi (31 Ocak- 4 Mart 1963), 1963 tarihli yasalar mecliste görüşülürken örgütlendiği ve yasaların hazırlanmasına etki etmesi açısından önemlidir (Güzel, 2016: 197). 1963 yılında grev ve toplu sözleşmenin yasal olmadığı dönemde Maden-İş üyesi işçiler Kavel Kablo Fabrikası'nda greve gitmiş ve işyerindeki çalışma koşullarının düzeltilmesinden öte toplu sözleşme ve grev kanununun çıkması adına kamuoyunda bir ses uyandırma amacını taşımışlardır (Aydoğanoglu, 2007: 143-144).

Grev, işverenin yıllardır ödediği yılbaşı ikramiyesini ödemeyi geciktirmesi ve işverenin sert tavırları sebebi ile doğan grev, lokavt ile sonuçlanmış ve sonrasında

gelişmeler vahim bir hal alarak tarih sahnesinde birçok saldırı, yaralanma ve tutuklanmalarla iz bırakmıştır. 2 Mart 1963'te Başbakan Yardımcısı T. Feyzioğlu ve Çalışma Bakanı B. Ecevit'in aracılığı ile bir uzlaşmaya varılarak; 4 Mart'ta işverenin, ikramiyeleri ödemesi, 20 gün içinde işten çıkarılan 13 işçiyi yeniden işe alınması ve diğer isteklerin makul bir süre içinde inceleneneğine dair protokol imzalanmıştır (Güzel, 2016: 197, 198).

1961 Anayasası'nda, "sendika kurma hakkının" özel bir madde içinde yer alması (md.46) ve işçilere toplu sözleşme ile grev hakkının verilmesi (md.47), bu alanda yeni yasaların hazırlanmasını zorunlu kılmıştır (İleri, 2009: 280). İşçilerin 1961 ve 1963 arasındaki vermiş oldukları mücadeleleri sonucu ve 1961 Anayasası geçici 7. maddesi uyarınca "en geç iki yıl içinde" çıkarılması emredilmiş olan Sendikalar Kanunu ile TİSGLK 15 Temmuz 1963'te TBMM'ce kabul edilmiş ve 24 Temmuz 1963'te yayımlanarak aynı gün yürürlüğe girmiştir. M. Şehmus Güzel ise bu durumu: "Bu yasaların çıkarılması iktidarın bir lütfü değil, işçi sınıfının yıllardan beri yaptığı savaşımın sonucudur. Nitekim işçi sınıfının 1961-1963 arasında her iki yasanın çıkarılmasını sağlamak amacıyla İstanbul, Ankara, Ereğli, İzmir ve diğer kentlerdeki gösteri, yürüyüş ve mitingleriyle yine birçok ilde düzenlediği grevler; işçi sınıfının ne denli kararlı olduğunu, bu konularda her türlü savaşımı vermeye hazır olduğunu göstermesi bakımından son derece anlamlıdır." İfadeleri ile yorumlamıştır (Güzel, 2016: 198).

1963'de yürürlüğe giren ve 1961 Anayasası'na dayalı olarak çıkarılan "274 Sayılı Sendikalar Kanunu" ve "275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu", sendikaları güçlü kılacak yeni iktisadi açıdan imkânlar sağlaması ve işçilere grev hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı tanınması bakımından, Türk işçi sınıfı için bir dönüm noktasıdır (Yazıcı, 2012: 111). Sendikalar Yasası ve 257 sayılı yasa ile toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmesi düzeni, Türkiye'de hızla gelişmeye başlamış ve işçilerin çalışma koşullarının düzeltilmesi ve gelir dağılımı adaletine yaklaşma olanağının doğması noktasında ciddi adımlar atılmıştır (Talas, 1992: 172).

Türkiye'de hızlanan sanayileşme çabaları, bununla birlikte sendikalı işçi sayısındaki artışlar ve 1961 anayasal düzeninin oluşturduğu atmosferle kazanılan çeşitli haklar, Türk işçi sınıfını bu süreçte hızlı bir güçlenme sürecine girdirmiştir (Yazıcı, 2012: 112). 1963 Sendikalar Yasası, 20. Madde kapsamında, işçi sendikaları

yöneticileri ile sendika temsilcilerine daha ileri düzeyde güvenceler sağlamış, böylece daha etkili bir sendikal yaşam amaçlamıştır (<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf> , 22.01.2018). 275 sayılı yasada, grev "işçilerin topluca çalışmamak suretiyle bir işkolunda veya işletmede faaliyeti durdurmaları veya işin niteliğine göre önemli ölçüde aksatmak amacı ile aralarında anlaşarak veya bir teşekkülün aynı amaçla topluca çalışmamaları için verdiği bir karara uyarak işi bırakmaları" şeklinde tanımlanmıştır. Yasal grev ise, "işçilerin işverenle olan ilişkilerinde iktisadi ve sosyal haklarını korumak ve düzeltmek amacıyla ve yasa hükümlerine uygun olarak yapılan grev" şeklinde belirtilmiştir (Talas, 1992: 176-177).

1960'lı yılların özgürlükçü atmosferi içerisinde işçi sınıfı içerisinde birtakım ayrışmaların olduğu da görülmektedir. Türk-İş'in darbe sonrasında hükümete yakın bir politika içerisinde olması ve Kavel Grevi boyunca pasif bir tutum sergilemesi, Türk-İş'e karşı muhalif seslerin yükselmesine sebep olmuştur. Bu nedenle de 1960'lı yılların, bir taraftan da işçi sınıfı cephesinde bölünmelerin yaşandığı bir dönem olduğunu söylemek mümkündür (Şahin, 2010: 26).

15-16 Haziran 1970 olayları, Türk sendikacılık tarihinde, DİSK ve sınıf sendikacılığı mücadelesin açısından önemli olaylardır (Yazıcı, 2012:116). 1960'ların sonuna doğru DİSK'in sermaye birikim aşamasında engel teşkil etmesi sonucunda, 1970 yılında Adalet Partisi Hükümeti tarafından çıkarılan, 274 sayılı Sendikalar Kanunu'nun birçok maddesini değiştiren, 1317 sayılı yasa (İleri, 2015: 217) ile Türk-İş haricindeki sendikaların halas edilerek tekrardan sınıf mücadeleleri kontrol altına alınmak istenmiştir (Şahin, 2010: 27). Yasanın hazırlanışı ve çıkışında DİSK şiddetle tepkisini belirtirken, Türk-İş yasanın sendika üyeliğine aykırı olmadığını savunarak, gerekli olduğunu belirtmiştir (İleri, 2015: 217). Böylesi bir girişim, 15-16 Haziran 1970 yılında İstanbul ve çevre illerde, yetmiş bine yakın DİSK üyesi işçi tarafından düzenlenen eylemlerle protesto edilmiştir. İki yüze yakın işçinin yaralandığı ve yüzlerce işçinin gözaltına alındığı eylemler İstanbul ve Kocaeli illerinde sıkıyönetimin ilan edilmesi ile son bulmuştur (Şahin, 2010: 27). 15-16 Haziran, işçilerin kendi destekledikleri partilerin tavrını reddederek, ortak sınıf tavrında birleşmeleri açısından da oldukça büyük bir önem taşımaktadır (Koç, 2003: 87). 1960-1980 döneminde 1970'li yıllar, işçi olaylarının ve grevlerinin yoğunluk kazandığı bir dönem olması (Yazıcı, 2012: 115) ve 15-16 Haziran olaylarının, çeşitli işkollarında ve illerdeki işçilerin ücret

dışı haklar için ortaklaşa gerçekleştirilen ilk eylem olması açısından Türkiye işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi içinde özel bir yere sahiptir (Koç, 2003: 87).

1960 yıllar yeni akımların ve oluşumların ortaya çıktığı, işçi sınıfı hareketlerinin yoğunluk kazandığı, bir taraftan milliyetçi cephelerin bir diğer taraftan halkçı grupların ortaya çıktığı ve siyasi partilerin bölünme süreçlerinin yaşandığı bir dönemdir. Bütün bu hadiseler ise bütün halkın dâhil olup, her kesimin kendi içerisinde gruplanmalar oluşturması ile hem 12 Mart Müdahalesine, hem de 1980'lerdeki ideolojik çatışmalara temel hazırlamıştır (Demirtürk, 2015: 161).

1.5.2. 12 Mart 1971 Askeri Müdahalesi - 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin belki de en uzun on yılı olarak tanımlanabilecek olan (Yazıcı, 2012: 18), 1970-1980 dönemi siyasi ve ekonomik belirsizliklerin yaşandığı bir zaman dilimidir (Aydoğanoglu, 2007: 147). Siyasal soğuk savaş hareketini ve aynı zamanda iktisadi bir çöküşü temsil etmekte olan bu süreç, Erdinç Yazıcı'ya göre işçi hareketi açısından ileri derecede parçalanmışlığın söz konusu olduğu bir dönem olmakla birlikte, siyasal vesayetten sonra partiler vesayetinin de gündeme geldiği bir dönemdir. 1946'dan 1970'e kadar geçen süreçte sağlıklı şekilde sivil bir yapılanma imkânı bulamayan işçi hareketi, 1980'in tablosunu da ortaya çıkaracak olan süreç içerisinde; bahsedilen sağlıklı yapılanmanın da etkisi içerisinde soğuk savaş paradoksuna ve iktisadi krize yenik düşmüştür (Yazıcı, 2012: 18).

Türkiye tarihinde, "12 Mart Rejimi" olarak adlandırılan dönem, 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet komutanı beş general tarafından gerçekleştirilen muhtıra darbesi ile başlamaktadır. 12 Mart 1971 rejiminin asker ve sivil sözcüleri, iç ve dış etkilerle; müdahale öncesinde gerçekleştirilmiş olan öğrenciler ile köylü ve işçi tarafından girilen hak arama noktasındaki eylemlere karşı olduklarını ve bu eylemleri bastırarak istikrarı elde etmek istediklerini farklı şekillerde ortaya koymuşlardır. Bahsi geçen bu istikrarın sağlanması noktasında ise bazı siyasi partilerin, işçi sendikalarının ve öğrenci derneklerinin kapatılmasıyla birlikte toplu sözleşme ve grev haklarının askıya alınması ve sanayideki büyüme hızının yavaşlaması ile 1960 itibari ile artış gösteren ücretlerin 1971-1974 arasında düşürülmesi söz konusu olmuştur (İleri, 2009: 248). 1973-1977 arası süreç ise Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamaktadır. 1970

yılında gerçekleştirilen devalüasyonun ardından Türk işçilerin yurtiçine yaptıkları transferlerin artması, döviz rezervlerinin de artmasını sağlamıştır (Şimşek, 2013: 281).

1971 darbesinin ardından, 9 yıllık süreç Türkiye tarihinde çok çalkantılı ve zor yılları ifade etmektedir. Uluslararası konjonktürde soğuk savaşın Türkiye gibi ülkelere uzanan derin tesirlerinin yanında, Türkiye'nin iktisadi, sosyal ve kültürel anlamda yaşamakta olduğu köklü değişimler; henüz emekleme dönemi içerisinde olan işçi sınıfına büyük etki etmiştir. Bu etkiler tamamen olumsuz olmasa da, sonu 12 Eylül darbesine ulaşan gelişmeler işçi sınıfı tarihi üzerinde negatif tecrübeler olarak yerini almıştır (Yazıcı, 2012: 116).

1972-77 yıllar ekilen arazilerde sınıra ulaşılması ve nüfusun hızla artış göstermesinden dolayı; tarımda istihdamı artırma çabaları sınırlı kalmaktadır. Tarımsal iş olanaklarının tükendiği ve şehirde de iş olanaklarının azaldığı bu dönem içerisinde; toprağını yitiren topraksız tarım işçilerinin tek çıkış yolu şehre göç etmektir (Avcioğlu, 1979: 675). Bununla beraber bu dönemde yaşanan ekonomik değişimlerle ilintili olarak gerçekleşen olaylara bakıldığında; köylerden, büyük şehirlere gerçekleşen göçler, zaman içerisinde artan nüfus ve işsizlik karşısında dış ülkelere gerçekleşmeye başlamıştır. 1970 yılına gelindiğinde ise dünyanın içine düşmüş olduğu enerji krizi ile birlikte diğer ülkelere göçlerden ziyade, yurda geri dönüş yapıldığı görülmektedir. Bu noktada bu dönem içerisinde, işçilerin beraberinde getirmiş oldukları dövizler dış borçların ödenmesi noktasında önem teşkil etmiştir. Bu sebeple 1970-71 yıllarında Türkiye'nin dış borcunda düşüş olduğu gözlemlenmektedir (Demirtürk, 2015: 165). Kıbrıs işgalinin ardından 5 Şubat 1975'te ABD'nin silah ambargosu koyması ise, kötü gitmekte olan durumu daha da zorlu bir sürece sürüklemekte, bunun yanında Avrupa'nın uyguladığı ekonomik müeyyideler, bütün kredileri engellemektedir. Hükümet yüksek istihdam ve yatırımlarıyla ekonomik büyüme politikasını benimseye çalışırken, bir taraftan da tasarruf çağrısında bulunmaktadır. Fakat büyüme politikasına rağmen; ekonomi, giderek artmakta olan işgücünü özümseyememiş ve işsizlik özellikle beklenti içerisinde olan okulunu bitirmiş olan gençler arasında yükselmiştir (İleri, 2015: 221). 1978 ve 1979, dış kaynakların tıkanması sebebiyle, ithalatta durgunlukların yaşandığı, milli hasıladaki büyümenin durduğu; ihracatta ise belli bir artışın başladığı yıllardır (Boratav, 2016: 142).

1960 döneminde büyüme ve kalkınma, dışa açılma girişimleriyle beraber ikameci politikalara bağlanmıştır. 1980 döneminde ise sanayinin dışa açılması ve sanayileşmenin ihracata dayalı olmasıyla, büyüme politikalarının benimsenmesi olgunlaşma sürecinde belirli bir noktaya gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında iki dönem arasındaki önemli bir fark söz konusudur ve 1980 dönemi Türkiye ekonomisinde etkileri günümüzde de devam eden yapısal bir dönüşümü ifade etmektedir (Dağdemir, Küçükalay, 1999: 135).

12 Mart dönemi, DİSK eylemleri açısından uzun bir dönem sürecek olan bir çekimserliğe sebep olmuştur. Fakat 1970'lerin ikinci yarısında DİSK ideolojik ve siyasal mücadele anlamında düşünülebilecek; DGM direnişleri, uzun bir sürenin ardından kutlanan 1 Mayıs kutlamaları, MESS grevleri gibi etkili birçok eylem düzenlenmiştir (Man, 2013: 240). 12 Mart 1971'in ardından 24 Nisan 1971'de ilan edilen sıkıyönetim ile grev ve işçi gösterileri 1973 sonuna dek askıya alınmış, bu tarihten sonra canlilik kazanmıştır (Güzel, 2016: 240). İşçi sınıfına DİSK tarafından sağlanmış olan katkılar, grev sayılarındaki artış ile somut bir hal almış ve ücretlerin yükselmesine yönelik sıklıkla grev gerçekleştirilmiştir. 1960'lı yıllarda ikameci politikalar açısından sıkıntı teşkil etmeyen ücret artış talepleri, 1970'li yılların ikinci yarısında ise ciddi sorunlar oluşturmaya başlamıştır (Şahin, 2010: 27).

1975 itibari ile işçi eylemlerinde, siyasi nitelikli gösteri ve yürüyüşlerde artışlar yaşanmıştır. DİSK bu süreçte “Demokratik Hak ve Özgürlükler” için kampanyalar açmış; bu bağlamda birçok toplantı, gösteri ve yürüyüş düzenlemiştir (Güzel, 2016: 250). Son kez 1927 yılında kutlanan *1 Mayıs İşçi Bayramı* (Alkan, 2015: 50), yarım yüzyılın ardından DİSK tarafından, birçok demokratik kitle örgütünün de katkısı ile kutlanmıştır. Taksim Meydanı 1 Mayıs 1976'da yüzbinlerce işçisi, memuru, öğrencisi, köylüsü, kadını, erkeği ve çocuğuyla Türkiye işçi hareketi tarihinin en güzel sahnesini oluşturmuşlardır (Güzel, 2016: 250- 251).

Dünya'da işçi ve emekçiler tarafından “dayanışma ve haksızlıklarla mücadele” için düzenlenen (Demirtürk, 2015: 157), 1 Mayıs 1977'de yüzbinlerce kişinin katılımı ile coşkulu ve görkemli kutlanmakta iken (Atay,2013: 14), Taksim Meydanı kana bulanarak; 34 kişinin hayatını kaybettiği ve çok sayıda insanın yaralandığı acı bir gün olarak tarihe geçmiştir. Aynı dönem, grevci çadırlarının hücumu uğradığı, işçi önderlerine karşı katliamların düzenlendiği genel korku ve dehşet havasını da

içermektedir. Bu koşullarda işçi eylemlerine çıkmak, işçi örgütlenmesinde uğraş vermek çok tehlikeli bir hal almış olsa da işçiler ve DİSK sendikaları eylemlerine devam etmiştir. Zor koşullar altında, iktidarların ve sıkıyönetimlerin yasaklarına karşın, işçi hak ve özgürlükleri savunulmuş, 1 Mayıslar kutlanılmıştır (Güzel, 2016: 251).

1960-1980 dönemi şüphesiz ki, Cumhuriyet döneminin ilk askeri darbesine ve benzeri iki darbeye daha tanık olduğu ve işçi hareketlerinin yoğunluk kazanarak gündemde olduğu bir dönemdir (Güzel, 2016: 195). 1973-1980 arasında hayat pahalılığının artış göstermiş, işsizlik, mülksüzleşme, çalışanlar arasında göreceli yoksullaşma ve emek sermaye çelişkisi daha belirgin bir hal almıştır. Bu süre zarfında işçilerin köyle olan bağlantıları iyice azaldığı ve ekonomik şartlarının bozulduğu görülmektedir (Şahin, 2010: 27).

1971 askeri müdahalesi ve onu takip eden sıkıyönetim süreci bütün işçi hareketlerini ve eylemlerini olumsuz etkilemiştir. Fakat bu dönem önceki yıllara göre grev ve grev dışı eylemler açısından oldukça hareketlidir (Aydoğanoglu, 2007: 146). İşçilerin eğitim seviyesinde artışın olmasıyla, işçi sınıfı hareketleri de yoğunluk kazanmış ve Tablo 2’ de görüldüğü üzere grev sayılarında ve greve katılan kişilerin sayısında ciddi artışlar olmuştur. Tablo 2’ye göre, 1974’e kadar grev sayısı, greve katılan işçi sayısı ve grevde kaybolan işgünü sayısı, 1974 sonrasına göre sınırlı kalmıştır. 12 Mart 1971 tarihinden 1973 seçimlerine kadar geçen süre içinde de grev büyük ölçüde kısıtlanmıştır (Şahin, 2010: 27).

Yasal düzenlemelere bağlı olarak, 1963-1980 döneminde grev, toplu iş uyuşmazlıklarının çözümünde başvurulacak en son yol olarak kabul edilmiştir. Grev öncesinde uzlaştırma sistemine başvurmak zorunlu hale getirilse de, uygulamada başarılı olunamamıştır (İleri, 2009: 274).

Tablo 2. 1960-1980 Yılları Arasında Grev Sayısı, Greve Katılan İşçi Sayısı, Kaybolan İşgünü Sayısı (Türkiye)

Yıllar	Grev Sayısı	Katılan İşçi Sayısı	Kaybolan İşgünü Sayısı
1963	8	1.515	19.739
1964	85	7.896	251.767
1965	47	12.879	307.165
1966	44	21.812	434.059
1967	102	9.466	350.892
1968	53	20.713	196.040
1969	82	23.190	357.799
1970	111	25.963	260.338
1971	97	20.016	295.950
1972	14	7.158	147.585
1973	22	12.284	479.857
1974	45	21.046	470.088
1975	90	25.398	1.102.682
1976	105	32.899	1.768.201
1977	167	59.889	5.778.205
1978	175	27.208	1.598.905
1979	190	39.901	2.217.347
1980	227	46.216	5.408.618

Kaynak: (Tokol, 1997: 147).

Tablo 2'ye göre, 1963 yılında grev sayısı 8 iken, 1964 yılında 85'e yükselmiştir. Bu süreci takip eden yıllarda gerçekleştirilen grevlerin sayılarında iniş ve çıkışlar yaşansa da, grevlerin yıllar itibariyle artış gösterdiği görülmektedir. Bu eğilim, özellikle DİSK'in kurulduğu 1967 yılında önemli bir artış göstermiş; DİSK'in kurulması ile birlikte sendikal mücadele anlamında grev sayılarında artışlar gerçekleşmiştir (Millioğulları, 2007: 65-66).

Yasal grev, verim düşürme, işi yavaşlatma, yürüyüş, oturma eylemi, fazla mesaiye kalmama, rapor alma, miting, açlık grevi, ölüm orucu gibi çok farklı biçimlerde uygulanan eylemler; ücretlerin artmasına yönelik talepler, işten çıkartmaları protesto etmek ve sendika seçme konusundaki baskılara tepki göstermek amacıyla gerçekleştirilmiştir (Şahin, 2010: 27). İşçi sendikaları 1960-1980 döneminde, iş yeri, işkolu, genel ve bölgesel düzeyde örgütlenmişlerdir, ancak işkolu düzeyinde örgütlenme daha fazla olsa da kurulan sendikaların büyük bir kısmı iş kolu sendikası olma özelliğini gerçek anlamda gösterememişlerdir. Bu dönemde sendikalı işçi sayısı artmış; fakat ekonomik yapının daha çok küçük işletmeye dayalı olması, tarımdaki istihdam oranının çok olması ve bununla ilintili olarak sanayi sektöründe istihdamın sınırlı olması, özel sektörde işverenlerin sendikalara karşı olumsuz tutum sergilemesi ve bahsetmiş

olduğumuz yasal sınırlamalar neticesinde büyük rakamlara ulaşılmamıştır. 1960- 1980 Döneminde gerçekleşen toplumsal değişme bağlamında sosyo-ekonomik gelişmeler ve meydana getirilmiş olan demokrasi ortamında işçi örgütlenmeleri (1971-1973 dönemi hariç) giderek güç kazanmıştır (İleri, 2009: 271). 1980’e gelindiğinde Tablo 3’de görüldüğü üzere, sendikalı işçi sayısında ciddi artışlar söz konusu olmuştur.

Tablo 3. 1960 - 1980 Arasında İş Yasası Kapsamındaki İşçi Sayısı ve Sendikalı İşçi Sayısı

Yıllar	İş Yasası Kapsamına Giren İşçi Sayısı	Sendikalı İşçi Sayısı
1960	824.881	282.967
1961	868.954	298.000
1962	903.817	307.000
1963	975.570	259.710
1964	999.569	338.769
1965	1.082.507	360.285
1966	1.142.912	374.058
1967	1.336.945	834.680
1968	1.327.215	1.057.928
1969	1.365.936	1.193.908
1970	1.406.100	2.088.219
1971	1.448.108	2.362.787
1972	1.562.580	2.672.857
1973	1.612.579	2.658.393
1974	1.718.551	2.878.624
1975	1.819.456	3.328.633
1976	1.580.000	3.269.356
1977	1.970.000	3.807.577
1978	2.205.056	3.897.290
1979	2.152.411	5.465.109
1980	2.204.807	5.721.074

Kaynak: (Tokol, 1994: 148).

“1970’li yıllarda işçi konfederasyonları düzeyinde bölünmeler devam etmiş, farklı siyasi partilerin görüşleri doğrultusunda yeni konfederasyonlar oluşturulmuştur. Konfederasyon sayısı 1970’lerin sonunda 7’ye yükselmiştir. Bu dönemde kurulmuş olan konfederasyonlar arasında Türkiye Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu-MİSK Türkiye Milliyetçi Adaletçi, Emekçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu-Türk Ülke İş, Türkiye Milliyetçi Ülkücü İşçi Sendikaları Konfederasyonu-Türkiye-İş, Türkiye Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu-Hak-İş, Türkiye Sosyal Demokrat İşçi Sendikaları

Konfederasyonu-Sosyal Demokrat İş sayılabilir.” (İleri, 2009: 268). Bu dönemde Türkiye sendikacılık hareketi çeşitli bölünmeler yaşamıştır. Bölünmelerin bir bölümü geçici nitelikteyken, DİSK, HAK-İŞ ve MİSK’in doğuşu, kalıcı nitelikte bir bölünmeye yol açmıştır (Koç, 2003: 51).

Faruk Pekin, 1960-1980 dönemini sendikacılık açısından şu ifadeleri ile değerlendirmektedir:

“Sendika özgürlüğü ve sosyal haklar açısından yasalardaki sınırlamalara, sendikaların önemli bir kesimi tarafından halen sürdürülmek istenen, partiler üstü sendikacılık anlayışına; siyasi iktidarların 1947 sendikacılık anlayışını egemen kılma çabalarına; ertelenen ya da yasaklanan grevlere; işçilerden hala yalnızca itaat bekleyen, bir türlü Batı Avrupa ülkelerindeki işverenlerin asgari düzeyi kadar demokrat olmayan ve işçilerle uzlaşmayı kabul etmeyen işverenlerin sendika düşmanı yoğun saldırılarına rağmen -12 Mart dönemi dışında- işçiler açısından görece en özgür sendikacılık dönemi olmuştur” (Pekin, 1985: 256).

1961-1980 döneminde işçi sınıfının sayısı önemli ölçüde artış yaşamış; 1965 yılında Türkiye’de gelir getirici bir işte çalışan ücretlilerin toplam sayısı 3,0 milyon iken, 1970 yılında 4,2 milyon, 1975 yılında 5,4 milyon ve 1980 yılında da 6,2 milyona çıkmıştır (Koç, 2003: 47)

Bu dönem içerisinde işçiler ilk defa işyerlerinde ve toplumda gerçek anlamda bir kimlik kazanabilmiş; sendikaların bir kısmı ise bu dönem boyunca, sendika özgürlüğü ve sosyal hakları en geniş boyutlarıyla tartışıp, ekonomik-demokratik istemlerini dile getirmişlerdir (Pekin,1985: 256). Endüstrileşmede önemli başarılar elde edilirken, ülkede önemli sermaye birikimi ve kapitalistleşme yaşanmıştır. Köyden kente göçler hız kazanmış; işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi yoğunluk kazanmış, bunun yanı sıra işçi sınıfı hem siyasi hem de halk içinde yaşanan bölünmelerden de olumsuz biçimde etkilenmiştir. Kapitalizmin Altın Çağı’nın sona erişi ve bunalımlar dönemine giriş ise 1970’lerin ikinci yarısından itibaren işçi sınıfını ve sendikacılık hareketini doğrudan etkilemiş ve sendikalar için düşüş başlamıştır (Koç, 2003: 47). 1970’lerde tüm dünyada yaşanmakta olan ekonomik sıkıntılar, Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Bu dönem de artış göstermekte olan yoksulluğa paralel olarak, işçi sınıfı oluşumunda ve işçi sınıfı hareketlerinde yoğunluk olsa da bu dönem 1980 darbesi ile sonlandırmıştır (Şahin, 2010: 29)

1961 Anayasası'nın 1980 Askeri müdahalesi sonucunda kaldırılmasıyla, yerine gelecek olan Anayasa; devleti güçlendirmek, devleti kutsal görmek, kişi haklarını oldukça sınırlı tutarak denetim altına almak üzerine bir felsefe ile inşa edilmiştir (İleri, 2009: 352). Ve atamalı bir meclis tarafından (Danışma Meclisi) hazırlanıp, Milli Güvenlik Kurulu tarafından gözden geçirilip son biçimi ve içeriği saptanan anayasa tasarısı son derece antidemokratik bir yöntem içinde halkın onayına sunulmuş ve kabul olunarak 2709 sayılı yasa ile 07.11.1982 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Talas, 1992: 231).

Güçlenme aşamasında olan işçi hareketi, daha önce elde etmiş olduğu birçok hakkı 1982 Anayasası ile kaybetmiş, başlangıç noktasına geri dönmüştür. Bu dönemin Türkiye işçi hareketi merceğinde en ayırt edici özelliği, ideolojik temellere dayandırılmış olmasıdır ki bu sebepten ötürü birçok işçinin ve sendika liderinin yargılanmış olması da ürkütücü bir mirasın devredilmesine sebep teşkil etmiştir (Şahin, 2010: 29). 12 Eylül darbesi ise, birçok alanda olduğu gibi çalışma hayatında da çok derin tesirler meydana getirmiş, bu bağlamda da pek çok gelişmenin ve etkileşimin en önemli dönüm noktası olarak öne çıkmaktadır (Yazıcı, 2012: 116). Öyle ki, 1971 ve 1980 darbelerinin birincil hedeflerinden biri de işçi hareketlerini engellemek, onun sosyalist hareketle kurduğu bağları kırmaktır (Güzel, 2016: 195). 1980 sonrası dönemde 24 Ocak kararları ile neo-liberal politikaların uygulanmaya koyulmuş olması işçi, köylü, memur kesimini büyük oranda etkilemiştir (Şahin, 2010: 29). 12 Eylül'ün meydana getirdiği baskı atmosferiyle ücretler/maaşlarda gerilemeler olmuş, IMF ile Dünya Banka'sının ülke ekonomisini yönetmeye başlamasıyla beraber gelir adaletsizliğinde ciddi artışlar yaşanmış, yoksullaşma süreci derinleşmiştir (Aydoğanoglu, 2007: 155). Ücretlerde ciddi düşüşler olurken, sosyal haklarda da önemli gerilemeler yaşanmış (Şahin, 2010: 29), kazanılmış önemli haklar geriye alınmış, sendika özgürlüğü kısıtlanmıştır (Pekin, 1985: 257).

Çalışmanın sınırlılığı kapsamında ele alınan dönemler içerisinde, işçi sınıfının oluşum ve gelişim aşamaları arasında bağ kurulmaya çalışılmış ve günümüz işçi sınıfının gelişmesinde, Osmanlı döneminden günümüze kadar gerçekleşmiş siyasi, ekonomik, sosyal birçok olayın tarih sahnesine birikimli olarak etki oluşturduğu görülmüştür. İsmet Özel, "Tarih insanın bünyesinde gizlidir" (Özel, 2009: 113) diyor, bu bağlamda da birinci bölümde sunulan tarih sahnesindeki birikimli etkinin, bireyler

tarafından nasıl deneyimlendiği ve çalışmanın asıl öznesi olan işçi sınıfında nasıl izler barındırdığı; edebiyat aracılığıyla ikinci bölümde aktarılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇALIŞMA HAYATININ TÜRK EDEBİYATINDAKİ İZDÜŞÜMLERİ

*“...Hiç işa etmediniz çünkü zaman hep yanlıştı,
Ömrünüzün geri kalanı boyunca orada durur, konuşulmaz,
Pislikten yapılmış olana yeryüzü deriz, metale tuz deriz,
Anlatacak sözcüklerimizin olmadığı bir form içinde.
Ve siz bunun üzerinden bir hayat sürersiniz.”*

-Philip Levine

Edward Hallet Carr, tarih ile olgular arasındaki kesintisiz etkileşim sürecinin; bugün ile geçmiş arasında bitmeyen bir diyalog oluşturduğunu söylüyor (Carr, 2002: 35). Bu saptamanın toplumsal tarih için çok daha geçerli olduğu gerçekliğiyle (Makal, 1999: 22); birinci bölümde ele alınan tarihsel süreçle, bu sürecin ayrılmaz bir parçası olan edebiyat arasındaki bütünlük, çalışma hayatı ekseninde kurulmaya çalışılacaktır. Ahmet Haşim’in tasviriyle, bir nevi ölümden sonra dirilme sırrına mazhar olan “ikdam”ın sanat ve edebiyat sütunlarına (Haşim, 2013: 7) bir bakış sunabilmenin temenni edildiği bu bölümde; işçi sınıfı ile edebiyat arasındaki köprü, bahsedilen tarihsel diyalog aracılığıyla sağlamlaştırılmak istenmektedir. Gün geçtikçe güçsüzleşen bu köprünün temellerinin nasıl oluştuğuna ve nasıl şekil aldığına bakarken, bir diğer taraftan da bu köprünün nasıl sağlamlaştırılabileceğine dair kaygılara getirilebilecek çözümler noktasında açılımların sağlanabilmesi amacı taşınmaktadır.

Sanat ve sanatın bir parçası olan edebi eserler, şüphesiz ki dönemini ve toplumunu etkin bir şekilde yansıtmakla beraber, sorunları dile getirebilmek ve mevcut aksaklıkları eleştirebilmek adına önemli araçlardan birisidir. Birinci bölümde ayrıntılı olarak aktarılmış olunan, Cumhuriyeti izleyen ilk yıllarda sanayileşmeye yönelik çabaların ve köyden kente göçlerin artması gibi durumların ve bu durumların doğurduğu sonuçların ardından edebi eserlerde işçi sınıfına ve sorunlarına dair konular, Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımı temsilcileri tarafından işlenmiştir. Bu bağlamda da çalışma kapsamında, işçi sınıfına dair aktarılmak istenen verilerin, sanat ve edebiyat dünyasına nasıl yansıdığı ve ele alınan dönem ile edebiyat arasında nasıl bir bağlantı olduğu,

döneminin temsilcileri ve kaleme aldıkları eserleri aracılığıyla aktarılmaya çalışılacaktır.

2.1. HAYATA “SANAT” PENCERESİNDEN BAKMAK

Türkçe’ye Arapça’dan geçen, “ustalık, hüner, marifet” anlamına gelen (Çetişli, 2016: 14) sanat kavramı, hakikatin doğmasına yol açmasıyla birlikte, hakikatin yapıtta kurgulanışıdır (Yılmaz, 2009: 177). Hakikatin doğasını anlayabilmek adına çıkılan yolculukta; çalışmanın asıl öznesi olan “insan gerçeğine” ulaşmak amacıyla atılan adımlarda, sanatın araç olarak kullanılmasının çalışmayı bir nebze olsun daha anlamlı kılacağı düşünülmüştür.

İnsanın en önemli ve hayatî ihtiyaçları içerisinde yer alan sanat; ilkel insan topluluklarında, günlük ihtiyaçlarla ve ibadetlerle birleştirilmiş bir şekilde ortaya çıkmıştır (Ercilasun, 2013: 313). Konusunu doğadan, insandan ve yaşamdan alan; amacı sonsuz estetik ideal olan ve güzeli meydana getirme çabası içerisinde; güzelliği fark edip onu en güzel şekilde ifade etmekte olan (Özkale, 2000: 1), sanata dair yapılan her yorumun ve tanımın belli bir farkındalık oluşturduğu ve kendine özgü bir değer taşıdığını belirtmek mümkündür. Sanata dair farklı yaklaşımların bir araya getirilmesi ise daha kapsamlı bir anlayış sunabilmektedir (Pooke ve Whitham, 2011: 14).

Bir hayat ögesi olan sanat, insanı kendi gözünde olgun kılan kurumsal bir etkidir. Zira sanat yapıtı, bireyin kendi hakkındaki bilincine yönelik, birincil kurumsal veridir (Öngören, 1997: 108). Sanat bir anlamda insanı diğer varlıklardan ayıran, kendi varoluşsal varlığının farkında olmasıdır. Heidegger için insanın bir oluş içerisinde sonlu olduğunu bilmesi; insanı “kaygı”, “kuşku”, “merak” gibi sıkıntılara sokmaktadır. Heidegger’e göre hızla gelişmekte olan teknolojiye karşı, sanat ise kurtarıcı bir güçtür. Ona göre, “bozulmuş ve yabancılaşmış dünyada, sanat bir ışık (umut)” olarak durmaktadır (Yılmaz, 2009: 112-113).

Bir görüş yahut sezgi olan sanat (Yılmaz, 2009: 39), Aristoteles için, öz itibarıyla düşünülmüş bir yapma kabiliyeti hâlidir ve ne böyle bir hâl olmayan sanat ne de sanat olmayan böyle bir hâl vardır; sanat, doğru bir düşünme sürecini de içeren bir yapma hâli kabiliyeti ile özdeştir(Keeble, 2014: 42). Yakup Kadri Karaosmanoğlu ise sanatı şu ifadeleri ile tanımlamaktadır: “Sanat bazı şekiller, renkler, sesler ve hayaller

karşısında müstesna bir zevk duyan seçkin insan azınlığının ruhundan doğar. Sihirli bir gölü andıran bu ruh, kendine akseden şeylere, sathındaki ürperişlere göre türlü şekiller verir ve onları harekete geçirip canlandırır.” (Karaosmanoğlu, 2015: 35).

Sanatın kaynağının insanın özü, ruhu olduğu ve ruhun özgürlüğe kavuşmasında sanatın etkili bir yöntem olduğu göz önünde bulundurulduğunda; sanatın tanımına dair birçok düşüncenin olması doğaldır. Fakat ortaya atılan bütün düşünceler ışığında genel bir tanıma ulaşılamaya çalışılacak olunursa, sanatı “mutlak güzeli arama isteği” olarak tasvir etmek mümkündür (Özkale, 2000: 8). Sanat olarak tanımladığımız şeylerin çoğunluğu aslında bakıldığı zaman, sürekli gelişmekte olan toplumsal, kültürel ve tarihsel değerlerle şekillenmektedir. Daha ziyade, sanat kendi döneminin bir ürünüdür ve büyük ölçüde tarihsel koşulların bir sonucudur (Pooke ve Whitham, 2011: 9). Bu açıdan bakıldığında da tarihin derinliklerinde yaşamış olan insanların düşünce ve dünya duygularının geniş ölçüde sanata yansıdığı aşikârdır (Özkale, 2000: 20).

Ernst Ficher, sanatın bir toplumun yaşama gücü olduğunu söylüyor (Özkale, 2000: 24). Bu bağlamda her sanatçı, yeni bir yol ve yeni bir arayış güdüsünü içinde barındırmakta; bu da tarihsel etki ile kendisi arasındaki ilişkinin açığa çıkmasıyla gerçekleşmektedir (Öngören, 1997: 15). Şüphesiz ki, tarih sahnesinde yer alan insanlara ilişkin bilgilerin aktarılması ve bu insanlara dair yaşanmışlıkların kalıcı olması noktasında sanatın önemli bir işlevi vardır (Özkale, 2000: 20).

Bir sanat eserinin canlılığı, değeri ise o eserin yazıldığı dönemden sonraki dönemlerde de yaşayabilmesi ile mümkündür. Klişe bir ifade de olsa, klasik değere ulaşmış sanat eserleri, aradan asırlar geçse dahi değerini korumakta ve hatta insan zekâsının, kültürünün gelişmesiyle birlikte yeni ve zengin yorumlara ulaşmaktadır (Okay, 2011: 62). Bu açıdan bakıldığında, sanatın toplumu aydınlatma, topluma yön verme ve o toplumun yaşanmışlıklarını, değerlerini geleceğe taşıma noktasında büyük bir öneme sahip olduğuna vurgu yapmak gerekmektedir (Özkale, 2000: 35).

Asım Bezirci’ye göre, göre sanat hem güzelliğe erişmek hem de sanatçının duyduğunu, gördüğünü, tasarladığını belirterek; doğa, birey, toplum gerçekliğini yansıtmak, duyurmak ve iletme; sanatkâr ise “her şeyden önce muhitini, cemiyetini kavrayabilecek ileri bir düşünce sistemine sahip olmalıdır” (Bezirci, 2013: 67). Sanatın şahsi ve muhterem olduğunu söyleyen Yakup Kadri Karaosmanoğlu da, sanatçının istediği konuları kaleme almakta özgür olduğunu ifade etmekte, fakat sanatçının

içerisinde yer aldığı toplumu yansıtmakla sorumlu olduğunu belirtmektedir (Karaosmanoğlu, 2015: 35). Bu sorumluluğu taşıyan büyük sanat eserlerinin; insanlığın büyük kesimine seslendiğini, farklı düşüncelere sahip kişilere dahi ayrı ayrı doyum sağladığını ve aslında sanat eserini “büyük” yapanın da bu olduğunu söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, sanat eserinin belli bir birleşme sağlamasının insanlığın kardeşliğine, insanlar arası anlaşma zeminine katkıda bulunabileceği görüşü de ileri sürülebilir (Özel, 2009: 70-71).

Sanat eserlerinde, sosyal yaşamın vazgeçilmez boyutu olan “çalışma” olgusu da elbette yer almakta; salt çalışma olgusu açısından bakıldığında da, sinemadan tiyatroya, müzikten edebiyata, sanat dalları arasında zaman zaman iç içe geçmeler de söz konusu olmaktadır. Bunun biçimlerinden biri, bir sanat dalındaki eserin, diğer bir sanat dalına uyarlanması olmakla birlikte, edebî eserlerden sinema ya da sahne için yapılan değişik uyarlamalar, bunun en çok karşılaşılan örnekleridir (Makal, 2008: 18). Edebiyat ile sinema arasında köklü bir ilişki olduğunu; edebi eserlerin ve özellikle romanların sinemaya kaynaklık ettiği aşîkârdır (Kara, 2014: 11). Bu yöndeki çalışma yaşamını konu alan çok sayıda uyarlamaya, Zola’nın *Germinal* ve Gorki’nin *Ekmeğini Kazanırken* romanları ile bunlar kaynaklı sinema filmleri örnek gösterilebilir (Makal, 2008: 18). Evrende her şey karşılıklı iletişim içerisindedir, elbet sanatta hem kendi dallarıyla hem de diğer dallarla etkileşim içerisinde olması doğaldır (Özkale, 2000: 15). Farklı sanat dalları arasında oluşturulan bu etkileşim, zaman zaman büyük sanatçılar arasında işbirliğine de yol açmıştır; yazar Bertolt Brecht ile besteci Kurt Weill arasındaki sanatsal birliktelikte buna güzel bir örnektir (Makal, 2008: 18).

Sanatın birçok dalında işçi sınıfına yönelik eğilimler bulunmaktadır. Ele alınan dönemlerde de, Ahmet Makalı’nın da belirttiği gibi hem dünyada hem Türkiye’de birçok eser – üçüncü bölümde değerlendirilecek olan eserlerde dâhil olmak üzere- tiyatroya, sinemaya uyarlanmıştır. Fakat belirtmek gerekir ki, Türkiye’de 1960’lı yıllara dek “işçi” sorunlarından söz eden filmlerden söz etmek pek mümkün değildir. 1960-73 döneminde ise başkahraman yahut yan kahraman olarak “işçiler” sinemada yer edinebilmişlerdir (Başaran, 2015: 161-162).

İşçi sınıfının sinemadaki ve diğer sanat dallarındaki gelişimi ve yeri ayrı bir konuya başlık olabilecek nitelikte olmasından dolayı, çalışma hayatının yer edinmekte olduğu bütün sanat dallarını konu almak çalışmanın sınırlarını epey aşmaktadır. Fakat

değişik sanat dallarıyla çalışma yaşamı arasında kurulan ilişkinin, “edebiyat” için muhtemelen bütün diğer sanat dallarından çok daha büyük ölçüde geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle, edebiyat çalışma olgusunu en çok yansıtan sanat dalı olarak nitelenebilir. Romandan öyküye, şiirden denemeye, hemen her türdeki edebî eserler, sosyal yaşamın ve onun en önemli boyutlarından biri olarak “çalışma” olgusunun yansıdığı metinler olarak da karşımıza çıkmaktadır (Makal, 2008: 18). Bu sebeple de çalışmanın sınırlarının çok aşılması ve işçilerin anlam dünyalarının daha iyi yansıtılabilmesi adına çalışma edebiyat alanı ile sınırlandırılacaktır.

2.2. İNSAN GERÇEĞİNİ ANLAMANIN BİR YOLU OLARAK EDEBİYAT

Diğer sanat dalları içerisinde ayrı ve hususî bir yeri olan edebiyat (Ercilasun, 2013: 313), günümüzün olduğu kadar, geçmiş dönemlerin de sosyal hayatına ve bu sosyal hayat içerisinde yer almakta olan bireylerin zihniyet dünyalarının açığa çıkartılması noktasında etkili bir aynadır (Önal, 2011: 7). Güzel sanatların içerisinde önemli ve özel bir yere sahip olan edebiyat, diğer sanat dalları gibi, “insanın kimliğini belirleyen, güzellik duygusu ve güzele olan ilgisinin; tabî ve metafizik güzellikler karşısında hissettiği hayranlık duygusu ve heyecanı sonucu olarak dille yarattığı bir sanat; sun’î bir güzelliştir” (Çetişli, 2016: 18).

Platon, “*Sokrates’in Savunması*” isimli eserinde edebiyat ve diğer sanatların, sanatsal bir amaçtan öte toplumsal eğitimin bir parçası olduğunu ifade eder (Platon, 2015: 60-61). “*Devlet*” isimli eserinde ise ayna ve edebiyat arasında bir bağ kuran Platon; aynanın nesneleri birebir yansıtması gibi, edebiyatında dönemi, yaşamı, dünyayı en iyi yansıtan araç olduğunu ve geleceğe dair bugünün en iyi tanığı olduğunu belirtmiştir (Özdemir, 1980: 1). Fransız yazar Stendhal’ın, “*Kırmızı ve Siyah*” eserinde, romanın uzun bir yolda dolaştırılan bir ayna gibi olduğuna dair ifadesi (Andı, 2010: 153), ve Georgi Plehanov’ın, edebiyat ve sanatın, hayatın aynası olduğuna yönelik tasviri de edebiyatın yaşamı yansıtmakta en etkili araçlardan birisi olduğunu vurgulamaktadır (Özdemir, 1980: 2).

Kelimenin temel malzemesi olarak kabul edilen ve estetik bir iletişim aracı olmasıyla beraber kültür taşıyıcısı sayılan edebiyatın asıl malzemesi “insan”dır (Önal, 2011: 5). Bu noktada Nermi Uygur, edebiyatın insanı insana yaklaştırdığını, insanı

insana tanıttığını, insanın varoluşunun aydınlık getirdiğini; okuyucunun anlayış ve duygudaşlıkla kendi tekbenine özgü çevreyi aşmasına, insan olanaklarının çeşitliliğine ilişkin bir bilinç elde etmesine yol açtığını ifade etmiştir (Uygur, 2016: 138).

Sanatın ve özel olarak edebiyatın, sosyal hayata yansıyan, başka bilgi dairelerine yansıyan ve başka disiplinlere ışık tutan bir veri olduğunu söylemek mümkündür. Zira Ağâh S. Levend'in de ifade ettiği üzere; herhangi bir edebiyatın –ne kadar mücerret olursa olsun- bulunduğu devrin hayatını aksettirmemesi kabil değildir (Önal, 2011: 5). Necip Fazıl Kısakürek ise, “Edebiyatı olmayan millet, zatiyle mevcut değildir” (Kısakürek, 2016: 278) sözü ile edebiyatın bir milletin var olabilmesi için temel bir yapı olduğuna vurgu yapmaktadır; zira her edebi eser ait olduğu milletin dünden bugüne taşımış olduğu edebi bir gelenek içinde var olur (Çetişli, 2016: 24). Mühim olan ise insanın ve milletin hayatındaki gerçekleri, birbiriyle olan münasebetlerini görerek bir hükme bağlayabilmek ve bu gerçekçiliklerin arasında yer alan hakikatleri idrak etmeye çalışmaktır (Tural, 2015: 52).

İşçi sınıfının bir güç olarak ortaya çıkması ve bu sınıfın yaşam, düşünce felsefesi; Sanayi Devrimi'nin alt tabaka bireyler üzerindeki ezici baskısının meydana getirdiği Çağdaş Edebiyat'ı doğurmuş ve ardından işçi edebiyatının oluşmasına neden olmuştur. Aslında bu süreç, sanayileşme olarak adlandırdığımız kapitalizmin çokça yazına göre Çağdaş Edebiyatın ortaya çıkmasını zorlasa da, bunun karşıtı olan emek de işçi edebiyatını üretmiştir (Akpınar, 2008: 12). Hayatın aynası niteliğinde olan, insana dair bilinç elde etmenin yolu olan edebiyat dünyasında; işçi sınıfı, şiirden öyküye, denemeden romana birçok türde yer almıştır. Dönemine kayıtsız kalamayan yazarlar, kaleme aldıkları eserlerinde hem tasviri edilen ayna görevini üstlenmişler hem de kendi ideolojileri çerçevesinde topluma bir yön verme görevini üstlenmişlerdir. Bu açıdan yapılan bir değerlendirme ile edebi eserlerin dönemine tanıklık etmesinden dolayı -her ne kadar bu konu üzerine birtakım tartışmalar olsa da- sınırlı ölçüde, sağlıklı bir değerlendirmeye tabii tutulduğu ölçüde bir veri olarak kullanacağını söylemek mümkün olabilir. Hem bu görüşü destekleyebilmek hem de diğer bölümlerin daha anlaşılır olmasını sağlayabilmek amacıyla; çalışma kapsamında Türkiye'de emek tarihi kapsamında ele alınan döneminin edebiyat aynasında nasıl yer edindiğine kısaca bir özet sunmanın anlamlı olacağı düşünülmektedir.

2.2.1. 1980 Öncesi Dönemin Ana Çizgileriyle Edebiyata Yansımaları

Cumhuriyet Dönemi, sosyal ve siyasi değişimle beraber toplumunda değişim süreci içerisine girdiği bir dönemdir. Bu süreç içerisinde edebiyatçılarda bir taraftan son yüzyılın muhasebesini yaparken diğer bir taraftan da yeni rejimi ve bu rejimle meydana gelen değişimleri geniş kitlelere duyurma ihtiyacı duymuşlardır. Bu anlamda edebiyata dair sunulan bakışta ve edebi eserlerin tahlil edilmesinde sosyal ve siyasi değişimleri göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Yalçın, 2000: 17).

Ele alınan 1980 öncesi dönem genel olarak bakıldığında; iç göç olgusunun yoğunluk kazandığı, köyden kente geçlerin meydana getirdiği kent dokusundaki değişimi, kentteki “küçük insan”ın gerçekliğini, çok partili dönemin siyasal dönüşümle beraber meydana getirdiği sorunları, yaşanan toprak sorunu gibi birçok olguyu barındırmaktadır (Andaç, 2011: 15). Osmanlı’dan, Cumhuriyete geçiş sürecinde kültürel bir kopuş yaşamış olan Türkiye toplumunun yeni bir kültürel kimlik oluşturma çabası da doğal olarak edebiyatta görülmektedir (Bolat, 2007: 119).

Edebiyat kuramını üzerine değerlendirme yaparken, kuram- hayat ilişkisine ideolojik/ politik olanı ihmal etmeden değinmeye çalışmak ve kapitalist sistemin güncel yükünün meydana getirdiği kalıcı basıncı temel bir veri olarak kabul etmek gerekli görünüyor. Berger’in tespitlerinde de, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarındaki kültürel iklim, Türkiye’deki hayat - edebiyat ilişkisinde varlık bulduğu bir ortamı tarif etmekte ve yansıtmaktadır (Yener, 2006: 5-7). 1980 öncesi dönemde siyasette meydana gelen gelişmelerin toplumsal yapı üzerindeki etkileri edebi eserlerde de yoğun bir şekilde kendisini göstermiştir. Birey- toplum ilişkisinin, birey ile siyaset arasındaki ilişkinin, edebiyatın toplum hayatındaki yerinin, edebî eserlerde yer alacak düşüncelerin tartışıldığı dönemde, değişen dünya düzeninin getirdiği anlayışların etkisinin görüldüğünü söylemek gerekir (Kayabaşı, 2011: 2).

Genel olarak Türkiye edebiyat tarihi ve egemen çizgiler üzerinden bakıldığında (Hacısalıhoğlu, 2008: 45), Cumhuriyet ile beraber meydana gelen köklü yapı değişikliği, siyasal ve kültürel dönüşümler Türk Edebiyatında da bir yapı değişikliğine neden olmuştur. Bu yapı değişikliğinin başında sanatçıların konumu gelmektedir. Zira Cumhuriyet’e gelinceye kadar ki dönemde, sanatçıların büyük çoğunluğu İstanbul ve diğer büyük şehirlerde yaşamaktadır. Bu kişiler çoğunlukla varlıklı aile çocukları

olmasının ve çevrelerinin de varlıklı kimselerle şekillenmesinden dolayı sadece içerisinde yetiştikleri çevreleri eserlerinde konu edinmiş ve Anadolu'ya yabancı kalmışlardır. Bu nedenle de ne Tanzimat, ne Edebiyat-ı Cedide, ne de Milli Edebiyat dönemlerinde edebiyatın tam anlamıyla halkçı bir nitelik kazandığını söylemek mümkün değildir. Bu durum 1923 sonrası köy çocuklarının devlet okullarında okutulmasıyla, Köy Enstitülerinin ve öğretmen okullarının yaygınlaştırılmasıyla değişmeye başlamış; sanatla ve edebiyatla toplumun kesiminde yetişen kişiler de ilgilenmeye başlamıştır. Yazarların Anadolu'dan çıkması ile Anadolu köyleri, kentleri, kasabaları içeriden bir bakış ile edebi eserlere konu edinilmiş; Türk edebiyatının haritası değişmiştir (Kıbrıs, 2004: 84).

1923-1950 dönemde Türkiye'de sömürünün, sınıflaşmanın ve tek parti rejiminin oluşturduğu haksız düzen romanlara da yansımıştır (Moran, 1997: 12). Bu dönemin edebiyat çizgisi, genel olarak siyasal değişimlerin yanında toplumsal görünümünün aktarılması üzerinden de şekillenmekte ve yazarların betimlemeleri, öykülemeleri aracılığıyla geleneksel, ulusal/ toplumsal ya da bireysel yaşamlar eserlerin konusunu oluşturmaktadır. Bu dönemde Türkçe'nin özleştirilmesi çabasıyla kazanılan "yalınlık" niteliğinin, yazarların dil ve anlatım özelliklerini etkilediği; ulusçu, toplumcu akımların, gerçekçi gözlemlerin eserlere yansıtıldığı gözlemlenmektedir (Ünlü, 2009: 197). Dönem sanatçılarının zihniyetlerinin, toplumun içerisinde bulundukları koşulları, hayatın detaylarını ince ayrıntıları ile yansıtabilme amacı çerçevesinde şekillendiği gözlemlenmektedir. "Toplumcu görüş tarzı olan bir yazar, halk kitlelerinin hayatı ile mücadelesini saptayarak ve toplumcu gerçekçi yöntemin gösterdiği yoldan giderek, kitleleri bir ışık altında görebilir." ifadelerinden sanatın halkla ilişkisinin olmasının ve bir diğer taraftan da eğitici işlevine göndermeler yapıldığı anlaşılır. Sanatçının hem halkla iç içe olması hem de sanat işlevini yerine getirmesi gerektiği vurgulanır (Kayabaşı, 2011: 26).

Türkiye'de 1940'lı yıllardan itibaren romanda sayı, hacim ve konu bakımından ilerleme ve zenginleşme görülürken (Ercilasun, 2013: 315), diğer bir taraftan da, 1950'lere değin romanın sorunsalını büyük oranda Batılılaşma hareketinin belirlediği görülür. Tanınmış olan yazarların büyük çoğunluğu da çoğunlukla Batılılaşma sorununu ele almış ve Batılılaşma mevzusu dönemin eserlerinde edebiyatın işlevini, kuruluşunu ve tiplerini de belirlemiştir (Hacısalıhoğlu, 2008: 45).

1940-1950 arasındaki dönemde tarım kesimindeki insanların sorunları ön plandadır; köy ve köylülük gerçeğiyle birlikte tarım işçisinin sorunlarına da yer verilmiştir. 1940'lı yılların aynı zamanda edebiyatın toplumsallaşma sürecinin de hızlandığı yıllar olduğunu söylemek mümkündür. Siyasal çalkantıların yoğun bir şekilde yaşandığı bu dönemin romancıları, olaylara yorum getirmek, kendi değerlendirmeleri ile yansıtma eğilimine paralel olarak eleştirilerini de aktarmışlardır (Aytaç, 2012: 33).

1940-1960 döneminin 40'lı yıllarında ise yazarların bakışı daha çok “yurdunu tanıma/anlama/anlatma” üzerine şekillenirken, 50'li yıllarda “yorum/eleştiri/önergeler” de yazına dâhil edilmiştir. Bakış açıları özetlenecek olursa; 1940'lı yıllar toplumcu gerçekçilik, 1950'ler ise eleştirel ve yeni gerçekçilik akımlarının roman ve öyküde etkin olduğu yıllar olduğunu söylemek mümkündür (Hacısalıhoğlu, 2008: 46). 1940'lardan 1970'lere uzanan tarihsel ve toplumsal süreçte edebiyat toplumsal yapı ile iç içe gelişmiş ve etkileyici/yönlendirici bir güç kazanmıştır (Andaç, 2011: 16).

1961 Anayasası ile beraber bireysel ve toplumsal açıdan, ülkede görece özgür bir ortamın oluşmasıyla; fikir ve düşüncelerin de özgürce ifade edilebilmesinin önü açılmış, bu durum sanata ve edebiyata da yansımıştır (Bolat, 2007: 120). Hiç kuşkusuz 1960-1980 dönemi Türkiye toplumsal tarihi açısından olduğu kadar, Türkiye edebiyat tarihi açısından da önemli bir zaman dilimidir. Dünyadaki değişimlerin de etkisiyle, 1980 darbesi Türkiye’de büyük bir tarihsel kopuş meydana getirmiştir. Batı’nın ağır ambargosuna maruz kalan ülkede halkın büyük sıkıntılar çekmesi; margarin ve ekmek kuyrukları, her gün sokaklardan gelen ölüm haberleri sonrasında gelişmelere yakından bakıldığında, Türkiye yakın tarihinin şekillenmesinde bu dönemin milat niteliğinde olduğunu söylemek mümkündür (Asiltürk, 2013: 32).

Türkiye’de siyasal çekişmelerin ve olayların yoğunluk kazandığı 1970’leri ve bu dönemi hazırlayan süreçlerdeki sosyal ve siyasal çalkantıları konu alan birçok roman yazılmıştır (Aytaç, 2012: 29-30). Asım Bezirci ile Rıfat Ilgaz arasında geçen bir konuşmada; Ilgaz, 1960 sonrası dönemin edebiyata olan yansımalarının; toplum ve basın ekseninde iyi yönde olduğunu, edebiyatçılara olan ilginin bu dönem içerisinde arttığını ifade etmektedir. 12 Mart 1971 darbesi sonrası ise dönem içerisinde çıkarmakta oldukları derginin sıkıyönetimce kapatıldığını, bu süreçte baskı dolu bir atmosferin filizlendiğini belirtmektedir (Bezirci, 2013: 51-54).

1970'lerin ülke içerisindeki çatışma ortamının 12 Eylül 1980'deki darbeyle son bulması, toplumsal hayatta da önemli değişim ve dönüşümlere sebep olmuştur. Bir taraftan politik u düşüncelerin meydana getirmiş olduğu, silahlı çatışmanın sonlanmış olması gibi olumlu bir tablo söz konusu iken bir diğer taraftan Türkiye'nin ve dünyanın gidişatı hakkında yetkin bir düşünce taşıma alışkanlığı, özellikle de genç kesim arasında oldukça zayıflamıştır. Hem toplumsal hem de bireysel ilişkilerde insani ilişkilerde zlmeyi getirmiş, bunun sonucu olarak da kişiler tatminsizleşmiş, yabancılık duygusuna kapılmış ve yalnızlaşmışlardır (Asiltürk, 2013: 32).

Ele alınmış olunan dönem üzerinde kapsamlı çalışmalar yapan, sosyolojiden siyaset bilimine, sanattan ekonomiye kadar uzanan geniş bir yelpazede düşünce üreten bir isim olan eleştirmen Hasan Bülent Kahraman (Bolat, 2007: 114), 1960-1980'lerde Türkiye'de görülen değişikliklerin aslında dünyadaki genel düzenin değişmeye başlamasının ardından gerçekleştiğini ifade eder. Değişimin temelinde Doğulu ya da Batılı, tamamen merkezi yahut tamamen taşralı olma anlayışının başlaması, köyden şehre gn artması, büyük şehirlerin daha da büyüyerek dev ve çarpık yerleşim yerlerine dönüşmesi, kutupsal kültür tanımlarının değişmesi ve alt kültürlerin oluşması bu dönemin karakteristik özelliğidir (Asiltürk, 2013: 33-34).

Edebiyatın tarihi, hem toplumsal ilişkileri yansıtmaması hem de o ilişkiler tarafından meydana getirilmesinden dolayı toplumsal bir tarihtir. Bu noktada Türkiye üzerinden biraz daha açılım elde edilecek olunursa, pek çok yönüyle değerlendirmeye alınan Cumhuriyet dönemi; modernleşme, demokrasiye geçiş süreci, kırsal kesimlerden kentlere g, kadın hakları gibi birçok olguyu barındırmaktadır. Döneme ilişkin olarak da birçok kayıt, bir dolu fotoğraf, renkleri solmuş belgeseller, istatistikler, nüfus kayıtları gibi üzerinden sonuçlar çıkartılabilecek çok sayıda bilgi mevcuttur. Fakat insan toplulukları sadece matematikle, tarihle, coğrafyayla, siyasi olaylarla anlaşılamaz; bireylerin bütün bu süreçlerde hangi duygu ve düşünceler içerisinde oldukları, yaşadıkları acılar, hissettikleri mutluluk/mutsuzluk hâlleri, umutları kayıt edilebilecek olgular değildir. Tam olarak bu noktada kaydı tutulamayan bütün duyguların ve yaşamların kaydını edebiyat tutmaktadır ve elbette en okta roman. Bu sebepten dolayı da geçmişin imgesini, toplumsal hayatı ve o hayatın insanlarını yeniden canlandırmak için romanlara başvurmak gerekmektedir. Bu açıdan da bir toplumu incelerken çeşitli

belgelerin yanı sıra edebi metinlerden faydalanmalı hem de toplumsal dinamikler hesaba katılmalıdır (Türkeş, 2011: 148).

Çalışma kapsamında da Ömer Türkeş'in de belirttiği üzere işçi sınıfının yaşam koşullarına, nasıl aşamalardan geçtiklerine, içerisinde bulundukları ruh hallerine dair yapılmak istenen tahlillerde en etkili aracın roman olacağı aşikârdır. Bu bağlamda da işçi sınıfının edebiyat aynasında nasıl temsil edildiğinin incelenebilmesi adına, roman türü ile çalışmaya devam edilecektir.

2.2.2. Edebi Bir Tür Olarak Roman ve Çalışma Hayatı

Çalışmanın şekillenmesinde bir veri kaynağı olarak kullanılacak olan roman sanatının, hayat ile doğrudan ilgisini ve ilintisini vurgulamak gerekmektedir. İnsanın yaşayabileceği olaylar, hayatta karşılaşılabileceği durumlar, sevinçler, üzüntüler, mutluluklar, insana ve hayata özgü birçok değerler romanın konusu olabilecek niteliktedir. Yalnızca insanla ilgili olmamakla birlikte; sosyal gerçekler, ideolojik oluşumlar, değişik fikir hareketleri, toplumsal değer yargıları, tarihi olaylar ve şahsiyetler, savaşlar gibi pek çok olguları da bu çerçevede düşünmek gerekir (Parlatır, 2015: 11).

Brüksel Üniversitesi Enstitüsü edebiyat sosyolojisi ekibinin, roman yapısı üzerine yapmış oldukları çalışmalarda: “roman yapısının, tüm edebi yapılar içinde, ekonomik yapılara, piyasa üretimi ve mübadele yapısına en direkt bağlı olan yapı” olduğu hipotezi ortaya çıkmıştır (Goldmann, 2005: 42). Bu bağlamda da toplumu şekillendiren ve yönlendiren edebi eserler içerisinde romanın ayrı bir önemi olduğu aşikârdır (Ercilasun, 2013: 341). Lukacs’a göre roman, farklı seviyede gelişmiş olan ve farklı şekillerde varlığını devam ettiren dünyada, sahîh değerlere ulaşabilmek için gerçekleştirilen bir arayışın tarihidir (Goldmann, 2005: 18). Romanın sadece bir sanat eseri olmasından çok daha fazla anlam ifade ettiği görüşünde olan Sabahattin Eyuboğlu, roman yazarının kendisini hayatın akışına bırakan bir kimse olduğunu; roman eserinin de bu akışın kendisi olduğunu vurgulamaktadır (Eyuboğlu, 1997: 46).

Max Nordau bir yazısında, modern insanı ortaya çıkaranın roman ve tiyatro olduğunu söylüyor. Nordau'nun bu sözü doğrultusunda aslında edebiyatın sadece hayatı aksettirmekten ziyade edebiyatında hayatı şekillendirdiğini söylemek

mümkündür (Andı, 2010: 11). Zira bu noktada Halit Ziya'nın romanların ahlaki ve sosyal etkileri üzerine; hayatı romanların değil, romanların hayatı yaptığına dair düşüncesi ile edebi eserlerin, hem yaşananları yansıtmada hem de toplumu şekillendirme de ciddi bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkündür. (Ercilasun, 2013: 341) Kemal Tahir'e göre de, romanlarda kişilerin içerisinde bulundukları sosyo-ekonomik şartlar mutlak surette mevcut olmaktadır. Zira hiçbir roman kişisi sosyo-ekonomik münasebetlerin dışında var olamaz. Tahir, bu görüşü doğrultusunda bir roman yazarının nasıl olması gerektiğini şu ifadeleri ile belirtmektedir: "Romancı, insanoğlunun ekonomik- sosyal şartlarla sürekli ilintisini bilecek. Yetmez. İnsanı doğru anlayacak. Yetmez. İnsanı yeni bir açıklamaya götürerek insanlara kendilerini aydınlatmalarını sağlayacak (...)" (Tahir, 1989: 142-143).

Romana dair getirilen tanım ve yaklaşımın ardından; çalışma hayatının ve işçi sınıfının romanlarda nasıl yer edindiğinde bakıldığında; öncelikle dünya edebiyatında çeşitli zamanlarda, çeşitli şekillerde yer aldığını söylemek mümkündür (Hacısalıhoğlu, 2008: 41). İngiltere'de Endüstri Devriminin ardından yaşanan sosyal sancıları yansıtan "*Zor Zamanlar*" isimli romanında yıpratıcı-öldürücü fabrika ortamını, sendikal örgütlenmeleri, iş kazalarını resmetmesiyle birlikte diğer eserleri ile de çalışma yaşamını yansıtan ilk eserleri veren Dickens; başka bir ülkede 19. yüzyılda yaşanan gerilimleri değişik boyutları ile yansıtan Zola; Çarlık Rusyası'nın sosyal yaşamına ve çalışma ilişkilerine ilişkin gözlemler aktaran Gorki gibi isimlerle birlikte, 20. yüzyıl başlarından itibaren Upton Sinclair, Jack London gibi yazarlar, "sosyal protest romanı" olarak nitelendirilebilecek bir türde eserler vermişlerdir (Makal, 2008: 18-19). John Steinback'ın, 1929 Buhranı'nın ardından topraklarını bırakarak göç etmek zorunda kalan ve işçileşen çiftçileri anlattığı *Gazap Üzümleri*, tarım işçilerini anlatan Bitmeyen Kavga, Gladkov'un *Fabrika* (Çimento) romanı ve Zola'nın maden işçilerine odaklanan *Germinal*'i ise ilk akla gelen eserlerdir (Hacısalıhoğlu, 2008: 41).

Türkiye edebiyat tarihine bakıldığında ise romanlarda işçilere yeterli şekilde yer verilmediğine değinilmiştir. Fethi Naci ise bu durumun nedenini toplum yapısıyla ilişkilendirir: "Romanlarımızda işçilerden pek az söz edilişinin toplum yapımıza bağlı, nesnel bir nedeni var. Bir tarım ülkesi oluşumuz, Batı kapitalizminin varolan küçük sanayimizi 19. Yüzyılda yok edişi, sanayileşmede çok geç kalışımız, bunun sonucu olarak da ülke koşullarına göre sayıca az da olsa işçi sınıfının ve sorunlarının ortaya

çıkıldığı zamanlarda yazarlarımızın bu sınıfı ve sorunlarını görecektir “toplumsal ve tarihsel göz”den yoksun oluşları romanlarımızın işçi sorunlarını gereğince işleyememelerinin nesnel nedenleri olarak sıralanabilir.” (Naci, 2007: 33). Fakat yine de Türkiye’nin farklı dönemlerinde; farklı sektörlerine ve çalışma yaşamlarına ilişkin izleri, birçok edebiyatçının değişik türde kaleme aldıkları eserlerinde görmek mümkün. Eski tarihlerde kaleme alınan eserlere kadar uzanan bu izler, Osmanlı dönemini de içine almaktadır. Refik Halit Karay’ın Memleket Hikâyeleri’nden biri olan ve 1909’da yazılan *Hakkı Sükût* isimli öyküsü bir ipek fabrikasını konu almakta ve çalışma hayatında yaşanan iş kazalarını, olumsuz koşulları ve işten kaynaklı hastalıklarla beraber ölümler anlatılmaktadır (Makal, 2008: 21-22).

Türk edebiyatında ilk işçiyi konu alan eserlerden birisi de, 1927 tarihinde basılan Mehmet Yesari’nin *Çulluk* isimli romanında da işçi ve fabrikalardan bahsedilmektedir (Hacısalıhoğlu, 2008: 22). Eser, ağırlıklı olarak çalışma hayatı ekseninde şekillenmiyor olsa da, fabrika işçilerinin gündelik yaşamlarını geniş ölçüde ele almaktadır. *Çulluk*’ta Cibali Tütün Fabrikası ile Cağaloğlu’ndaki bir matbaa özelinde ücretli emeğe ilişkin sorunlara değinilmekte (Makal, 2008: 22), bir yandan da kadın işçilerin yaşadığı olumsuz koşullar yansıtılmaktadır. Kadınlar daha şafak sökmeden, “ıslana üşüye, titreye sendeleye, sessiz şikâyetsiz, sürüne sürüne” işe gitmekte ve hiçbir dinlenme izinleri olmadan, tütünlerin öldürücü tozlarını içlerine çekerek yaşamaya tutunmaya çalışmaktadırlar (Tilbe, 2016: 124). Eser kültürel değişimi ve ahlak boyutundaki dönüşümlerin yansıtılması anlamında da dönemini temsil etmektedir (Yalçın, 2000: 109).

Çalışma hayatını konu alan romanlara dair verilecek örneklerin, ele alınan dönemle bütünlük kazanabilmesi adına; dönemin gelişmelerini ve olaylar karşısında insanların düşüncelerini, duygularını, tepkilerini; insana dair olan bütün gerçekçi yönleri eserlerine konu edinmiş olan “Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımı” temsilcileri ve eserleri aracılığıyla aktarılacaktır.

2.3. ÇALIŞMA HAYATINA İŞÇİ TULUMUYLA BAKIŞ: TOPLUMCU GERÇEKÇİ EDEBİYAT AKIMI

Her akım, dönemin içinde yaşayan bir dizi toplumsal, tarihsel olaydan etkilenecek ve bu olaylarla bütünleşerek oluşturulmuştur (Kahraman, 2004: 43). Dönemin koşullarından etkilemesi ile meydana gelen toplumcu gerçekçi akımı ve toplumcu gerçekçilik etkisindeki yazarlara değinmeden önce de, gerçekçiliğin tanımına değinmekte fayda olduğu düşünülmektedir. İnsanoğlunun geçmişten bugüne içerisinde yer aldığı yaşam, içerisinde barındırmakta olduğu hakikatin tam anlamıyla çözülemeyeceği, karmaşık bir süreçtir. Bu süreç ise birçok gerçeklikle oluşmaktadır. Gerçek (realite) kavramı ile hakikat (verite) manaca farklı iki kavram arasında devam eden insan hayatı içerisinde; her ferdin, ailenin, köyün, şehrin, milletin gerçeği içerisinde bulunduğu döneme göre farklılık göstermektedir (Tural, 2015: 51).

Lukacs ise gerçekçiliği, canlı karakterler ve insani ilişkiler oluşturan bir üç boyutluluk, birçok yönlülük olarak tanımlamakta; gerçekçiliğin temel estetik sorununun, eksiksiz insani kişiliğin uygun bir biçimde betimlenmesi olduğunu belirtmektedir (Oktay, 2011: 64). *Çağdaş Gerçekçiliğin Anlamı* isimli kitabında, eleştirel gerçekçilik ve toplumcu gerçekçilik olmak üzere ikiye ayrılan gerçekçiliğe eğilen Lukacs, çağımız yazarlarının da nasıl bir yöntem seçmesi gerekliliği üzerinde de durmaktadır. Aslında bakıldığında zaman eleştirel gerçekçilik ve toplumcu gerçekçilik arasında çok büyük farklar yoktur; ne var ki toplumcu gerçekçilik ancak sosyalist bir toplumda uygulanabilecek bir yöntem iken, eleştirel gerçekçilik hem sosyalist toplumlarda hem de sosyalist olmayan toplumlarda, toplumların başlangıç dönemlerinde kullanılmalıdır (Moran, 2016: 59).

Toplumcu gerçekçiliğin bir sanat anlayışı olarak ortaya çıkışının temelleri, resmi olarak gündeme gelmesinden daha önceki dönemlere denk gelse de, resmi olarak daha sonraki dönemlerde yer edinebilmiştir. Temelinde “sanatın gücünden faydalanma” düşüncesi olan akım, her ülkede olduğu üzere Çarlık Rusya’sında da, mevcut olan düzene tavrı almak ve özellikle de, entelektüel anlamda bir algı oluşturmaya çalışılmaktadır. Ve bu doğrultuda akımın öncüleri; sanatın, halkın sorunlarının ifade edilmesinde araç olarak kullanılması gerektiği düşüncesi ile hareket etmektedirler (Cengiz, 2000: 17).

23 Mayıs 1932’de Sovyetler Birliği’nde yayımlanan Literaturnaya Gazeteta (Edebiyat Gazetesi)’da “Toplumcu Gerçekçilik” terimi, ilk defa Gronskey tarafından kullanılmıştır (Özçelebi, 2015: 1254). Toplumcu gerçekçiliğin hayata kalıcı olarak geçmesi noktasında öncü olan Stalin’in ve kurucuları; Jdanov, Gorki ve Lunaçarski’nin büyük katkıları olmasıyla birlikte, 1934 yılında Sovyetler Birliği Yazarlar Sendikaları Kongresi’nde resmî olarak kabul edilmiştir (Clark, 2002: 108).

1934’te Moskova’da toplanan Yazarlar Birliği Kongre’sinde Toplumcu Gerçekçilik için kullanılacak ölçütler Maksim Gorki tarafından ifade edilmiş; toplumcu gerçekçiliğin daha önceki eleştirel gerçekçilikten farklı olarak pragmatik bir edebiyat olduğu ve bir tezinin mevcut olduğu belirtilmiştir. Toplumcu gerçekçiliğin eğitsel bir işlev yüklü olduğunu söyleyen Gorki, toplumcu gerçekçi edebiyatta iyimser bir bakış açısının egemen olduğunun altını çizmiştir. 1940’lı yıllarda tartışma konusu olan toplumcu gerçekçi akımının, resmen kabulüne kadar olan süreç içerisinde temellerinin atıldığını ve belli bir birikim oluşturduğunu; bununla beraber birçok tartışmaların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Lukacs, Bloch, Adorno, Benjamin, Brecht gibi isimler arasında gelişen tartışmaların ise bu süreçte, toplumcu gerçekçiliğin niteliği ile modernizm ve aynı ölçüde Marksist estetik ekseninde yoğunlaştığı görülmektedir (Kahraman, 2004: 58-64).

Toplumcu gerçekçilik, kendisinden önce gelen gerçekçilik (Flaubert, Balzac, Lamartine), eleştirel gerçekçilik (C. Dickens, J. Eyre, George Eliot), doğalcılık (Goncourt Kardeşler, E. Zola) ve modern gerçekçiliğin (J. London, M. Andersen) devamı olarak algılanmalıdır. Bütün bu gerçekçilik akımları, toplumcu gerçekçi anlayışa göre “işçi sınıfına dair bir edebiyatın ve sanatın yaratılmasına katkıda” bulunmuşlardır (Özçelebi, 2015: 1254). Toplumcu Gerçekçiliğin yazınsal ve kuramsal ilke ve ölçütlerini büyük oranda Belinski (Vissarion Gregoryeviç, 1811-1848), Çernişevski (Nikolay Gavriloviç, 1828-1889), Dobrolyubov (Nikolay Aleksandroviç, 1836-1861) ve kuşkusuz bu isimlerin en önünde yer alan Maksim Gorki (1868-1936) belirlemiştir (Akpınar, 2008: 13).

Toplumcu gerçekçiliğin önemli isimlerinden biri olan Lunaçarski’ye göre, toplumcu gerçekçi sanatçı, dünyayı tanımakla kalmayıp aynı zamanda, yeniden biçimlendirmeyi amaçlayarak uğraş verir; hoşnut olmadığı gerçeği değiştirmeyi ister ve bunu başaracağına inanır. Onun tanımı ile sosyalist gerçeklik, “gerçekçilik-artı-coşku, gerçekçilik-artı militanca bir tutumdur”. Maksim Gorki, “Sanatın değeri nicelik değil, nitelikle belirlenir.” görüşünü benimsemiş; toplumcu gerçekçi edebiyatın kurulmasına

ilkeleri ve eserleriyle katkıda bulunmuştur. *Ana* isimli eseri ise edebiyat akımının kuramcı ve yürütücülerince toplumcu gerçekçiliğin en önemli eserlerinden biri olarak gösterilmiştir. Ve genel olarak özetlenecek olursa, toplumcu gerçekçilik; “Olumlu insan/kahraman/tip; devrimci romantizm; güdümlülük; sosyalist taraflılık/partililik/partizanlık; tarihsel iyimserlik/geleceğe güvenmek; sosyalist/devrimci hümanizm; amaçlılık; ulusallık-ulusalcılık; yurtseverlik; destansı ve halkçı bir anlatım; biçim-içerik-işlev; burjuva ideolojisiyle uzlaşmazlık” temellerine dayanmaktadır (Özçelebi, 2015: 1256).

2.3.1. Türkiye’de Toplumcu Gerçekçi Akımının Gelişimi

Türkiye edebiyat tarihinde; divan edebiyatında da, halk edebiyatında da ülke, insan ve toplumsal gerçekçilikleri anlatan örneklerle denk düşmek mümkündür (Cengiz, 2000: 37). Ancak toplumdan yana, toplumsal sorunlara farklı bir sistem ve bakış açısı ile yaklaşan, toplumsal gerçekçilikleri bu paradigmayı esas alarak şiire yansıtan anlayış, Takrir-i Sükûn Kanunu’nun yürürlükte olduğu dönemlerde başlamış ve Nâzım Hikmet tarafından yürütülmüştür. Toplumcu Türk Şairi olarak tanınan Nazım Hikmet’in (Ünlü, 2009: 187), toplumun silinen ve yeniden oluşturulan belleğiyle sanatta gerçekçiliği harmanlamış olması, yazarı o dönem “devrimin ozanı” katına çıkarmıştır (Kahraman, 2004: 51).

Aziz Nesin’in, Türkiye’de siyasal ve toplumsal değişimlerle; çeşitli sanatların ve sanat akımlarının ortaya çıkması arasında oldukça sıkı bir bağ olduğunu belirtmektedir (Nesin, 2011: 9) Nitekim öyle de olmuş, yeni bir paradigmayla, toplumsal sorunlara dair olan bakış ve bunun sanatsal bir şekilde edebi eserlere yansıtılmıştır. Her zaman en geniş okuyucuyu göz önünde bulunduran Nâzım Hikmet, toplumla ilgili görüşlerinden dolayı, okuyucuya karşı daima kendisini sorumlu hissetmiş ve her şeyden önce okuyucuyu bilgilendirmek ve yönlendirmek asıl amacı olmuştur (Cengiz, 2000: 37).

İlk şiirlerinin teması aşk ve mistisizm olan Nazım Hikmet, içerisinde bulunduğu dönemin şartlarına kayıtsız kalamayarak vatan temalı şiirler kaleme almaya başlamış ve Anadolu’ya yönelmiştir (Karaca, 2005: 13). Nazım Hikmet, dünyanın sanat ekseninde bir dönüşüme uğraması için önceliğin sanatçının bu mücadele içerisinde bir dünya görüşü olması gerektiğini belirtmektedir. Böyle bir dünya görüşü, taşıdığı tezle

birlikte çağımızda “toplumculuk” olarak addedilmektedir. Bu doğrultuda da Nazım Hikmet “toplumcu öğretiyi bilmeden hiçbir şey olmaz” düşüncesi ekseninde, halkın mutluluğu ve barış mücadelesinde yer almanın; ezilen sınıfların ve işçi sınıfının yanında yer alarak mücadele etmenin önemi üzerinde durmaktadır (Çalışlar, 2012: 15).

Nâzım Hikmet, işçi edebiyatının her şeyden önce devrimci bir edebiyat olduğunu ve işçi edebiyatının dövuşen bir işçinin malı olduğunu ifade etmektedir. Nazım Hikmet’e göre edebiyat bu işçilerin eylemlerini, çalışmalarını, duygularını, eğilimlerini dile getirmelidir, zira o uluslararası bir bütünün hücreleridir. Nazım Hikmet’in sözlerine dikkat edildiğinde, yeni edebiyatın özü; işçi sınıfıyla, işçi sınıfının kavgasıyla, onun duygularıyla, eylemleri ile sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. (Cengiz, 2015: 39). Nazım Hikmet’ten sonra toplumcu şiirin en önemli halkalarından olan ve toplumcu şiiri kurumlaştıran ilk isim olan Atilla İlhan, toplumcu gerçekçiliğin serüveni üzerinde belki de en çok kalem oynatan Ahmet Oktay, dünya ile uyumsuzluk arasındaki değişime işaret olacak kişinin yazar olduğunu vurgulayan Ahmet Telli, memleketin hali düzelmeden gözüne uyku girmeyeceğini ifade eden Arif Damar (Cengiz, 2015: 47- 148), gözlemci- toplumcu yazar olarak addedilen Rıfat Ilgaz (Ünlü, 2009: 279); Hasan İzzettin Dinamo, Ahmed Arif gibi birçok önemli şair, toplumcu gerçekçi akımda şiirleriyle önemli bir yere sahiptirler (Cengiz, 2015: 47- 148).

Toplumcu gerçekçilik, tarihsel ve toplumsal koşulların bilincinde olan, ideolojileri anlamaya ve anlamlandırmaya uğraşan; geçmiş ve geleceği derinlemesine kavramayı amaç edinen ve aynı zamanda da eserlerinde edebi değerleri ortaya koymaya çalışan geniş kapsamlı bir bütünün parçasıdır (Özçelebi, 2015: 1251). Toplumcu gerçekçiler her ne kadar şiir türünde eserlere ağırlık vermiş olsalar da, şiir ile kısıtlı kalmayarak, şiir dışındaki edebi türlerle birlikte çalışmanın asıl konusu olan roman alanında da eserleri kaleme almışlardır. Toplumcu gerçekçi yazarların, emeğe ve emekçiye kendilerini daha yakın görmeleri ve bunu eserlerine yansıtma arzuları doğaldır. Tabii bu noktada, bu yazarların Türkiye tarihinin farklı dönemlerinde sosyal yaşama ve emek temalı eserlere olan istibdatların karşısında büyük bir mücadele içerisinde direnç gösterdiklerini ve bu direncin karşısında maddi-manevi olumsuz sonuçlarla karşılaştıkları aşikârdır. Bu yazarların eserlerine bakıldığı zaman, geniş halk kitlelerinin içerisinde yer aldığı kötü çalışma şartları ve yaşam koşullarıyla birlikte; insani değerlere olan inançları ve daha iyi bir dünyanın mümkün olduğunun umudunu

yansıtmalarıyla, iyimserlik içerisinde olmaları ilgi çekicidir. Ahmet Makal ise bu durumu, yazarların hümanizma temellerinin güçlü olması ile açıklanabileceğini ifade etmektedir (Makal, 2016: 410).

Bu açıdan yapılan bir değerlendirme üzerine, Orhan Kemal'i gerçekçi roman konusunda teşvik eden Nâzım Hikmet, "nefis bir roman" olarak gördüğü Bereketli Topraklar Üzerinde romanına dair yapmış olduğu tek eleştiriyi belirtmek uygun olacaktır. Hikmet, romanın insana umutsuzluk verecek derecede olduğunu, oysa Türk halkının umutsuz bir durumda olmadığını, tam tersine Türk ulusunu güzel günlerin beklediğine dair düşüncelerini önemle vurgulamıştır. Nazım Hikmet'e göre yazar mücadeleci olmalıdır, insanlığın geleceğine inanmalı, koşullar çok kötü dahi olsa karamsarlığa kapılmadan iyimser olmalı ve okuyucuyu yüreklendirecek bir dil kullanarak, geleceğe dair umut içeren eserleri kaleme almalıdır (Özçelebi, 2015: 1256). Zira ona göre, sanatçı dünyayı değiştirici, etkin bir role sahiptir ve kaleme alınan (Çalışlar, 2012: 16) gerçekçi bir roman, bütün insanların dramını; çağların ve kuşakların değişmesine bağlı kalmadan aktarabilmeli, yeniçağları ve yeni kuşakları aydınlatabilmelidir (Tahir, 1989: 136). Toplumcu gerçekçilik, roman alanında 1930-1980 döneminde varlığını daha güçlü olarak sürdürmüştür (Kayabaşı, 2011: 6). Bu noktada ise toplumcu gerçekçiliğin derin bir boyut kazandığı köye yönelik muhtevasına ayrı bir başlık açmak uygun görülmüştür.

2.3.2. Toplumcu Gerçekçilik: Köy Edebiyatı

Tanzimat Edebiyatı döneminde Türk Edebiyatında ilk köy romanı olarak kabul edilen Nabızâde Nâzım'ın Karabibik (1890) (Andaç, 2011: 17), eseri ile başlayıp, II. Meşrutiyet döneminde Ebubekir Hazım Tepeyran'ın Küçük Paşa (1910) ve Milli Edebiyat döneminde de Refik Halit'in Memleket Hikâyeleri (1919) ile süregelen, öykü ve romanda köye yer verme geleneği; Yakup Kadri'nin Yaban(1932) adlı romanıyla ve sonrasında toplumcu gerçekçiliği benimseyen yazarlar tarafından devam ettirilmiştir. Fakat toplumcu gerçekçi edebiyat akımında bu durum gerçekçi olmanın getirdiği bir tutum değil, bir siyasal tavrın edebiyata yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci bölümde de anlatıldığı üzere, 1940'lı yıllar II. Dünya Savaşı'nın bütün dünyayı etkilediği ve ekonominin darboğaza girdiği yıllardır. Savaş sonuna doğru birçok ülkenin

bağımsızlığına kavuşması, kimi ülkelerin de demokrasiye geçmesi Türkiye’yi de etkilemiştir (Kıbrıs, 2004: 87- 88).

Cumhuriyetle beraber, yazarların başlıca ilgi alanlarından birisi olmaya başlayan köy konusu, 1940’lı yıllardan itibaren yeni bir görünüş kazanmıştır (Kaplan, 1997: 133). Özellikle 1942 yılı, anlayışların değişmesi noktasında bir dönüm noktası olmuş ve Türk aydınlanmasının daha radikal ve köklü olarak gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesi ile “köy romanı” kavramı benimsenmiştir. Köy Enstitüleri de yazarların köye bakışlarının gelişmesine ve kökleşmesine etki etmiş; burada yetişen yazarlar toprağa, çevreye, insana bakışlarını gerçekçilik akımı ve dönemin ideolojik yaklaşımlarıyla harmanlayarak yansıtmış ve Türkiye’de 1960’lı yılların sonuna dek köy romanı anlayışı yaygın bir şekilde ağırlığını hissettirmiştir (Yalçın, 2003: 83-85).

Türkiye’de işçi sınıfı oluşumunu anlamak için öncelikle köylülüğün geçirdiği değişim ve dönüşümlerin anlaşılması gerektiğini belirten Sinan Yıldırım, bu bağlamda Türkiye kapitalizm dinamiklerinin de daha farklı değerlendirileceğini belirtmektedir. Eric Hosbawn, köylülüğün geçirdiği dönüşümü anlattığı Aşırılıklar Çağı kitabında: “Ancak Avrupa ve Ortadoğu yöresinde sadece bir köylü kalesi kaldı: Türkiye. Burada köylülük zayıfladı, ancak 1980’lerin ortasına hâlâ mutlak bir çoğunluk olmaya devam ediyordu.” ifadeleri emek tarihi açısından, Türkiye toplumsal yapısına dair önemli bir saptamadır (Yıldırım, 2015: 271).

Ele alınan dönemlerde ve bu dönemleri hazırlayan süreçlerde, toplumsal bir tramvaya sebep olan savaşlar, sürgünler, göçler gibi olgular; aydın kişilerin ele aldığı eserlerde yer almış ve “Anadolu” bir toprak parçasından ziyade kimi zaman bir felsefenin adı, kimi zaman sosyolojik bir bakışın özeti olmuştur (Yalçın, 2003: 83). Özellikle 1923-1960 yıllarında kaleme alınan köy romanlarında işsizlik, fakirlik, topraksızlık ve bu durumların köylülerin yaşamına etkileri; bununla beraber toprak kavgaları, toprağı işleyecek imkânların yetersizliği, ağalık sistemi gibi problemler konu alınmıştır (Kaplan, 1997: 77).

Köy enstitülü yazarlar üzerinde derin bir etki bırakan Mahmut Makal’ın 1950’de “Bizim Köy” adlı kitabının yayınlanmasının ardından (Yalçın, 2003: 87), Fakir Baykurt ve Talip Apaydın gibi Köy Enstitülü yazarların toprağa, Anadolu’ya, köy hayatına olan ilgileri daha da artmış ve oldukça etkin olmuşlardır (Kıbrıs, 2004: 88). Fakir Baykurt’un, Yılanların Öcü (1959), Talip Apaydın’ın Sarı Traktör (1958), Yarbükü

(1959); eserlerini ise bu anlamda örnek göstermek mümkündür (Kaplan, 1997: 135-136).

Toplumcu gerçekçi kuşağı siyasal boyutta bir ideoloji ile hizmet verirken, diğer taraftan köye yönelerek, köycülük anlayışında eserler vermişlerdir. Marksizm'in tesiriyle ifade edilemeyen işçi sınıfı ve sınıf problemleri köycülük ve halkçılık çatısı altında ele alınarak, köyden kente gerçekleşen göçlerin de etkisi ile "şehirde yaşayan küçük insanların hayatları" eserlerin ana konusunu oluşturmuştur (Kayabaşı, 2011: 6).

Köy romanlarında üzerinde durulan konular ağırlıklı olarak ekonomik sıkıntılardır. Geçim şartlarının yetersizliği ve birçok yetersizliğin sonucunda ortaya çıkan fakirlikle iç içe geçmiş olan işsizlik ana konular olarak ele alınır ve köylülerin içerisinde bulundukları durumların düzelebilmesi adına dikkat çekilmeye çalışılır. Yaşar Kemal'in "Ortadirek", "Yer Demir Gök Bakır" ve "Ölmez Otu" romanları; Talip Apaydın'ın "Emmioğlu", "Ortakçının Oğlu", "Define" ve "Tütün Yorgunu" romanları; Abbas Sayar'ın "Yılık Atı" romanı bu anlamda örnek verilebilecek eserler arasındadır (Kaplan, 1997: 270-271).

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Anadolu'ya yöneliş sürecinin öncülerinden olan Refik Halit Karay, Sadri Ertem, Kenan Hulusi Koray, Bekir Sıtkı Kunt, Reşat Enis, Umran Nazif gibi isimler dışardan bir bakış eserler kaleme alırken; Anadolu gerçekliğinin asıl kapılarını Sabahattin Ali, Kemal Bilbaşar, Samim Kocagöz, İlhan Taruz, Necati Cumalı, Orhan Kemal, Kemal Tahir açmıştır (Andaç, 2011: 17). Kemal Tahir, köyün yazılabilmesi için, köyün dış özelliklerinin bilinmesinin yetersiz olduğunu; köyün iç ve dış özelliklerinin bilinmeden kaleme alınan bir eserin gerçekçilik noktasında yoksun olacağını ifade etmektedir. Ancak gerçekçi bir romanı kaleme almak isteyen yazarın; ülkenin tarihsel, ekonomik, sosyal gelişmelerinden bihaber olması ve elde ettiği bilgileri sentez edememesi halinde, dogma büyüme köylü olmasının, köyünden hiç çıkmamış biri olmasının da öneminin olmadığını ve hatta böyle birinin hiçbir şeyin romanını yazamayacağını da belirtmektedir (Tahir, 1989: 25). Zira köyü ve köylüyü tanımak ve sadece nasıl üretim yaptıklarını ortaya koymak yazarı gerçekçilikten ziyade doğalcılığa götürür. Mühim olan insanı ve insana dair olan bütün gerçekliği okuyucuya sunabilmektir (Özçelebi, 2006: 23). Bununla beraber dönem içerisinde toplumcu gerçekçi edebiyat akımına dair birtakım eleştiriler söz konusudur;

çalışmanın farklı bakış açılarını da kapsayabilmesi noktasında akıma dair eleştirilerin de bir başlık altında aktarılması gerektiği düşünülmektedir.

2.3.3. Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımına Eleştirel Bir Perspektif

Her şeyin zıddıyla kaim olduğu gerçekçiliğiyle; ele alınan konuların tek taraflı bir yaklaşımla sunulmaması; olumlu ve olumsuz yönleriyle incelenmesi/değerlendirilmesi gerekmektedir. Çalışmada bir köprü olarak addedilen Toplumcu Gerçekçi Edebiyat akımının tek taraflı bir bakış açısıyla yansıtılmasından ziyade, noksan yönlerinin de görünürlüğünü sağlayabilmek; hem de çalışmanın asıl amacı olan günümüzde kaleme alınması arzu edilen işçi sınıfına yönelik eserlerin nasıl kaleme alınması gerektiği noktasında açılımların sağlanabilmesi amacıyla karşıt görüşlerin/eleştirel bakışların da ayrı bir pencerede aktarılması gerektiği düşünülmüştür.

Toplumcu Gerçekçilik hem yayılmaya başladığı dönemde hem de sonrasında; gerek biçim gerekse içerik yönünden tepkinin odağı haline gelmiştir (Oktay, 1993: 98). Ele alınan dönemde sosyalist fikirlere yakın duran toplumcu gerçekçi edebiyat akımının savunduğu değerlere karşı olarak; kültürel değerleri muhafaza etme konusunda hassasiyet sahibi olan, geleneksel değerlerine sahip çıkıp, kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek edebiyata yön vermeye çalışan edebiyatçılardan söz etmek mümkündür (Akpınar, 2008: 24-25). İdeolojik düşüncelerle şekillenen akımın, Türkiye’de uygulanmaya çalışmasına tepkili olan yazarlardan Mehmet Çınarlı: “Sanatın milli olmasını, milli kaynaklardan beslenmesini isterim. Başka bir milletin, kendi özel şartlarına göre yaratıp geliştirdiği sanat akımlarının bize adapte veya kopya edilmesinden fayda ummam.” ifadeleriyle eleştirilerini dile getirmiştir (Kabaklı, 1991: 279). Bu görüşler doğrultusunda, “Türk milletinin ilerlemeyi geleneksel değerleri bir kenara bırakmadan, kendi iç dinamiklerini harekete geçirerek başarabilecekleri kanaatini taşıyan”; İlhan Geçer, Munis Faik Ozonsoy, Mehmet Çınarlı, Mehmet Kaplan, Yılmaz Aybar, Necmettin Hacıeminoğlu gibi edebiyatçılar Türk kültür yapısını bozacaklarını düşündükleri için Toplumcu Gerçekçi Edebiyat akımına karşı durmuşlardır. Sanat ve ideolojinin iç içe olmasını eleştiren bu yazarlar, toplumcu gerçekçi akımın memleket meselelerinden ziyade Marksizm’e hizmet ettiğini ifade etmiş, bu açıdan da yoğun eleştirilerde bulunmuşlardır (Akpınar, 2008: 24-25).

Ercan Yıldırım’a göre, İkinci Dünya savaşından itibaren, Türkiye’de edebiyat “düşünce akımları” çerçevesinde değil, “ideolojiler” ekseninde şekillenmeye başlamış bu da, müstakil bir edebiyat atmosferi ve atmosferi ile özerkliğini kuramayan bir edebiyat yapısının oluşmasına sebep teşkil etmiştir. Yıldırım, bu durumu şu ifadeleriyle aktarmıştır: “Düşünce ile edebiyat, ideolojilerin konumuna bağlı olarak ya onların yanında ya da karşısında yer bulmakla varlığını devam ettirebilmiştir.” (Yıldırım, 2012: 19). Bu noktada özellikle Sosyal Gerçekçi’lerin, asıl Gerçekçi (realist) lerden ayrı tutulması gerektiğini belirten Ahmet Kabaklı: “Asıl gerçekçilerin tarafsızlığına karşılık, bunlar sanatlarını, bir ülkü (ideoloji) ve doktrin emrine vermiş görünürler. Güdümlü sanat yaparlar, yani tespit ettikleri gerçekleri belli (sosyalist) bir açıdan yorumlar, bir amaç uğruna kullanırlar. Taraf tutarlar. Bir meseleyi, bir derdi, bir kötülüğü ortaya koymak ve onun doktrinle ilgili gördükleri sebeplerini araştırmak isterler. Bu bakımdan sıkı sıkıya toplumcu; daha kapsamlı bir deyimle sosyalisttirler.” (Kabaklı, 1997: 305) ifadeleriyle, söz konusu eleştirilerin içeriğini açıklamaktadır.

Eserlerin Marksist bir açıyla kaleme alındığını ve gerçekçiliğin sanat ekseninde, Marksizm’in ve ihtilalci sosyalizmin dar sınırları içerisinde alınmaya çalışılması çağdaş edebiyatta ve dünya edebiyatında ciddi tepkiler meydana getirmiş, hatta bazı sanat çevrelerinde alay konusu olduğunu belirten Ahmet Kabaklı, ideolojik görüşlerin sanat kaygısının önüne geçmiş olduğuna ilişkin görüşlerini şu ifadeleri ile aktarmaktadır:

“Sanat kaygısından öte, bir davayı gerçekleştirme kaygısı güderler. İyi roman yazmaktan daha başka amaçlar gözetirler. Yurdun bilhassa köyün dertlerini, taraflı bir açıdan ya sevgi, ya öfke ile ele alır, bazan sırf kavgalı, davalı bir görünüş halinde, bazan da derinliğine inmek suretiyle anlatırlar. Siyasi inançlarının bir yorumu gibi olaylara ma’na verirler. Roman, onara göre toplumu değiştirmenin bir aracı durumuna düşer. Kimilerince bütün mesele, kötülükler, haksızlıklar ve yolsuzluklar üstüne dikkat çekmektir. Kimileri, toplum düzeninde, Marksist bir açıdan, köklü değişimler olmasını isterler.” (Kabaklı, 1997: 306).

Mehmet Kaplan ise “Edebiyatımız İçinden” kitabında Orhan Kemal eserleri ve dönemin diğer yazarları için yaptığı eleştirisinde şu ifadelere yer vermiştir:

“Orhan Kemal ve “sosyal realizm” denen çığırda yazan diğer hikâyeciler, hayat ve insanlar karşısından kendilerini hür hissetmedikleri, her şeyi dar ve yeknesak bir doktrine sokmağa çalıştıkları, onun dışında bir gerçek tanımadıkları için hep aynı havada, aynı tarzda,

aynı üslupta hikâyeler yazıyorlar. Bu suretle kendi davalarını da öldürdüklerinin farkında değiller. Çünkü klişeleşen bir hayat görüşü ve sanat tarzı okuyucularda alaka uyandırmaz.” (Kaplan, 1978: 220).

Sanatçının toplum meseleleri ile meşgul olması gerektiğini düşünen, yazarların ümitsizlik ve karamsarlık içerisinde kaybolmaması gerektiğini belirten Fethi Naci, “(...) fakat sanatçı, bizde “toplumsal gerçekçi” bazı şair ve hikâyecilerin yaptığı gibi, tam bir sefalet ve ümitsizlik tablosu çizmemeli, ileriki mutlu cemiyeti yaratma ümit ve iradesini taşıyan tipler ortaya koymalıdır. Yazarlar, insan hayatının sadece kötü çürümüş yönlerine eğiliyorlar. Efsanede altınla çamurdan yapılmış bir insan var ya hani, yazarlarımız insanının yalnız çamur yanını görüyor, gösteriyorlar.” ifadeleriyle karamsar ve kötümser bakış açısıyla eserlerini kaleme alan toplumcu gerçekçileri eleştirmekte; kaleme alınan eserlerin sürekli toplumun olumsuz yönlerini yansıttığını belirtmektedir (Kaplan, 1978: 273-274).

Kaleme alınan eserlere dair bir başka eleştiri ise iyi ve kötü karakterlerin çok keskin hatlarla belirlenmiş olmasıdır. 1950’den sonraki köy romanlarında da devam eden “iyi ırgat / kötü ağa” şablonunu (Oktay, 1993: 98) önemli bir kusur sayan Ahmet Kabaklı şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

“Sosyal gerçekçi romanlarda görülen ak kişiler (bazılarında çok basmakalıp hale gelen, işçi, ırgat, masum öğrenci, ağa veya patronun zorla ayarttığı genç kız veya kadın, köy öğretmeni, yoksul köylüler, bazen halktan yana bir kaymakam, akıllı yaşlı bir kadın vs.dir. Yine sık rastlanan kara kişiler; ağa, patron, patronun adamı olan hıyileci, zalim tipler muhtarlar, ağa ile işbirliği eden hükümet adamları, çoğu imamlar, şeyhler ve bazen “dede”lerdir. Sırf ağa ile mücadele ettikleri için, eşkıyaların, suçluların ve kanun dışı şahısların bile, bu romanlarda şirin gösterildikleri olur. Romanlarda ak ve karanın böyle kesin hatlarla ayrılması ve bazı kişilerin salt iyi, bazılarının sırf kötü gösterilmesi gibi konuların böyle dar ideoloji çıkmazlarına sokulması da, önemli bir kusur sayılmalıdır.” (Kabaklı, 1997: 308).

Akımın temsilcilerine ve eserlerine yönelik yapılan eleştiriler bu çerçevede şekillenirken, belirtmek gerekir ki, toplum ve insan gerçeğinin belirli kalıplar içinde doldurulamayacağı aşikârdır. Bu sebeple insan ve toplum gerçeğini yansıtmaya yönelik sanatçıların tümünü aynı kompartımana yerleştirmek ve yapıtlarını aynı ölçülerle değerlendirmek/eleştirmek de elbette sağlıklı bir bakış açısı değildir (Özdemir, 1999: 365). Bu anlamda yazarların ve eserlerin ayrı ayrı değerlendirilmesi, okumaların bu

yönde yapılması ve olumlu/olumsuz çıkarımların senteziyle devam edilen –etmesi arzu edilen- yolculukta daha sağlam adımlarla ilerlenmesi gerekmektedir.

2.4. TÜRK ROMANINDA TOPLUMCU GERÇEKÇİLİĞİN TEMSİLCİLERİ VE ÇALIŞMA HAYATININ ROMANLARDAKİ TEMSİLİYETİ

Nazım Hikmet, “bugünkü gerçek sanatçı insanlığın bütün mirasına sahip çıkmalıdır” sözü ile toplumcu sanatçının tarihsel bir bütünlük içerisinde izlemesi gereken yola dair de bir pencere açmıştır (Çalışlar, 2012: 22). Çalışmaya asıl konu olan roman alanında eser vermiş olan toplumcu gerçekçi yazarlara genel olarak değinilecek olan bu kısımda; öncelikle üçüncü bölümde değerlendirilecek olan eserlerin yazarlarına ilişkin bilgiler aktarılmaya çalışılacaktır.

Yazarların edebi hayatlarına kısa bir bakış sunma amacıyla açılan bu pencerede; diğer birçok yazara öncü olmuş; kendi eserlerinin içindeki kahraman olan, hayatı boyunca kardeşlik, barış, özgürlük ve insanlık onuru için çok sayıda eseri kaleme alan Orhan Kemal’ ile başlamak uygun görülmektedir (Otyam, 2005: 14). Yaşamında bir dönüm noktası olan hapisane yıllarında, Nazım Hikmet’e denk gelen ve Nazım Hikmet’in yönlendirmesiyle öykücülük serüveni başlayan Orhan Kemal; işçileri, emekçileri çok iyi tanıyor olmasının da avantajıyla, gerçekçi portreler çizerek öykü ve roman alanında hızla kendisini geliştirmiştir (Ümit, 2012: 25-26)

Asıl ismi Mehmet Raşit Ögütçü olan (Kara, 2014: 12), 1914 yılında Adana’nın Ceyhan ilçesinde doğan Orhan Kemal (Otyam, 2005: 37), yaşadığı dönem içerisinde yaşadıklarını ve gözlemlediklerini gerçekçi bir tutumla, başarılı bir şekilde eserlerine yansıtmıştır (Kara, 2014: 9). Çağına tanıklık eden (Şahiner, 2012: 413), hayatının büyük bir bölümü ırgatlarla, fabrika işçileriyle, kenar mahallenin yoksul insanlarıyla geçen Orhan Kemal (Özyalçın, 2012: 141), eserlerine konu aldığı karakterleri de, ideolojik anlayışı doğrultusunda işçi sınıfı ve köylü teması üzerinden seçmiş; sanayileşme ve makineleşmeyle birlikte, burjuva karşısında sürekli ezilen insanların çektiği acıları, sıkıntıları, bu insanların mücadelelerini, yaşam koşullarını; işçi sınıfının bir hayvandan farkının kalmadığı, hem fiziksel hem de manevi olarak tüketildiği düzen içerisindeki “emek sömürsünü” kaleme almıştır (Özerinç, 2010: 7).

Ezilmiş insanların yanında olan ve sonuna kadar da bunu devam ettiren, “Ben Orhan Kemal’im. Halkımın yazarıyım.” (Otyam, 2005: 360), diyen Orhan Kemal, kaleme aldığı fukara insanların içine bir yazar olarak değil, onlardan biri olarak girmiş ve eserlerine de bu gerçekçiliği yansıtmıştır (Kemal, 2012: 21).

Fikret Otyam’a yazdığı (17.10.1956 tarihli) mektubunu, büyük harflerle “romancılık mesleğimi seviyorum” diye sonlandıran Kemal’in (Otyam, 2005: 79), Türk romanına kazandırdığı en önemli özelliklerden birisi de, eserlerine konu edindiği kahramanların, ele alınan dönem içerisindeki kültürlerini, sosyokültürel ve ekonomik özelliklerini göz önünde bulundurarak yansıtmaları ve kahramanları bu koşullara uygun olarak konuşturmasıdır. Türk romanında, kahramanların gerçekçilik aynasında konuşturulması Tanzimat’tan itibaren ciddi bir sorundur. Bu bağlamda bakıldığında da Orhan Kemal eserleri önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır (Yalçın, 2003: 209). Orhan Kemal, eserlerinde diyaloga önem verişini, anlatmak istediğini en iyi bu yöntem ile anlatabildiğini belirtmekte ve uzun soluklu tahlillerle uğraşmaktan ziyade bireylerin karşılıklı konuşmasının aktarılması ile daha iyi yansıtılabileceğini düşünmektedir. Yazar diyaloglar aracılığıyla kabuktan derine inip ruh tahlilleri yapıp, sayfalarca anlatılacak mevzuların, diyaloglarla kısaca aktarılabileceğini belirtmektedir (Otyam, 2005: 109-110). Kendi görüşleri ile eserleri arasındaki uyumunu diyaloglar aracılığıyla yansıtan yazar; diğer bir taraftan da sosyal problemlerle bağlantı kurarak, sosyal gerçekliğin algılanması için diyaloglarını bir yöntem olarak kullanmaktadır (Narlı, 2002: 34).

Ekmeğini kalemiyle kazanabilmek için çok çalışan Orhan Kemal (Narlı, 2002, 19), Fikret Otyam’a yazmış olduğu bir başka mektubunda, “Öldürmeyip süründürüyorsa da “romancılık” mesleğimi seviyorum. Hem de deli gibi.” ifadelerine yer vermekte, bir taraftan da geçimini sağlayamadığını dile getirmektedir. 31.12.1956 tarihli mektubunda ise “sanatımla geçinemem hale geldim” ifadeleri ile içerisinde bulunduğu zorlu koşullardan bahsetmektedir (Otyam, 2005: 84-85). Hemen hemen bütün hikâye ve romanlarında işçileri konu alan Orhan Kemal, ele aldığı eserlerinde bireylerin ekmek peşindeki mücadelelerini kaleme alırken; gerçek yaşantısında da, çevresinin çoğunluğunu işçiler ve yoksullar oluşturmaktadır. Amelelikten, hamallığa; hamallıktan kâtipliğe kadar birçok işte çalışmış olan Orhan Kemal’in en yakın dostları işçiler ve makine ustalarıdır. Bu çerçeveden bakıldığında Orhan Kemal’in, kendi hayatına ve

çevresine benzeyen bir roman dünyası oluşturmada, içerisinde bulunduğu koşulların etki ettiği aşıkârdır (Narlı, 2002: 146-147).

Orhan Kemal, romanlarında toplumsal değışimlerin ve oluşumların mevcut süreç içerisinde incelenmesi gerektiğini anlatmaktadır. Hızlan'a göre Orhan Kemal eserlerinde bir üstten bakış, bir misyonerlik edası yoktur. O, kaynaştığı insanların içinden parmak kaldırıp konuşan bir sınıf mümessilinin alçakgönüllülüğünü taşımaktadır (Hızlan, 2001:326). Bu durumu ise Orhan Kemal yaşamış olduğu şu olay aracılığıyla ifade etmektedir: "Hikâye kitabım mahkemeye verilmişti. Hâkim, iddia makamına uyarak, 'Konularımı neden hep fakir fukaradan, işçilerden aldığımı, Türkiye'de varlıklı insanların, iyi yaşayan insanların olup olmadığını' sormuştu. İlk bakışta evet, çok doğru bir soru. Neden hep bu insanları, bu insanların yoksulluğunu ele alıyorum? O zaman hâkime: 'Ben gerçekçi yazarım. En iyi bildiğim konuları alırım. Varlıklı yurttaşların yaşayışlarını bilmiyorum, nasıl yaşadıklarından haberim yok' demiş ve beraat etmişim." (Kemal, 1965: 66-69; Akt. Narlı, 2002: 19).

Orhan Kemal'e göre edebiyatta gerçekçilik, topluma direk ayna tutulmasından ziyade; yazarın içinde yaşadığı toplumun bozuk düzenini görebilmek, bozulmasına sebep olan olguların neden kaynaklandığını görebilmek ve ortadan kaldırmak için mücadele vermiş ve bu mücadelesinde birçok eseri kaleme alan Orhan Kemal'in (Altan, 2012: 216) eserlerinin hepsini çalışma kapsamında aktarmak mümkün olmasa da, temel eserlerinin aktarılması gerektiği düşünülmektedir.

Çukurova'yı bütün açıklığı ile dile getiren; fiziki yönden güçlü, fakat ahlaki yönden zayıf olan, yozlaşmış insanların anlatıldığı "Vukuat Var" devamı olarak yazılan ekonomik güçleri yüksek olan ailelerle beraber, Adana, İstanbul ve yurtdışı ilişkileri de bulunan yeni bir aile yapısının kaleme alındığı "Hanım'ın Çiftliği" (Yalçın, 2003: 200); ekonomik bunalım yaşayan bir ailenin dramının konu alındığı ve kırsal kesimde yaşayan insanların toplumsal şartlar altında ezilişlerinin anlatıldığı "Eskici ve Oğulları"; 24 hikâyeden oluşan ve bütün hikâyelerin fabrikada çalışan işçilerden, geçim sıkıntısı çeken insanlardan ve cezaevlerindeki tutukluların yaşamlarının kesitlerinden oluşan "Ekmek Kavgası"; 1940 yılında Bursa Hapishanesinde gözlemlediği şartlara ve mahkûmlara yer verdiği ve içerisinde olunan sefaleti Ahmet Kaptan karakteri üzerinden, oyun türünde yazdığı "72. Koğuş"; yazıldığı günden beri defalarca filmlere ve oyunlara konu olan, Adana'nın fakir bir işçi mahallesinde otorite ile doğruluk arasında sıkışıp

kalmış olan Bekçi Murtaza üzerinden mizah yüklü bir dille yazdığı, Türk edebiyatında ‘tip’ romanının büyük yapıtlarından biri olan “Murtaza” (Yavuz, 2012: 201); ekmek kavgası için İstanbul’a göçmüş olan insanları ve bu insanlarla birlikte hızla dönüşüm içerisinde olan yaşamlara değindiği, Türk romanında kentleşmeyle ilgili yazılmış en önemli romanlar arasında olan “Gurbet Kuşları”; (Yalçın, 2003: 210). “ev içlerinde kapalı kalmış hayatların içerisinde ne fırtınalar olduğunu anlattığı “Evlerden Biri”; Türkiye’nin siyasi anlamda yaşadığı şaibeli dönemleri ele aldığı ve politikanın kirli yüzüne ayna tuttuğu “Üçkağıtçı”; büyükşehirlerde yaşayan insanların hayata tutunma çabasını ve kavgasını anlatan öykülerle, okurun insana dair olan inancını güçlendirerek bir direnme duygusu yarattığı “Önce Ekmek”; fabrika ve tarımda çalışan işçilerden, düşük ücretle çalışan memurlara kadar çeşitli yelpazeden bu işçilerin geçim dertlerinin, dış dünya ile olan ilişkilerinin öyküler halinde anlatıldığı “Grev” gibi usta kalemi ve her zaman insana sevgi dolu olan duruşuyla, Türkiye’nin yakın geçmişine ve onu takip eden şimdisine gerçekçi bir ayna tutan; 24 roman, 265 öykü, 5 piyes, 93 şiir (Altan, 2012: 213) türünde değerli eser bırakmıştır.

Doğduğu gece annesinin rüyasında Musa Peygamber’i görmesinden dolayı “Musa”, babasının ve amcasının isimlerinden dolayı da “Cevat Şakir” adlarını taşıyan Halikarnas Balıkcısı’nın çocukluğu beş yaşına kadar Atina/ Falero’da, sonrasında ise İstanbul/ Büyükkada’da geçmiştir. Çocukluğundan beri en büyük hayali denizci olmak olan yazar Oxford Üniversitesi’nde Yakın Çağlar Bölümü’nde eğitim aldıktan sonra, İstanbul’a döndüğünde çeşitli dergilerde yazılar yazmıştır. Resimli Hafta Dergisi’nde yayımlanan yazısından dolayı üç yıl kalebentlikle Bodrum’a sürülen yazar cezasının son yarısını İstanbul’da geçirdikten sonra yeniden Bodrum’a dönerek uzun yıllar kalmıştır. Bodrum’un Karia çağındaki adından esinlenerek takma ad olarak Halikarnas Balıkcısı’nı kullanmaya başlamış ve bu süreçte Bodrum’un gelişmesine ve Anadolu uygarlığının tanıtılmasına oldukça büyük katkılar sağlamıştır (Yetgin, Yılmaz ve Kozak, 2018: 129).

Doğa, deniz ve insan sevgisi ön plana çıkan, deniz işçilerini eserlerinde konu edinen Türk edebiyatında Halikarnas Balıkcısı olarak bilinen Cevat Şakir Kabaağaçlı’nın (Ünlü, 2009: 220), coşkun tabiat sevgisi ve tabiatı doğal bir kültür taşıyıcısı olarak görmesi temel özelliği olmakla beraber hikâye ve romanlarında denizle

özdeşleşen deniz kavramı yazarın kaleme aldığı eserlerin biçimlendirmesinde çıkış noktası olmuştur (Yazıcı, 2002: 5).

Halikarnas Balıkcısı, yetmiş yıllık yazın hayatında çok sayıda eser kaleme almış; hikâye ve roman türünde yazdığı eserlerin yanı sıra özellikle Anadolu kültür ve uygarlığı alanında yapmış olduğu çalışmalarla değerli katkılarda bulunmuştur. Roman türünde “Aganta Burina Burinita (1946)”, “Ötelerin Çocukları (1956)”, “Uluç Reis (1962)”, “Turgut Reis (1966)” “Deniz Gurbetçileri (1969)” eserleri; Bodrum’a kalebentlik cezası ile sürgün edilmesini anlattığı “Mavi Sürgün (1961)” isimli otobiyografik eseri; öykü türünde “Ege Kıyılarından” (1939), “Merhaba Akdeniz” (1947), “Ege’nin Dibi (1952)” , “Yaşasın Deniz (1954)”, “Gülen Ada (1957)”, “Ege’den (1972)”, “Gençlik Denizlerinde (1973)” eserlerini kaleme almıştır (Yazıcı, 2002: 26-31).

Anadolu’nun denizlerini konu alan Halikarnas Balıkcısı; çoğunun konusu Batı Anadolu sahillerindeki kasaba ve köylerde geçen roman ve hikâyeler kaleme almış ve Anadolu insanını (köylü, balıkçı, denizci, dalgıç, süngerci vb. tipleri) ana tema yapmıştır (Berbercan, 2017: 27). Yazar eserlerinde, sosyal çevrenin insan üzerindeki olumsuz etkilerini ele almakla beraber, sosyal ilişkilerde paranın belirleyici bir güç olmasını şiddetle eleştirmektedir. Eserlerde yer alan karakterler “iyi” veya “kötü” olmak üzere keskin çizgilerle ayrılmakta; deniz insanı iyi olarak tasvir edilmekte, kara insanı ise kötü olarak yansıtılmaktadır. “Deniz insanları” hayat ve sevgi dolu, dürüst, mücadeleci ve namuslu kişiler iken, “kara insanları” bencil, açgözlü ve çevrelerine zarar veren kişilerdir (Yazıcı, 2002: 29).

İçinde yaşadığı topluma kayıtsız kalmayan Necati Cumalı, kaleme almış olduğu eserlerinde toplumsal sorunlara yoğunlaşmakta ve eserlerinde kendi duygu/düşüncelerini ortaya koyarak okuyucuyu yönlendirme amacı taşımaktadır. Zeliş, Susuz Yaz, Dilâ Hanım, Boş Beşik gibi filme alınmış roman, hikâye ve tiyatro eserleriyle Türk edebiyatında önemli bir yere sahiptir (Kocabıyık, 2006: 10-11).

Bir söyleşisinde yazmaya ve yazar olmaya dair düşüncelerini aktaran Necati Cumalı; bugüne kadar ne yazdıysa, yazmak zorunda olduğu için yazdığını, edebiyatçı olmayı düşünmediğini, edebiyatçı olduğu için yazdığını ifade etmektedir. Yazmanın kendisi için bir kurtuluş ve mutluluk yolu olduğunu; mutlu olabilmek adına oyunlar ve öyküler yazdığını belirtmiştir (Ünlü, 2015: 14).

İlk sosyal, toplumcu gerçekçi yazarlardan olan Reşat Enis Aygen (Sarıçiçek, 2006: 76), kaleme aldığı eserlerinde toplumsal yapıyı yansıtmaktadır (Tilbe, 2015: 188). “Sarı İt”, “Ekmek Kavgamız”, “Afrodit Buhurdanında Bir Kadın” gibi çok sayıda kaleme aldığı eserleri ile tanınan Reşat Enis Aygen, toplumun alt tabakalarındaki insanların hayatlarını, işçi sınıfının sorunlarını gözlemlediği gerçeklerden faydalananarak, toplumsal içerikli eserlerine yansıtmıştır (Ünlü, 2009: 252).

Zonguldak doğumlu olan, toplumcu gerçekçi edebiyatının usta isimlerinden birisi olan İrfan Yalçın, Pansiyon Huzur (1975), Genelevde Yas (1978), Ölümün Ağzı (1979), Fareyi Öldürmek (1980), En Güzel Gün (1980), Büyük Soyтары (1983), Uzun Bir Yalnızlığın Tarihçesi (1991), Annem, Babam ve Ben (1995) isimli eserleri kaleme almıştır (Yalçın, 2014: 9). Çalışmanın üçüncü bölümünde değerlendirilecek olan Ölümün Ağzı eseriyle, mükellefiyet dönemine gerçekçi bir ayna tutmuş ve maden ocaklarında hayatını kaybetmiş, madenin bütün çilesini çekmiş işçilerin hayatını kaleme almıştır. Eser, Yalçın’ın mükellefiyet döneminde yaşayan kişilerle yaptığı görüşmelerin izlerini yansıtmaktadır (Makal, 2008: 30).

Çalışmanın üçüncü bölümünde eserleri değerlendirilecek olan yazarların haricinde; toplumsal gerçekçiliğin öncülerinden olan Sabahattin Ali ise eserlerinde yaşadığı/ gözlemlediği çevre, kişi ve olayları; Anadolu insanın sorunlarıyla örtüştürerek aktarmaya çalışmıştır (Ünlü, 2009: 240). Edebiyata şiirle girmiş, fakat ilerleyen dönemlerde ağırlıklı olarak öykü ve roman alanında eserler vermiştir. Eserlerinde gözlemlerine dayalı olarak; köy ve kasaba hayatı, insanlar arasındaki ekonomik eşitsizlikler gibi konulara eğilim göstermiştir (Kıbrıs, 2004: 85). Özellikle Anadolu insanının zorluklara dolu yaşam savaşını gözlemlemiş; topluma ve insana dair olan problemlere eleştirel bir yaklaşım sunmuştur (Kocabıyık, 2006: 8). Betimlemelerindeki ustalıkla ve olay öykücülüğündeki başarısı ile Türk Edebiyatı’nda kısa öykücülüğün yerleşmesinde önemli bir yere sahip olmuştur (Kıbrıs, 2004: 85).

Köy ve Anadolu insanının sorunlarında yatan nedenlerin araştırılması gerektiği bilinci ile eserlerini kaleme alan, farklı dünya görüşlerini eserlerine yansıtan Samim Kocagöz (Hızlan, 2001: 340); klasik roman yapısını koruyarak yazdığı öykü ve romanlarında, konu ve insanları çoğunlukla Ege bölgesinden seçmiştir (Kıbrıs, 2004: 86). Topluma ayna tutarak, toplum hayatındaki aksaklıklara değinen (Kocabıyık, 2006: 7), romanlarında doğallığı tercih eden ve özgün bir anlatıma sahip olan Memduh

Şevket Esendal, eserlerinde kendi gözlemlerinden faydalanmış ve günlük konuşmaların, geleneklerin yer aldığı, köyde-kentte yaşayan küçük insanların gerçekçi hayatlarının yansıtıldığı eserleri kaleme almıştır (Ünlü, 2009: 201).

Romanlarında ve öykülerinde genellikle mekân olarak Çukurova ve Toroslardaki köy ve kasaba çevresini kullanan (Çiftlikçi, 1997: 120), “İnce Memed” eseri ile ağa sistemini en iyi şekilde işleyen ve halk öykücülüğünden yola çıkarak özgün bir çağdaş sanatçı kimliğine ulaşmış olan, Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Anadolu’da yaşanan sorunları, doğası ve gelenekleriyle eserlerine aktaran özgün yazar Yaşar Kemal ise (Ünlü, 2009: 392); eserlerinin sanat değeri taşıması ve verdiği eserlerin okunma oranlarının yüksek olmasıyla birlikte birçok dile çevrilmiş olması açısından toplumcu gerçekçi yazarlar içerisinde önde gelen sanatçılar arasındadır (Çiftlikçi, 1997: 69).

Deneyim ve gözlemlerine dayanarak, halkın yaşayışını, geleneklerini; bireylerin içerisinde bulunduğu koşulları açık bir anlatımla kaleme alan Kemal Bilbaşar (Ünlü, 2009: 264); köyden kente uzantılar taşıyan, köyü kentliye anlatmayı amaçlayan hikâyeciliğin başında gelen Fakir Baykurt (Kocabıyık, 2006: 9), gözlemci- toplumcu yazar olarak addedilen, “Mizah bir tavidır, tutumdur, davranıştır” diyen Rıfat Ilgaz (Bezirci, 2013: 130); 1960’larda birçok aydını, sosyoloğu, sinemacıyı, edebiyatçıyı etkilemiş olan, Anadolu insanını toplumsal- gerçekçi açıdan yansıtan Kemal Tahir (Hızlan, 2006: 147); toplumsal ve bireysel aksaklıklardan mizahi çıkarımlarda bulunarak öykü, anı, fıkra gibi birçok türde eser veren Aziz Nesin (Ünlü, 2009: 307); mizah hikâyeleri ile tanınan Muzaffer İzgü (Hızlan, 2001: 315); köyü, köylü anlatan; doğayı, insan yaşamıyla ilgili gözlem ve ilişkilerini aktaran Talip Apaydın (Ünlü, 2009: 453) ve Faik Baysal, Dursun Akşam, Abbas Sayar, İlhan Tarus gibi isimler toplumcu gerçekçi akımına dair çizgileri eserlerine başarılı bir şekilde yansıtmışlardır.

Çalışmaya konu olan dönem ile edebiyat arasındaki ilişkinin dönem sanatçıları ve eserleri aracılığıyla değerlendirilmeye/anlatılmaya çalışılmasının ardından; çalışmanın konusunu oluşturan tarihsel süreç içerisindeki çalışma hayatı ve işçiler; işçilerin içerisinde bulundukları koşul ve şartlar, seçilen romanlar üzerinden ele alınarak devam edilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇALIŞMA HAYATINDA EMEK: 1980 ÖNCESİ TÜRK EDEBİYATINA YANSIMALARI

“Türkiye işçi sınıfına selâm!

Selâm yaratana!

Tohumların tohumuna, serpilip gelişene selâm!

Bütün yemişler dallarımızdadır.

Beklenen günler, güzel günlerimiz ellerinizdedir...”

-Nâzım Hikmet

Tarihsel süreçle, edebiyat arasında kurulan ilişkinin; Türk edebiyatında 1980 öncesi dönemde kaleme alınan romanlar aracılığıyla değerlendirmeye alınacağı bu bölümde, bir taraftan eserlerin yazıldığı dönemdeki farklı mekânlarda çalışma hayatına ilişkin çıkarımlarda bulunmaya çalışılacak, bir diğer taraftan da dönem içerisinde gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin toplum ve bireyler tarafından nasıl deneyimlendiği yorumlanacaktır.

3.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMİ ÇALIŞMA HAYATI: TÜRK EDEBİYATI ROMANLARINDA TEMSİLİ

3.1.1. Çalışmanın Amacı

Bu bölümde, çalışmada ele alınmış olunan Türkiye’de 1980 öncesi dönemine ilişkin tarihsel süreç içerisinde meydana gelen toplumsal değişimlerin, edebi eserlere ne şekilde sirayet ettiğini romanlar aracılığıyla değerlendirmek amaçlanmıştır. Zira tarihsel sürece ilişkin aktarılan sayısal verilerin, insana ve topluma dair olanın yeterli şekilde aktarılmasında yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. Ele alınan yıllarda işçi sınıfının nasıl bir değişim ve dönüşüm yaşadığına, emek sürecine nasıl dâhil olduklarına ilişkin verilere ulaşmak mümkün olsa da; bu veriler bireylerin içerisinde bulunduğu koşullarda nasıl hayatta kalmaya çalıştığını, nelerle mücadele ettiğini anlamlandırma noktasında yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan yapılan bir değerlendirme ile toplumun çoğunluğu oluşturan işçi sınıfının ele alınan dönem içerisinde meydana gelen

değişimlerden nasıl etkilendiklerini anlamak için, dönemine gerçekçi bir bakış sunan ve bireylerin iç dünyasına yönelik derinlemesine tahlillerde bulunan yazarların eserlerine başvurulması anlamlıdır.

Ülgener'in belirttiği üzere iktisadi hayatı, yalnızca dış verilerinden oluşan bir madde dünyası olarak görmemek gerekmektedir. Zira bütün bu yığınların arka planında kültürün kendine özgü üretmiş olduğu tavır ve davranışlarla “insan” gerçeği bulunmaktadır (Şimşek, 2013: 86). İşçilerin de rakamlarla ifade edilen yığınlar olmasından öte, arka planında var olan “insan” gerçeğini ortaya çıkarmak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada; çalışmanın konusunu oluşturan dönemdeki işçilerin deneyimlerine, istatistiksel bilgiler kapsamında ulaşmanın sınırlı ve yetersiz olmasından dolayı; sosyolojiyle birlikte tarih, iktisat, psikoloji ve edebiyat gibi farklı disiplinlerin bilgi alanlarından da gerektiği ölçüde yardım alınarak (Hacısalıhoğlu, 2008: 59) işçi sınıfının geçirdiği süreçler değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma konusu dâhilinde değerlendirilecek olan eserler, temel veri kaynağı düzeyinde ele alınacak ve birinci bölümde verilen tarihsel süreç ve bu sürecin meydana getirdiği değişimler dikkate alınarak; nitel araştırma yöntemi aracılığıyla, ayrıntılı bir incelemeye tabii tutulacaktır. Nitel araştırmalar, odaklanmadan çok metotlu yorumlayıcı yaklaşımı benimseyen bir yöntem olmakla birlikte araştırma nesnesine bütüncül ve derinlemesine bakarken, aynı zamanda onu karmaşıklık içinde incelemek ve bağlamı içinde anlamaktır (Hacısalıhoğlu, 2008: 60). Bu sebeple 1980 öncesi dönemde çalışma hayatına ilişkin bilgilerin ayrıntılı olarak aktarılabilmesi/yorumlanabilmesi için eserler aracılığıyla elde edilen verilerin nitel araştırma yöntemi dâhilinde incelemesi uygun görülmüştür. Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki, eserler edebi açıdan bir değerlendirilmeye tabii tutulmayacak; işçi sınıfına yönelik bilgilerin sadece bir veri olarak kullanılabilmesi amacıyla; çalışma koşulları, dönemin şartları, sosyo-kültürel değişimler ve bireylerin içerisinde oldukları psikolojik durumlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Gerçekleştirilen literatür taramasında; yayınlanmış tezlerde, hakemli dergilerde, kitaplarda ve makalelerde; çalışmaya konu olan alana ilişkin yapılan çalışmaların

oldukça sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Alan kapsamında tez olarak çalışılmış olan Elif Hacısalıhoğlu'nun "1945-1960 Döneminde Türkiye'de Çalışma Yaşamının Orhan Kemal Romanlarında Temsili" başlıklı çalışması –ulaşılabilmiş olan- tek tez olmasıyla birlikte bu çalışmanın şekillenmesinde öncü ve model olmuştur. Romanların değerlendirilmesi üzerine gerçekleştirilen çalışmaların, genel olarak eserlerin edebi niteliği açısından değerlendirilmesine yönelik olduğu saptanmış; çalışma hayatına yönelik gerçekleştirilen çalışmaların ise fabrika ve toprak ile sınırlandırıldığı gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda literatüre bir nebze olsun katkı sağlayabilmek amacıyla; bu çalışmada değerlendirilecek olan eserler konuları bakımından, Ahmet Makal'ın "Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak 'Edebiyat'" başlıklı makalesinde gerçekleştirdiği tasniften esinlenerek; dört ana başlık altında tasnif edilecektir. Toprakta, madende, fabrikada ve denizde çalışma hayatı olmak üzere dört başlık altında ele alınacak olan eserler, temaları üzerinden değerlendirilecek olup; elde edilen veriler, çalışma hayatı ekseninde yorumlamaya tabi tutulacaktır.

Çalışma yerinin, sosyal ilişkilerin gerçekleştiği mekân olarak, emek tarihçiliğinin kurucu bir ögesi olarak ele alınması gerekmekte; bu açıdan da emek sürecinin ve bu sürecin gerçekleştiği mekânların ayrıca analiz edilmesi işçi sınıfının objektif olduğu kadar sübjektif koşullarının da anlaşılması açısından önem taşımaktadır (Akgöz, 2015: 236). Bu bağlamda incelemeye tabi tutulan eserler, işçilerin içerisinde bulundukları durumların hem fiziki koşullarının hem de psikolojik boyutlarının ele alınabilmesi hem de içerisinde bulundukları toplumun çeşitli boyutlarını yansıtabilmesi açısından farklı mekânlar üzerinden tasnif edilmiştir.

Emeğin toprakta temsil edilmesine yönelik seçilen Necati Cumalı'nın *Tütün Zamanı/ Zeliş* eseri; tütün tarlalarındaki hayat mücadelesiyle beraber Ege Bölgesi'nde yaşayan insanların hayatlarına ayna tutmasından dolayı tercih edilirken, Orhan Kemal'in "*Eskici ve Oğulları*" romanı zanaatkarlıktan, işçi olmaya yönelik dönüşümü içermekle birlikte topraktaki zorlu çalışma koşullarını ve döneminin aile yapısını yansıtmasından dolayı tercih edilmiştir. Yerin altındaki emeğin aktarılabilmesi amacıyla seçilen Reşat Enis Aygen'in, "*Afrodite Buhurdanında Bir Kadın*" romanı, toplumcu gerçekçilik penceresinden bakarak, işçi sınıfında olan bir Anadolu kadınının çalışma hayatında yaşadığı zorlukları ve yeraltı maden işçilerinin genel görüntüsünü yansıtmasından dolayı tercih edilirken; İrfan Yalçın'ın "*Ölümün Ağzı*" romanı,

mükellefiyet dönemine gerçekçi bir ayna tutarak, maden işçilerini konu edinmesinden dolayı çalışmaya dâhil edilmiştir. Fabrikadaki emeğin anlatılabilmesi amacıyla seçilen Orhan Kemal'in, *Bereketli Topraklar Üzerinde* romanı köylü işçilerin, şehir hayatına tutunma çabalarıyla birlikte hem fabrika hem de toprakta çalışma koşullarına ilişkin aktarımlarda bulunduğu için tercih edilirken, *Murtaza* romanı, fabrika koşullarına ilişkin aktarımların yanı sıra bir bireyin, yaşadığı çatışmaların ve ruhsal parçalanışını ele almasından dolayı seçilmiştir. Denizin derinliklerindeki emeğe dair kesitlerin sunulması amacıyla çalışmaya dâhil edilen Halikarnas Balıkcısının “*Deniz Gurbetçileri*” romanı çalışmaya konu alan dönemde Ege halkını anlattığı ve sünger avcılarının yaşam koşullarına ilişkin bir serüveni aktardığı için tercih edilirken; “*Aganta Burina Burinata*” insani değerler üzerinden şekillenerek, deniz işçilerinin ve ailelerinin hayatının gerçekçi bir gözlemle yansıtılmasından dolayı seçilmiştir.

3.2. “TARLA”DAKİ EDEBİYAT: TOPRAK VE EMEK

“Ey mevsim işçisi, ey topraksızlar...
Sizin toprağınız size bu vatan.”
- Ahmet Kutsi Tecer

Ele alınan dönemde ve bu dönemin zeminini hazırlayan süreçte tarım işçilerinin çalışma hayatındaki sorunları ve özellikle tarım kesimindeki ilişkilerin değişime uğramaya başlamış olması birçok edebî esere konu olmasına sebep teşkil etmiştir. Orhan Kemal'in eserleri Çukurova bölgesini konu alırken, Necati Cumalı'nın ve Samim Kocagöz'ün eserlerinde ise Ege Bölgesi'nde tarım kesimindeki çalışma koşullarıyla ilgili gözlem ve değerlendirmeler yer almaktadır (Makal, 2008: 27).

1950'li yıllarda Türkiye'de yaşanan siyasal ve ekonomik dönüşümler iş ilişkilerinde de büyük değişimlere sebep olmuş, özellikle de tarımsal üretimi etkilemiştir. Bu sürece bağlı olarak toplumsal hayatta da farklılaşmalar ve çözümler meydana gelmiştir (Kara, 2014: 9). Ahmet Makal bu dönemi şu ifadeleriyle değerlendirmektedir: “Cumhuriyetten sonra tam bir tarım toplumu olma niteliğini taşıyan Türkiye'de; tarım, iktisadî olduğu kadar, sosyal açıdan da büyük bir öneme sahiptir. Konuya ücretli emek açısından bakıldığında özellikle tarım işçilerinin yaşama ve çalışma koşulları ön plana çıkmaktadır. 1940'lı yılların ortalarında Türkiye'de tarım

işçilerinin sayısı 200.000 dolaylarında tahmin ediliyordu. 1936 tarihli İş Kanunu'nun kapsamı dışında tutulmuş olan tarım kesiminde çalışan bu işçiler, her türlü sosyal ve hukukî korumadan mahrumdular. Hukuksal bir korumaya tabi tutulmayan bu kesimdeki işçi-işveren ilişkileri, bölgeden bölgeye de değişiklik gösteren ve çok defa uyulmayan yerel örf, adet ve geleneklere dayanmaktadır” (Makal, 2008: 27).

Erken Cumhuriyet döneminde işçilere olan bakış açısı ve işçi sınıfına hangi misyonun biçildiğini ortaya koymak hem işçi sınıfının nasıl süreçlerden geçtiğinin incelenmesi hem de daha sonrasına ışık tutulabilmesi açısından önemlidir (Akkaya, 2010: 13) Çalışmanın bu kısmında, diğer bölümlerde ele alınmış olunan çalışma hayatına ilişkin koşullar; tarım sektörü üzerinden, bireylerin içerisinde bulundukları şartlarla beraber Necati Cumalı'nın *Tütün Zamanı- Zeliş* ve Orhan Kemal'in *Eskici ve Oğulları* eserleri aracılığıyla değerlendirilecektir.

3.2.1. Tütün Zamanı / Zeliş (1959)

Türkiye tarih sahnesinde tütüne ilişkin düzenlemelere bakıldığında; Cumhuriyetin ilk yıllarında tütüncülüğün geliştirilebilmesi adına önemli yatırımlar gerçekleştirilmiş, 1925 yılındaki millileştirme sonrasında, değişim ve dönüşümler de dikkate alınarak ülkenin ve toplumun menfaatleri üzerinden ele alınmış ve yürütülmeye çalışılmıştır (Seydioğulları, 2009: 21). Necati Cumalı da, yaşadığı döneme kayıtsız kalamayarak, tütün üçlemesinin ilk romanı olan “Tütün Zamanı” eserinde, Urla’da tütün ekiciliği ile geçimini sağlamaya çalışan bir ailenin, tütün tarlalarındaki hayat mücadelesini tüm gerçekçiliği ile kaleme almıştır (Ünlü, 2015: 46). Roman, Ege Bölgesi’nde yaşayan insanların tarıma dayalı hayatlarından kesitler sunan ve konu aldığı insanların sosyal hayatları hakkında bilgiler veren; iki genç insanın yaşadığı zorlu aşk hikâyesinin anlatıldığı bir eserdir. Roman aynı zamanda ele alınan yörenin sosyo-kültürel, sosyo- ekonomik, sosyopolitik hayatına ayna tutmaktadır (Kocabıyık, 2006: 37).

Toplumcu gerçekçilik, tarihsel ve toplumsal koşulların bilincinde olan, ideolojileri anlamaya ve anlamlandırmaya uğraşan; geçmişi ve geleceği derinlemesine kavramayı amaç edinen ve aynı zamanda da eserlerinde edebi değerleri ortaya koymaya çalışan geniş kapsamlı bir bütünün parçasıdır (Özçelebi, 2015: 1251). Toplumsal

dönüşümü kaleme alan toplumcu gerçekçilerden olan Necati Cumalı da (Kahraman, 2012: 217), toplumun sorunlarını kaleme alarak hayatının altmış yılını edebiyata adanmış ve beş yüz yetmiş dokuz şiirden oluşan on altı şiir kitabı, biri uyarlama olmak üzere yirmi dokuz oyun, dokuz hikâye kitabı, altı roman, altı deneme, bir senaryo, bir anı kitabı, beş çeviri ve iki inceleme olmak üzere toplam yetmiş üç eseri Türk Edebiyatı'na armağan etmiştir (Ünlü, 2015: 18).

Roman dört ana bölümden ve bunların alt bölümlerinden oluşmakta; bu bölümler ise daha çok konu, mekân ve zaman değişimine göre ayrılmaktadır. Ana bölümler tütünün zamanı dikkate alınarak isimlendirilmiş, alt bölümler ise konumu ve olayların gelişimine göre isimlendirilmiştir (Kocabıyık, 2006: 36).

Urla'da tütün ekiciliği yaparak geçimini sağlayan bir ailenin, tütün tarlalarındaki hayat mücadelesini tüm gerçekliği ile anlatan eser (Ünlü, 2015: 46), Zeliş ve Cemal isimli iki gencin aşk hikâyesi ve birbirlerine kavuşmak için kaçmış olmaları üzerinden şekillenmekte; aynı zamanda içerisinde bulundukları dönemin yaşam koşullarına ilişkin aktarılan bilgilerle; geçim derdine, aile yapısına, çevreye ve dönemin ekonomik-siyasi atmosferine de ayna tutmaktadır.

Necati Cumalı'nın romanda seçtiği mekân, eserlerinin dekoru olarak tanımladığı Urla'dır (Kocabıyık, 2006: 40- 41). Mübadeleden sonra Urla'ya tütüncülüğü, Dramalı ve Kavalalı tütüncüler getirmiştir. Zeliş'in babası Recep karakteri de bir göçmendir. Başka tarlalarda ortakçılık ve yarıcılık yapmış olan Recep, iskândan aldığı tarlada ailesi ile birlikte tütün yetiştirmeyi sürdürmektedir (Ünlü, 2015: 47).

Mübadele dönemine ilişkin derinlemesine bir bilgi aktarımının, bu çalışmanın sınırlarını aşacağı aşikârdır, ancak bu noktada yeni açılımların sağlanabilmesi temennisi ile Türkiye'de mübadele konusundaki araştırmaların son derece yeni ve yetersiz olduğunun da altını önemle çizmek gerekir (Emgili, 2017: 32). Eserde yer alan karakterlerin içerisinde oldukları sürecin, dönemle ilişkilendirilerek daha iyi anlamlandırılabilmesi adına; konu kapsamında çalışma yapan Nural Yıldız ve Emel Yıldız'ın çalışması aracılığıyla kısa bir bilgi aktarmak faydalı olacaktır: "Mübadele ile Türkiye'ye gelen Batı Trakya Türk'lerinin Türkiye'de yerleştirilmesi, mülk edinmeleri 30 Ocak 1923 tarihli Mübadele Sözleşmesi'ne göre düzenlenmiştir. Sözleşmeye göre mübadillerin tarımla uğraşanlarına arazi, bağ-bahçe; sanatkâr olanlara dükkân, mağaza,

imalathane verildiği ve gerekli olan kredi, hayvan, tohum gibi girdilerle de desteklendikleri bilinmektedir.” (Yıldız ve Yıldız, 2012: 351) .

Bahsedilen Türk ve Yunan temsilcileri tarafından imzalanan Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi uyarınca Türkiye’de ve Yunanistan’da doğup büyümüş yüz binlerce insan, çok kısa bir süre içinde doğdukları toprakları bırakmak mecburiyetinde kalmışlardır (Emgili, 2017: 29). Necati Cumalı da, eserin girişinde; büyük göç sırasında ailesiyle beraber Rumeli’den Anadolu’ya göçtüğü zaman iki yaşında bir çocuk olduğunu, Urla’da yerleştirildikleri evin penceresinden her gün, kasabasını ateşe verenlerin bıraktıkları acı hatıraları seyrederek büyüdüğünü ifade etmektedir (Cumalı, 2017: 10). Bu anlamda Urla’nın, yoksullukla iç içe bir kasaba olduğunu (Kocabıyık, 2006: 42) ve Urlalıların yaşadığı zararları telafi edecek gücü uzun zaman bulamamalarının sebebi olarak da; birinci bölümde ayrıntılı olarak bahsedilen, büyük buhranın sarsıntılarını ve İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği güçlükleri söylemek mümkündür (Cumalı, 2017: 10-11).

Necati Cumalı döneme ilişkin gelişmeleri, ekonomik koşulları ve sosyolojik boyuttaki izlenimlerini şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“Bütün bu art arda gelen afetler kasabanın görünüşünü bir hayli değiştirdi. Kıtık yıllarına kadar bütün kırları kaplayan bağlar, yıldan yıla seyrekleşmeye başladı. Herkesin elindeki toprak, bağ olsun, tarla olsun, geçimine yetecek kadardı. Buhran, üzümü alıcısız bırakınca, bağ sahipleri, ilkin daha bir yıl ne yapacaklarını bilemeden bağlarını zararına işletmekte devam ettiler. Henüz ürünlerinin eski değerine kavuşacağı ümidindeydiler. Fakat yıllar geçti, durum değişmedi. Üzüm, arpadan on defa pahalıya mal olup bazı yıl arpa fiyatına, bazen arpadan ucuza satıldı. Daha sonraki yıllar, bir kısmı bağlarını söküp yerine tütün, takıl ekmeğe başladılar. Bu işe Kavalalı eski tütüncüler önayak oldu. İskân yoluyla kendilerine verilen bağları kökleyip babadan dededen gördükleri sanatlarına, tütüncülüğe döndüler. Zamanla bir kısım yerli bağcılar da, yüzyıllardır yaşattıkları bağlarını çözüp tütüncülüğünü öğrenmek zorunda kaldılar. Böylelikle bağlar gittikçe azaldı. Bağların yerini daha geç yeşerip daha çabuk çıplaklaşan tütün, tahıl tarlaları aldı.” (Cumalı, 2017: 11-12).

Muhacirlerin yaşadıkları sıkıntılar, eserde diyaloglar aracılığı ile aktarılmakta; bireylerin içerisinde bulundukları koşullar ve psikolojik dünyaları yansıtılmaktadır.

“...Biz Kavala'dayken ayıptır söylemesi, babamın konak gibi evi vardı! Tarlamız çiftimiz sağmallarımız değil sadece bizi, bir tabur asker yollasan beslerdi. Muhacirlik büktü bizim belimizi! Muhacir düştük de belimizi doğrultamadık!” (Cumalı, 2017: 138).

“ ... Bizi o kıtlık yılları perişan etti. Dört yıl art arda borçlu kaldık, icrada nemiz var nemiz yok sattılar. Bizim çavuşun aklı; ‘ Ben kendi memleketimde kendi akranıma ırgatlık edemem, bugüne kadar hep kendi malımda çalıştım, elin kumandasına giremem’ dedi, yurdumuzu bıraktık da buralara düştük!” (Cumalı, 2017: 138-139).

Yazar, çocukluğundan itibaren her yaz başlangıcında tütün zamanı –bütün Urlalılar- gibi bağlara taşındıklarını belirtmiş; bu süreçte gözlemlediği yan yana uzanan küçük tarlaları, bağları, tek gözlü damları, iki katlı bağ evlerini ve bütün zorluklara umutsuzluğa kapılmadan karşı koyan insanları (Cumalı, 2017: 12) gerçekçi bir tutumla romanına yansıtmıştır. Zeliş eserinde de olay örgüsünün başlangıç zamanı tütün zamanı ile ilişkilendirilmiştir. Yazın ilk sıcaklarıyla birlikte bağ ve tütün tarlaları olanlar, tarlalarda üretim yapmak üzere, ovaya çardaklara taşınmaktadır. Çardaklar, bağların ve tarlaların yanına kurulmakta; çardaklarda kalındığı süreçte, temel ihtiyaçlar Urla'dan karşılanmakta ve yaz bitimi tekrar Urla'ya dönüşmektedir (Kocabıyık, 2006: 40-42).

Ege bölgesinin kaleme alındığı eserde Necati Cumalı bölgeye ve bölge insanının geçimini sağladığı işler ilişkin tasvirleri deniz ve toprak üzerinden şöyle gerçekleştirmektedir:

“ ... Ekmeğini denizden kazanan insanla, karadan kazanan insanı, sokakta yürürken arkadan görseniz ayırabilirsiniz. Biri oltaya vuran bir balığı kaçırmamak, yelkenleri birdenbire altüst eden bir rüzgârı önlemek için hazır gibidir. Öbürü kazmayı daha derine indirebilmek için hız alıyormuşçasına yere kuvvetle basa basa yürür.

Doğal koşullar, üzerinde yaşayanları, Urla'da geniş kıyıları, baştanbaşa ekilmeğe elverişli toprakları ile ekmeklerini kazanmak için tutacakları yolu seçmekte, denizle kara arasında özgür bırakılmış gibidir. Her yeni yetişen, bu seçimde çokluk babadan kalma bir tarla yahut bir kayığın etkisine uyar. İnsan sayısına göre ekilebilir toprakların yeterliği, üstelik bu toprakların küçük parçalar halinde dağılmış bulunması, herkesi bir dereceye kadar toprağa bağlar.” (Cumalı, 2017: 6-7).

Necati Cumalı, Zeliş romanı aracılığıyla Urla'daki bütün tütün işçilerinin bir gün boyunca çardakta ve tarlada nasıl zaman geçirdiğini anlatmakta; bir diğer taraftan da

işçilerin aile hayatını, iş dağılımını, Urla'daki sosyal hayatta kadın/erkek ayrımının nasıl olduğunu aktarmaktadır (Ünlü, 2015: 50).

“Recep, güneşin batmasına yakın kasabadan döndü. Kızları, tarlaya, ertesi gün dizecekleri tütünü kırmaya çıkmıştılar, karısı akşam telaşına dalmış, çardağın etrafında dolanıp duruyordu. Kadın, keçiyi sağmış, çardağın suyunu çekmiş, etrafı güzelce süpürmüştü.” (Cumalı, 2017: 35).

“Çocuk işiydi bir bakıma bu işler, sonra bıkmıştı. Bu yüzden zoru görmedikçe, kırma işine elini sürmezdi. Bütün gün kahveye iner, uyur, birini bulursa çene çalar, arada bir canı isterse eşeğini alır oduna gider, çoklukla nasıl vakit geçireceğini bilemezdi. Akşam üstleri, bir de sabahın erken saatlerinde, tarlayı, tütün sergisini dolaşmaya çıktı mı, değişir, canlanır, işini seven bir adam olurdu.” (Cumalı, 2017: 36).

Recep'in büyük kızının evliliğine sıcak bakmamasındaki durum ise kızının eşinin tütüncülük yapmaması ile temellendirilmektedir. Zira Urla halkı için tütüncülük bir statüdür (Ünlü, 2015: 51). “Tütünden, topraktan ayrılan adamın yeri yoktur onun gözünde. Öylesine nasıl bir sıra vereceğini, nasıl itibar edeceğini düşünemez...” (Cumalı, 2017: 38). Eserde, bireylerin hayatlarının tütüne bağlı olduğu; yaşam koşullarıyla beraber sevinç ve üzüntülerinde de tütünün belirleyici bir rolü olduğu yansıtılmaktadır.

“Kış demek, fidan yetiştirmek demektir. Bahar demek, tarlaları hazırlamak, yaz demek tütün çapalamak, toplamak. Sonbaharda, yakında açılacak tütün piyasasının haberiyle ümitlenir, tasalanır, yüzleri bir gün gülerse beş kederli kalırdı.” (Cumalı, 2017: 38).

Hayatları tütün işçiliği ile bütünleşmiş olan bireylerin çocuklarının doğma ve büyüme süreçleri tütün tarlalarında gerçekleşmekte; sonrasında çocuklar küçük yaşlarda tütün işçiliğine başlamaktadırlar.

“Daha kundakta oldukları sıralarda, anaları, çalıştığı tarlanın bir kenarında ya emeklemekten yeni kurtulan ablalarının, ağabeylerinin kucağına tutuşturmuştu onları ya da tarladaki bir ağacın bir dalından öbür dalına, uydurma bir salıncak yapıp yatırmış, arada bir gelip yoklamış, emzirmişti. Daha sonra emekleyecek çağa geldikleri zaman, ağabeyleri, ablalar, analarının, babalarının yanında tütün kırıp dizmeye başlamışlar, onlar bir bademin yahut zeytinin dibinde, ellerinde bir mısır koçanı, kendilerinden sonra doğan kardeşlerini taşıyacak duruma gelinceye kadar, ağlamış ağlamış susmuşlardı. Yürümeye başladıktan sonra analarının,

babalarının, büyük kardeşlerinin yanında tütün kırıp dizmekte sıra tutmuştu onlarda...” (Cumalı, 2017: 37).

Yirmi beş yıldır evli olan Recep ve karısı da; evlendikleri günden beri tütün tarlalarında çalışmaktadırlar. Ne kadar istese de, erkek çocuğu olmayan Recep’in dört kızı vardır (Cumalı, 2017: 37). Erkek çocuğu olmayan Recep’in evlenip giden iki kızından sonra tek umudu, tütünde işin ehli olmuş olan Zeliş’tir (Ünlü: 2015: 47).

“Zeliş ablalarının ardından, hepsinden usta yetişti. Hemen hemen iki yıldır tarlanın bütün işini üstünden aldı. Recep’in kimseden yardım istemesine sıra bırakmadı. Gitgide bu iki yıl içinde, Recep’in gözünde adeta erkek evlat yeri kazandı, değer buldu.” (Cumalı, 2017: 39).

Yaşam ve çalışma şartlarının; duygusal bir bağa müsaade etmediği Urla’da; Recep karakteri, kendi ihtiyarlığını rahat geçirebilmek adına, kızının hiç sevmeyişi zengin bir adamla evlenmesini uygun gören ve tütünler kalktıktan sonra, kızını isteyen – varlıklı kişi- Bekir karakteri tarafından –evlenmeye yaşı tutmadığı için- kaçırlmasına müsaade eden bir baba figürüdür (Ünlü, 2015: 53). Zeliş’in evlenmesine yönelik Recep ile karısı arasında geçen diyaloglarda da, tütün zamanının geçmesinin beklendiği, Zeliş’in de evden ayrılması durumunda aile fertlerinin geçimlerini sağlamakta güçlük çekecekleri ve kendilerine güvenceye almak istedikleri görülmektedir:

“ ‘ Ben de isterim bir ayak önce başgöz olsun, dünya evine girsin.’

‘ Madem istersin bekleme! Artık zamanı geldi!.. Korkarım bir acemilik etmesin!..’

‘Tütünleri beklerim’ Tütünler kalsın, onu beklerim...’ ” (Cumalı, 2017: 83).

Tütün zamanı bütün tarlalarda yoğun bir çalışma olduğu, karı-koca, çoluk çocuk hava kararmadan işlerini yetiştirmeye çalıştıkları belirtilmektedir: “Hepsi belleri üstünde iki büküm eğilmişler, tütünden baş kaldırmıyorlardı.” (Cumalı,2017: 40). Tütün toplama işleminin aile fertleri tarafından yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği; yardıma ihtiyaç duyulduğu, fakat gündelikçi tutmaya imkânın olmadığı ve çok daha yoğun çalışılması gerektiği şu düşünceler çerçevesinde aktarılmıştır:

“Kısa bir göz atma sonunda, Recep’in tarlasında gördüğü iş durumu iki kızının takatlarının çok üstünde, karısı ile kendisi de işi sürekli olarak sarılsalar, zamanında yetişebilecekleri ölçüsünün çok yukarılarındaydı. Çaresiz yardımcı araması gerekiyordu. Ama nereden? Parası yoktu ki gündelikçi tutsun. Konu komşu desen, herkes kendi işinde gücündeydi.

İş başa düşüyor görünüyordu, aklının erebildiği olasılıklara göre. Karısı, kendisi, çocukları bu akşam ne kadar erken gelirse o kadar erken işe sarılırlar, gece de feneri yakar güçleri ne kadar yeterse o kadar tütün kırmayı sürdürürlerdi. Sabah gene öyle. Ortalık ağarmadan, fenerle tarlaya girerler, sıcağa kadar, kırabildikleri kadar kırarlardı. Bir günde olmasa bile, iki günde, bu şekilde çalışırlarsa, işteki gecikmeyi kapatabileceklerine aklı eriyordu.” (Cumalı, 2017: 63).

Eserde mekânlar Urla, yaşadıkları çardak, tütün tarlası ve çevresi olarak şekillenmektedir (Kocabıyık, 2006: 41). Kahramanların barınma koşullarına ilişkin bilgiler ise Cemal ve ailesinin çardakları çerçevesinde sunulmakta; temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik imkânların kısıtlı olduğu belirtilmektedir.

“Kardeşleri çardağın içine dışına yatakları yayıyorlardı. Geceleri kısaydı zaten. Sabah gün doğmadan önce kalkacaklarına göre yatmakta acele etmekte haklıydı. Uzaktan, geceleri, bağlara, harmanlara inen çakalları, domuzları bekleyenlerin naraları, çaldıkları tenekelerin gürültüleri duyulmaya başladı.

“Anası, babası, kızlar çardağın içinde, Cemal’le küçük erkek kardeşi Kemal, dışarıda, kırmandalların yanında yatarlar, onlar, küçük bahçelerini, kırmandallardaki tütünleri korurlardı böylelikle.” (Cumalı, 2017: 44).

“Tarlalarda yaşayanların, çocuklukla, belli bir apdest yerleri bulunmadığından...” (Cumalı, 2017: 80).

Eserde bütün olumsuzluklara karşı inançlar çerçevesinde teslimiyet duygusunun olduğu ve kadercilik yaklaşımının ön planda olduğu görülmektedir. “Ne şikâyetim olsun halimden benim? Ben her zaman halimize hamdederim. Bu ovada kaç kişi var bizim gibi tarlasını kendi ekip biçen? Herkesin hali bizden beter. Ben hiç şikâyet etmem halimizden. Her zaman Allah’a hamdederim.” (Cumalı, 2017: 65). Birbirine kavuşma umudu içerisinde olan iki gencin yaşam mücadelesi içerisindeki yoksullukla bütünleşmiş çevre baskısının yanında (Ünlü, 2015: 52) kurulan hayaller ise evlilik ve evlenilen kişiyle bir tarlayı ekip-biçmek üzerinden şekillenmektedir. “Evlenelim, küçük bir damımız olsun, içinde beraber yatıp beraber kalkalım!.. Küçük bir tarla bulalım, beraber ekip beraber biçelim.” (Cumalı, 2017: 100).

Necati Cumalı, tütün ekicilerinin hayatına bir sosyolog gibi ayna tutarken, bir diğer taraftan da tütün tarlaları hakkındaki bilgisini bir ziraatçı gibi ifade etmiş (Ünlü, 2015: 52) ve tütün toplama sürecinin nasıl gerçekleştiğine dair bilgileri şu ifadelerle aktarmıştır:

“ Tütün yaprakları sıcakta yapışkan bir su salar. Güneş hızını kaybedince bu yapışan su donar, yapraklar ellenebilir, toplanabilir duruma gelir. Bu yüzden tütün tarlalarında kırma işi ortalık ağırırken başlar, güneş az yükselip de yapraklar, tütün kıranların parmaklarına yapışır duruma gelince bırakılır, akşam serinliğinde tekrar işe başlanılarak, alaca karanlık iyice koyulaşıp kırılacak yaprakları göz görebildiği zamana kadar sürer.” (Cumalı, 2017: 65)

Zeliş ve Cemal’in kaçmış oldukları zaman diliminde, eserde başka bir karakter olarak; farklı bir sınıfa mensup olan Nuri Bey, babası Halim Ağa tarafından Urla’ya sürgün edilmiş, zengin ve çapkın bir adam olarak yansıtılmaktadır (Ünlü, 2015: 55). Birinci bölümde, savaş zamanı ciddi bir yoksullaşma söz konusu iken belli bir kesiminde zenginleştiği konusuna değinilmişti. Bu nokta da Halim Ağa bu duruma bir örnek niteliğindedir.

“İkinci Dünya Savaşı başlangıcında küçük bir mağazası vardı. Halim Ağa çarşısında, savaş içinde serveti hızla artmaya başladı. Mağazası büyüdükçe büyüdü. Kısa zamanda evler, arsalar edindi. Bu ev arsa tapuları arasına Urla yakınlarında ucuz düşürdüğü birkaç zeyrinlik tapusu da karıştı.” (Cumalı, 2017: 238).

Eserde dönemin siyasi çizgileri de yansıtılmış; eserin konu olarak geçtiği dönemde, tek partili hayattan, çok partili hayata geçiş sürecinden bahsedilmiş ve bu süreçte insanların siyasete bakış açılarının ne yönde şekillendiği ortaya konulmuştur:

“Gerçek şuydu: Kör Fehmi, her vakit iktidarla iyi geçinmek gerektiği kanısındaydı. 1950 seçimlerinin kesin sonuçları alınıncaya kadar Halk Partililerin yanında dolaşır, demokratları son zamanlarda uzaktan idare ederdi. Seçimlerin sonuçları belli olur olmaz Demokrat Parti Başkanı’nın ellerine sarılmış ‘Çok şükür abi’ demişti. ‘Kurtulduk bu zalimlerden! Emret abi, ne istersen emret! Öl de, öleyim. Bundan sonra canım sana feda.’

Recep’e gelince, 1946 yılında, bütün Kavalılar gibi o da Sıra Mahalle Demokrat Parti Ocağı’na kaydolmuştu. Demokrat Parti’nin, Halk Partisi’nin ne olduğunu bilmediğinden değil, sadece göçmen olduğundan! Halk Partisi’nin ileri gelenleri yerlilerdi Urla’da; mademki öyle, Halk Partisi yerlilerin partisiydi. Demokratik Parti’nin ileri gelenleri ise çoklukla göçmendi; şu halde, Demokrat Parti göçmenlerin partisiydi. Recep de göçmendi, şu halde demokrattı.” (Cumalı, 2017: 229-230).

Roman, zorla evlendirilmek istenen Zeliş’in son çare olarak Cemal ile kaçmasının ardından jandarmalar tarafından uzun bir arayışın ardından yakalanması; sonrasında bir mahkeme sürecinin yaşanması ve olayların olumlu bir gelişmeyle

tamamlanmasıyla, çalışmak için Urla'dan İzmir'e gitmeleriyle son bulmaktadır. "İzmir'e! Tütün işlemeye! Mağazalar açıldı artık!.. Çalışacağız..." (Cumalı, 2017: 276).

3.2.2. Eskici ve Oğulları (1962)

Sosyolog Eric Wolf, "Ailenin devam eden işlevi" isimli makalesinde, ailenin değişen zamana ve yapıya rağmen devam etmekte olan bir kurum olduğunu belirtmekte ve birçok işleve sahip olan ailenin vazgeçilmez bir kurum olduğunu ifade etmektedir (Esen, 1990: 12). Fakat sosyo- kültürel bir değişim süreci içerisinde olan Türk toplumunda, aile kurumu da bu değişimlerden payını almış ve edebi eserlerde aile konusu 19. yüzyılda en fazla işlenen konulardan birisi olmuştur. Dönemin romanlarına yansıyan aile olgusu değişik görünüm ve problemler etrafında işlenmiştir (Andı, 2010: 154-155).

Sanayileşme yolunda atılan adımlarda ülke insanının çeşitli hallerini kaleme alan Orhan Kemal (Ümit, 2012: 27), Eskici ve Oğulları eserinde, Çukurova'da 19. yüzyılın sonlarından 1950'li yılların son dönemlerine kadar meydana gelen gelişmelerin aileler üzerinde nasıl etki meydana getirdiğini konu edinmiştir. Yazar, baba ile iki oğul arasındaki ilişkileri ve çatışma unsurlarını; Adana ve çevresindeki sosyal gelişmeler ile harmanlayarak, pamuk toplama sırasında çekilen güçlükleri ve bütün zorluklara rağmen aile ilişkilerindeki "sevgi" kavramına vurgu yaparak ele almıştır (Yalçın, 2003: 194). Orhan Kemal; insanların dünyanın neresinde, hangi dil, din, renk ve ırktan olursa olsunlar, bitmez tükenmez bir 'daha mutlu olma' savaşı içinde olduklarını ve kalabalık bir aileyi geçindirme zorunluluğunda olan Topal Eskici'nin de böyle bir savaşın içinde olduğunu ifade etmiştir (Kara, 2014: 144).

Ele alınan dönemde her ne kadar zanaatların tam anlamıyla silinip süpürüldüğü bir dönem olmasa da, zanaatkârlar açısından farklı boyutlarda meydan okumaların yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. 1929 ekonomik krizi ve 1930'lardaki devletçi sanayileşme süreciyle beraber orta ve büyük sanayi işletmelerinin, zanaatkârların ürettiği ürünleri üretmeye başlamış olması bu dönemde zanaatkârların ekonomik durumlarını sarsan faktörler içerisinde yer almıştır (Metinsoy, 2015: 290). Eserin, dönemsel gerçeği yansıtması açısından "tipik bir dönem romanı" olduğunu söylemek mümkündür. Yeni üretim karşısında ayakta kalmakta güçlük çeken zanaat sahipleri,

tarımda makineleşmenin yoğunluk kazanması, yeni ekonomik anlayış ele alınan dönemin en belirgin çatışmalarını ifade etmektedir (Narlı, 2002: 307).

Eserin ana teması ve Orhan Kemal'in eseri ne ölçüde kaleme aldığını Fethi Naci şu ifadeleriyle özetlemekte: “Orhan Kemal'in konusunu bilinçli olarak seçtiği, zanaatkârlığın çıkmazını, zanaatkârların kaçınılmaz sonunun fabrika işçiliği olduğunu anlatmak istediği pek açık... Yakından tanıdığı küçük insanların zayıf, güçsüz yanlarını da, iyi yanlarını da ayrıntılarıyla anlatmaya çalışıyor; mahalle kadınlarını, onların dedikodu merakını, bu küçük insanların değer yargılarını, geçim zorlukları karşısında ister istemez bu değer yargılarını bir yana bırakmak zorunda kalmalarını gösteriyor.” (Naci, 2007: 305).

Eserde oğulları Mehmet ve Ali ile birlikte ayakkabı tamiri yapan bir dükkân işletmekte olan Eskici, makineleşmeyle ve fabrikalaşmayla beraber hayatın zorlu koşullarına direnmekte olan zanaatkâr grubunu temsil etmektedir. Dükkânlarının tam karşısına, aynı işi yapan Yugoslav göçmenin de dükkân açmasıyla; eskicinin dükkânı artık dokuz kişiye bakmak zorunda olduğu aileyi besleyemeyecek duruma getirmiştir Eskici, dükkânın kazancının yetmiyor olmasından dolayı; işini kaybeden, üç çocuk babası olan oğlu Mehmet'in yeniden bir iş bulması gerektiğini sürekli dile getirmeye başlamıştır:

“İşler kesatlaştı. Büyük oğlan fazla geliyor, başının çaresine baksın. Evlenip üç çocuk sahibi olmayı nasıl bildiyse karınlarını doyurmayı da bilsin. Ben Cenab-ı Allah değilim ki rızık vereyim.” (Kemal,2017:5).

Eserde, ülkede ve bölgede meydana gelen değişimin aile ve bireyler üzerindeki etkisi, bu hızlı değişime paralel olarak verilmektedir (Yalçın, 2003: 196). Eskicinin oğlu Mehmet, daha önce bir dokuma fabrikasında çalışmış, fakat dönemin getirdiği şartlarla beraber izlenilen iktisadi ve siyasi uygulamalar sonucunda işten çıkartılmış ve babasının yanında çalışmak zorunda kalmıştır.

“Vardiya usta yardımcılığı yaptığı dokuma fabrikasının sahipleri, pamuğu iplik ya da bez haline getirip satmaktansa pamuk olarak ham satmayı daha kârlı bulmuş, işçilerine de, ‘Hükümet gümrükleri açtı. Dışardan bol bol iplik bez geliyor, rekabet edemiyoruz. Ne yapalım, fabrikayı kapamaktan başka çıkar yol bulamadık!’ diyorlardı. Oysa Kore Harbi dünya pamuk

fiyatlarını alabildiğine yükseltmiş, pamuk Türkiye’de yedi, yedi buçuk, sekiz liraya fırlamıştı.” (Kemal, 2017: 25).

Kapitalist iş yeri, yani ele alınan dönemde “fabrikalar” Gökem Akgöz’e göre, artı-değere el konulmasının gerçekleştiği ilk nokta ve işçilerin sömürölme ve proleterleşme deneyimini en somut şekilde deneyimledikleri mekândır (Akgöz, 2015: 236). Eserde, büyük oğul Mehmet’in bir süre usta yardımcısı olarak fabrikada çalışmış olduğu aktarılmıştır. Ancak “fabrika” vaka içi bir mekân değildir; fabrikaya dair yapılan tanımlarla, fabrika farklı bir boyutuyla eserde yansıtılmıştır. Mehmet’in fabrikadan çıkma sebebinin anlatıldığı bölümde, dönemin sosyo-ekonomik değişim ve dönüşümlerin fabrikayı nasıl etkilediği ortaya konulmuştur (Narlı, 2002: 247).

Bireyler tarafından fabrikaya karşı hem bir hayranlık hem de korku duyulduğu, fabrikanın ekmeklerini ellerinden alacak kadar akıllı görüldüğü belirtilmektedir. Fabrika kavramının bireyler üzerindeki etkisi ve nasıl tasvir edildiği yazar tarafından şu ifadelerle aktarılmıştır:

“Fabrikaya akıl erdirmeye çalışmıştı. Neydi bu fabrika. Kendi kendine fışkırtılarla çalışırken sıcak, beyaz dumanlar salan büyük büyük makineler, vınıltıyla dönen millere geçirili kocaman kocaman tahta kasnaklar, tahta kasnakları döndüren kayışlar, kayışlar, kayışlar...

Yerliler için ilk bakışta “fabrika” buydu. Topal Eskici’nin ufak tefek, kupkuru babası içinse –Gül- benkyan’ların oğullarıyla sıkı fıkı olmaktan gelen bir hazırlıkla –“fabrika,” deli deli dönen birtakım kayışlarla kasnakların çevirdiği makinelerin baş döndürücü uğultusunda tohumlu pamukların yutup, tohumusuz bembeyaz kusan, kusulmuş bembeyaz pamukları şaşılacak bir hızla birtakım yollardan, çengellerden geçirirken, kıvrıp, büken, masuralara saran, sarılmış masuraları şakırtılı tezgahlarda kola kokulu kaymak gibi bez haline getiriveren bir güçtü. Bu gücün daha şimdiden yüzler, hatta binlerce insanın günlerce çalışıp ancak çıkarabileceği işi birkaç saatte çıkarıverdiğini görüyor, “fabrika”ya karşı korkulu bir hayranlık duyuyordu. Yerliler dilediklerince, “Gavur akli, it akli!” desinler. Bu “akıl”ın günün birinde dünyayı saracağını, insanların pek çoğunun elinden ekmeğini alacağını, onun dilini anlamayan, ona dost olmayanların üzerinden silindir gibi geçip ezeceğini, onunla dost olmaktan başka çıkar yol olmadığını seziyordu.” (Kemal, 2017: 13).

Orhan Kemal’in romanlarının çoğunluğunda hem tematik yapıyı oluşturan bir çatışma olarak, hem de insanın bütün hayatını içine alan bir mücadele biçiminde karşımıza “ekmek kavgası” çıkmaktadır (Narlı, 2002: 156). Fabrikalarda iş bulamayan

ve babası tarafından dükkânda istenmeyen büyük oğul Mehmet de, çocuklarına bakabilmek, evini geçindirebilmek ve babasına yük olmamak adına son çare olarak kütlü toplamaya gitmeye karar vermiş/mecbur kalmıştır:

“Başka çaremiz yok, dayanmaya mecburuz. Şehirde bana göre iş kaldı mı? Fabrikalar boyuna işçi çıkarıyor, babamın dükkânı da malum. Ee? Avuç açıp dilenelim mi?” (Kemal, 2017: 44).

“... Rızkımızı çıkartmak için çalışacağız. Ekmek kavgası! Görüyoruz bu dükkân dokuz kişilik aileyi geçindiremiyor artık.” (Kemal, 2017: 129).

Eserde “tarla”, Menderes iktidarıyla şekil değiştiren bir olgu olmakla birlikte sosyo-ekonomik yapıyla mücadele etmekte zorluk yaşayan geçim darlığına düşen Eskici ve ailesi için bir umut kapısıdır (Naci, 2002: 245). Tarlada çalışmaya ilişkin, çevreden duymakta oldukları; sıcak, sinek, yağmur ve çamurla beraber çalışma şartların çok ağır olmasından dolayı, Mehmet’in kardeşinin kütlü toplama işine verdiği tepkiyle birlikte, toprakta çalışma koşullarına ilişkin bilgiler ise şu ifadeler aracılığı ile aktarılmaktadır:

“ ‘Vallaha bilmem Ali. Gün günden kötü gidiyor!’

‘Biz,’ dedi, ‘yakında kütlü toplamaya gidiyoruz!’

Küçük oğul birden tokat yemiş gibi sarsıldı.

(...)

Küçük oğul bir türlü inanamıyordu.

‘Yahu deli olmayın be ağa’ dedi. ‘O yazı yabanda, o Allah’ın sarı sıcağında nasıl dayanırsınız? Anlatıyorlar, sivrisinekler arı gibi arı gibiymiş!’

‘Dayanacağız. Eski çamlar bardak oldu. Büyük çifti Resul Ağa’nın torunu olmak, karın doyurmuyor. Hoş, biz o devirlere yetişemedik ya. Dayanacağız yazı yabanın sarı sıcağına, arı gibi arı gibi sineklerine. Dayananlar da bizim gibi insan. Arı gibi sivrisineklere dayanmak, babamın iğneli sözlerine dayanmaktan daha kolay!’” (Kemal, 2017: 43-44).

“Sıcak, sinek, yağmur, çamur, ayaz... Hayat bu. Geçim derdi. Savaşmak lazım, savaşağız.” (Kemal, 2017: 46).

Bir yazar dili kullanabilme özelliğiyle kendi biçimini oluşturabilmektedir (Onaran, 2011: 90). Orhan Kemal de Türk edebiyatında diyalogları ve günlük konuşma dilini büyük bir ustalıkla kullanabilen; konuşmalar içerisinde anlam derinliklerini üstün bir başarı ile aktarabilen bir kaleme sahip olmasından dolayı Orhan Kemal’in

eserlerinde kadın, çocuk, yaşlı her meslekten insan kendi dili ve kültürü ile konuşmaktadır (Yalçın, 2003: 200). “Tarla” hakkında yapılan ilk tasvirler de korkuyu içermekte, anlatıcı bu tasvirlerin ardından mekânları şahıslara diyaloglar aracılığı ile tasvir ettirmektedir (Narlı, 2002: 258). Yapıtlarında, genellikle toplumun alt ve orta katmanlarındaki bireylerin toplumsal, ekonomik, kültürel, yaşamlarını aktaran Orhan Kemal (Ünal, 2009: 293) eserde de kütlü toplamaya gidenlerin küçümsendiği, yadırgandığı; toplum içerisinde alçaltıcı, rezil olunacak bir durum olarak görüldüğünü yansıtmıştır. Kütlü toplamaya gitmeye karar veren oğulların, annelerinin verdiği tepki ve komşuları ile arasında geçen diyalog bu durumu açığa çıkartmaktadır:

“ ‘... Ne diyordum? Haa... Ben şu sıra kimseye acımiyorum. Neden dersen, hani laf aramızda, sizden sır çıkmaz, benim küçük oğlan var ya? Ali. Dostlardan ırak, aklına ağasıgilnen kütlü devşirmeye gitmeyi takmış!’

Komşu kadınlar yadırgadılar bunu. Kütlü toplamaya gitmek, daha çok ırgat, maraba takımının harici düşük, alçaltıcı bir işti. Yerli kısmı böyle şeylerle alçalmamalıydı. Demek oğulları böylesine alçalmıştı. Oğullarının alçalması, babasıyla anasının da alçalması demektir.

Kuru kupkuru kadın memnurlukla, “Vah vah vah...” dedi. “Demek böyle?”

‘Böyle bacım. Ele güne karşı rezil olacağız. Öylesine zengin, hâlli mallı bir dedenin torunları, kim derdi ki gün gelecek kütlü devşirmeye gidecekler!’ ” (Kemal, 2017: 76).

“Kütlü toplama sevdasından! Ondan gelecek hayır Allah’tan gelsin. Ele güne rezil olduğumuz da caba. Mahallelinin maskarası olacağız, ille de o doktorun körolası anası. Avrat sevincinden kına yakar gayrı. Tırnağın köpek sıcsın avradının da, çoluk çocuğunun da. Ben seni ne dualar, ne adaklarla bu boya getirdim!” (Kemal, 2017:110).

Orhan Kemal’in dikkat çekici özelliklerinden birisi de, ruh tahlillerinin gerekli olduğu yönündeki düşüncesidir (Narlı, 2002: 34). Kütlü toplamaya gidileceği zaman bireylerin kendi iç dünyalarındaki eziliş ve işçilerin genel görüntüsüne dair izlenimler şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“Bundan böyle onlar da amele oluyorlardı ha? Şu, her ağustos sonunda kamyonlar dolusu tencereleri, kazanları, çulları çuvallarıyla geçip geçip çapaya veya pamuğa giden, kara sarı, erkek suratlı, pişikli, ağırlı ırgatlar gibi...” (Kemal,2017: 182).

Dönem itibariyle alınan –birinci bölümde de değinilen- Marshall yardımları sayesinde traktör ve makine alımları gerçekleştirilirken; tarıma yönelik diğer

politikalarla da desteklenen uygulamalar neticesinde köylüler, şehre göç etmişlerdir. 1950’li yıllarda, ulaşım imkânlarının da artışıyla Urfa ve Doğu Anadolu’nun diğer illeri gibi daha uzak yerlerden çok sayıda mevsimlik işçi Çukurova’ya gelmeye başlamıştır. Köyden şehre göç ile gelen kesim, bir yandan sanayi için ucuz işgücünü oluştururken, işçilerin gözünden bakıldığında ise refah seviyesinin düştüğü ve kentteki mevcut dengenin yok olduğu; sonuç olarak da birçok kişinin işsiz kalmasına sebebiyet verdiği görülmektedir (Hacısalıhoğlu, 2008: 71-88). Bütün bunların yanı sıra şehrin geliştiğine, değiştiğine sık sık değinilmekte ve gelir adaletinin olmadığına vurgu yapılmaktadır. Kentlerin gelişmesi, insanın fikir ve akli bilgilerinin gelişmesine de etki etmesinden dolayı, zanaat farklılaşması ve mesleklerdeki niceliksel ve niteliksel artışlara da neden olmuştur. Bu durum da kentte yaşayanların kazancının artmasına ve zenginleşmesine katkı sağlamaktadır (Şimşek, 2013: 33).

“1946, 1947, 1948’lerde işler bozuldukça bozuldu. Artık ne Alman, ne de Alman’ın palasını sallayanlar. Bir Amerikancılıktır başlamıştı. Daha sonraları renk renk, biçim biçim traktörler akmaya başladı Çukurovaya. Bu ova allı, yeşilli, mavili sarılı oyuncaklarla doldu. Pamuk yedi, sekiz liraya satıldı, yerden biten mantar gibi apartmanlar, barlar memleketin biçimini değiştirdi. Para deste deste kazanılıyor, oluk gibi harcanıyordu...” (Kemal, 2017: 22).

“Toprak renk renk traktörlerle sürülüyor, mibzerlerle ekiliyordu. “Dinamik ziraat” başlamıştı. Memleket ziraatının işi bundan böyle Amerikan makineleriyle görülecekti. Ortaçağdan kalma köhne demirci dükkânlarına ne ihtiyaç vardı?

Yoksa onun da onlara düzdüreceği yoktu. Kerpiç huğu, ineği, tavukları, dükkânı, takımı, tezgâhı sattı, karyı, kızı, küçük oğlunu kattı önüne tuttu şehrin yolunu. Onlar görmeyeli hani, şehir de epeyce değişmişti. Yeni yeni apartmanlar, oteller, asfalt yollar...

Yollar, apartmanlar, oteller ama bütün bunlar daha çok şehrin hemen ilk bakışta görünen yönlerini süslüyorlardı.” (Kemal, 2017: 22-23).

Sanayileşmenin sonuçlarından birisi de, nüfus mobilitesinin fiziki mekânlarda ve çevrede meydana getirdiği değişikliklerdir. Bir başka ifadeyle kentleşmedir. Sanayileşmeyle birlikte kırdan kente yoğun göçler yaşanmış; kentler eski yapılarından koparak hem fiziki hem de yoğunluk işlevleri açısından yeni bir görünüm almışlardır. Türkiye gibi sanayileşme dönemine geç giren ülkelerde, kentler sanayileşmeden daha hızlı bir büyüme süreci içerisine girmiş ve bunun neticesinde de plansız-kontrolsüz bir kent büyümesi ortaya çıkmıştır (Kaya, 2003: 27). İşçiliğin sürekli bir geçim kaynağı

olmasından ziyade geçici bir gelir ya da tarımdan gelen gelirlere ek gelir kaynağı olarak görülmesi gibi nedenlerden dolayı fabrikalardaki işçi devir hızı yüksek olmuştur (Akkaya, 2010: 60). Fabrikaların sayısının artmasıyla birlikte makinelerin insan emeğini ucuzlatması, köylerden, şehirlere göçün yoğunlaşması, işçi sayısının da artmasına sebep olmakta ve ucuz işgücü arttırmaktadır. Bireylerin işsizlikle mücadelesinde, ekmek derdinde oluşları ise şu şekilde aktarılmaktadır:

“Memlekete doldu makine, doldu makine. İşsizlik çoğaldı. Makine insanı yerinden, ekmeğinden etti. Köylerden şehre ırgat akını var. Görmüyor musunuz, memleket dilenci doldu. Bu kadar dilenciye ne zaman gördük? Köylerden şehre akın var ana! Şehir işçisinin dirliği de bozuldu. Fabrikaların önüne git bak. Boy boy, çeşit çeşit babayiğitler, ana kuzuları. Onların da artlarında besledikleri boğazlar var, onlarında çoluk çocukları, babaları, anaları var. Herkes ekmek peşinde koşuyor!” (Kemal, 2017: 112).

Toprakta işe başlama sürecinin ise elçiler (ırgatbaşı) aracılığıyla gerçekleştiği ve bu kişilere karşı bir güven duyulduğu görülmektedir. İşçilerin teminini sağlayan elçilik mekanizmasının, kendisine has vasıfları, imtiyaz ve görevleri bulunmaktadır. Elçiler, geçimini sağlayabilmek için para kazanmak isteyen kişileri toplamakta ve pamuk çapalama/ toplama mevsiminde işçilik yapmak üzere bölgeye getirmektedirler. Elçiler daha çok işe alımı gerçekleştiren, işveren ve işçiler arasında köprü vazifesi gören kişilerdir. İşçilerin, borç (avans) verme, iş bulma vb. şekillerde kendilerine bağlanması söz konusudur (Hacısalıhoğlu, 2008: 85). “Elci sen akran, iyi bir oğlan. Bize avans verecek...” (Kemal, 2017: 43).

Türk ailesi için yapılan tarihi ve sosyolojik veriler, tarih boyunca gerçekleşen toplumsal birçok değişime rağmen, özellikle aile içerisindeki sosyo-ekonomik yardımlaşma gibi ana işlevlerle orantılı olarak aile hala güçlü bir kurumdur (Esen, 1990: 16). Romanda da Eskici’nin, başka iş bulmadığı için oğluna kızarken; kütlü toplamaya gideceklerini duymasıyla; kendi içinde yapmış olduğu hesaplar sonucunda kütlü toplamaya gitmek aklına yatmıştır. Kendisi ve hatta hane üyelerinin de gitmesiyle, bir müddet çalıştıktan sonra epey para kazanacaklarını düşünmüş ve kendisi de heves ettiği görülmektedir:

“ ‘ Sırt sırta versek dedim...’

‘Evet?’

‘ Senin elçi bize de avans vermez mi?’ ” (Kemal, 2017: 134).

Ele alınan dönem içerisinde işçiler iş bulamadıklarında ya da daha kazançlı bir iş buldukları zaman yeni bir işe geçiyor yahut yeni göç planları yapmaktadır (Nacar, 2015: 127). Eserde de çocuklarla birlikte ailecek kütlü toplamaya gidilmesine karar verilmiştir. İşçileşme sürecindeki insana dair sorunları ele almakta olan Orhan Kemal (Yalçın, 2003: 194), bireyler tarafından, kütlü toplayarak kazandıkları paraları biriktirip, zengin olacaklarına yönelik kurulan hayalleri ve içerisinde bulundukları durumdan kurtuluşlarına yönelik planlarını şu ifadeler çerçevesinde aktarmaktadır:

“... Senin anlayacağın, bize bin, bin iki yüz lira lazım. Bu parayı bulduk mu, değme keyfine. O zaman adi eskiciliğe lüzum yok. Gelsin sipariş, gitsin sipariş. Para olukla. Tutarız Adana’nın şerefli bir semtinden kocaman bir konak. Hani babamın dedesinin varmış; sen anlatırdın?” (Kemal, 2017: 154).

Eserin döneme dair tuttuğu aynada, tarım sektöründe mevsimlik işçiliğin yoğun olduğu görülmektedir. İşçilerin genel fiziksel görüntüleri, içerisinde bulundukları koşullar, beslenmeye dair yetersizlikleri şu ifadelerle tasvir edilmektedir:

“... Ağustos sonu gelmiştir. Bir yandan çuvallar dolusu zahire yüklü kamyonlar, harman makineleri homurtuları şehre gelirken, şehrin kıyı semtlerinin izbelerinde kara donlu, erkek yüzlü kadınlarıyla erkekleri, bütün yazı mahallenin güneşte kavrulmuş toprağından bir parça ekmek, sarı bir hıyar, pek pek şuncacık peynirle geçirmiş çoluk çocuğunu, tencere kazanları, çulları çuvalları, kedileri köpekleriyle sırtlayan kamyonlar pamuk tarlalarının yolunu tutarlar.

Toplama ameleleridir bunlar! ” (Kemal, 2017, 207).

Murat Şeker, Türkiye’de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi adlı çalışmasında, Çukurova’ya pamuk çapasında çalışmak için gelen mevsimlik işçilerin, kamyonla yolcu taşımacılığının yasak olmasına rağmen, işçilerin taşınması için bu duruma izin verildiğinden bahsetmektedir. Tarım işçilerinin en az maliyetle ulaşımalarının sağlanmasına yönelik bu girişimlerde, bireylerin güvenliklerinin göz ardı edildiği görülmektedir (Hacısalıhoğlu, 2008: 86).

“ Şehirden yana baktı. Art arda iki kamyon geliyordu. İçlerinde ırgat dolu. Çok görüyordu böylesini her gün. Bu tarladan o tarlaya, o tarladan öteki tarlaya. Toplama ırgatları. Bu elçi de amma pis herifti. Gelecekse gelse, toplanan kütlüleri tartıp teslim alacaksa alsa...”(Kemal, 2017: 400).

Ailenin kütlü toplamaya ilk defa gitmelerinden dolayı yaşadıkları ve yaşayacakları zorluklara dair geçen diyalogun, ağırlıklı olarak hastalık üzerine olması; diğer bütün kütlü toplayıcısı ırgatların da hastalıkla mücadele ettiğine ilişkin bilgileri açığa çıkartmaktadır:

“ ‘ İlk mi gidiyorsunuz kütlüye?

‘İlk.’

‘O ne o?’ dedi büyük oğul.

‘İlk gidiyorsanız çok sıkıntı çekersiniz de...’

Küçük, ‘Gözümüzü yıldırma be arkadaş!’ dedi.

‘Kinini minini bolca alın. Ben böyle sizin gibi nicelerini götürüp silkeledim tarlalara. Kendinize mukayyet olmazsanız zehirli sıtma, dizanteri, güneş çarpması hazır. Bereket çoluk çocuğunuz yok...’ ” (Kemal, 2017: 212).

“ ‘İşe başladınız ha? Nasıl kolay mı?’

Topal Eskici, ‘Kolay olur mu?’ dedi.

‘Gece ne yaptınız sineklerle?’

Hepsi birdenbire bunu hatırladılar. Ay ışığıyla yıkanan ova, kurşun gibi yarasalar, sivrisinek vınıltıları...

‘Çok fena.’

‘Fena ki ne fena.’ dedi ana. ‘Zehirli sıtmaya yakalanmazsak iyi.’ ” (Kemal, 2017: 288).

‘Büyük oğul, ‘ Yağmur yağarsa yandık.’ dedi.

Küçük sinirli sinirli, ‘Dizanteri olur, geberir gideriz!’ ” (Kemal, 2017:303).

Orhan Kemal’in eserlerinde bireyler genel olarak eğitim olanaklarını, evliliği yahut kendilerine kalabilecek bir mirası, içinde bulundukları durumlardan çıkış yolu olarak görmektedirler. Kurulan hayaller ise çoğunlukla fabrikada işe girebilmek, insan haysiyetine yaraşır bir şekilde yaşayabilmek üzerine şekillenmektedir:

“ Basıp gitseler şehre... Şehirde ne iş olsa tutarım, demişti. Elinden her bir sanat gelirdi madem... Bir zamanlar ağasının çalıştığı fabrikalardan birine girse, fabrikanın bulunduğu mahalledeki kiralık odalardan birine yerleşseler, ağasıgil gibi, tıpkı ağasıyla yengesi gibi.

Gerekirse o da çalışırdı. Yengesi nasıl çalışmıştı! Birlikte işe gider gelirler, fabrika kantininde yemeklerini yerler, paydoslarda birlikte çıkarlardı...” (Kemal, 2017: 314).

Kütlü toplama işi hüner gerektiren iş değildir fakat şartlar işi zorlaştırmaktadır; işin nasıl yapıldığına ve işçilerin mücadele ettikleri koşullara ilişkin bilgiler ise şu ifadelerle belirtilmiştir:

“Marş marş komutu verilmişçesine, alaçıklara girildi, toplama işinde kullanılacak önlükler, örtme kamış sepetler alındı, hep birlikte, irili ufaklı, dalındı tarlaya. Patlamış yeşil kozakların içlerinden taşan beyaz beyaz pamuklar, tohumlu pamuklar bellerine bağlı önlüklere doldurulmaya başlandı. İş pek öyle özellik isteyen ustalıklı ilgili değildi. Koca tarlada sabahın erken saatlerinden akşamın çok geç saatlerine kadar iki kat oluna oluna tohumlu pamukları toplamak, kamış sepetleri doldurmak, dolan kamış sepetlerdeki de iki alacağın arasındaki yere getirip boşaltmaktan ibaretti.

Öğleye kadar ilk heveslik, birer makine hızıyla çalıştılar. Güneş tam tepelerinde ateşten kocaman bir top gibi sallanırdı, Cavit’ten Topal Eskici’ye kadar hepsi terden sırlıslık olmuştular. Zaten epeyce de toplamış sayılırlardı. Daha şimdiden topladıkları küçük bir tepe gibi yığılmıştı...” (Kemal, 2017: 273).

Çalışma şartlarının ağır olmasının yanı sıra sağlıksız barınma koşulları ve yetersiz beslenme de sağlık sorunlarını arttırıcı bir etkidir. Bu sebeple işçilerin hastalığa yakalanma olasılığı yüksektir ve özellikle sıtma salgındır. İşçilerin, hastalıklar karşısında kinin ve atebrin kullandıkları; sineklerden ise cibinlik kullanarak korunmaya çalıştıkları görülmektedir (Hacısalıhoğlu, 2008: 89).

“... Topal’ın, karısının, küçük oğlun, büyü oğlun, en küçük oğlunun sıtmadan yattıklarını biliyordu. Demek Zeliha da sonunda...

‘Demek kinin, Atebrin kalmadı?’

Başını koluna dayamıştı genç kız.

‘Kalmadı.’ Dedi.

‘Ateş de geliyor mu?’

‘Hem de nasıl. Deli oluyorum.’

‘Başın?’

‘Çatlayacak gibi ağrıyor...’” (Kemal, 2017: 319).

Eserde, çalışma ortamına ilişkin verilen verilerde, işçilerin banyo ve tuvalet ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bir alanlarının olmadığı, kendi kurmuş oldukları

alacalıklarda yaşadıkları, su ihtiyaçlarını yakınlarda bulunan dere vs. su kaynaklarından sağladıkları görülmektedir. Yiyeceklerini ise kendileri yanlarında getirmektedirler (Hacısalıhoğlu,2008: 86). Hastalıkla mücadele eden işçiler, açlıkla da savaşmak mecburiyetindedirler:

“Hepimiz hastayız, sıtma tutuyor. Bir gün iki gün tutmaz, üçüncü gün gene. Cırtatan domatesi yemekten Allah’ımız şaştı. Sabah domates, akşam domates. Ekmeğimiz bile kalmadı.” (Kemal, 2017: 417).

Çalışma koşullarının zorluğuna dayanamayan Eskici Topal, oğullarıyla şiddetli bir kavga etmesinin ardından; karısı, kızı ve kızının evlenecek olduğu kişiyle evlerine geri döner. Bu noktada ise bireylerin içerisinde oldukları koşulların aile yapısına verdiği tahribat ve aile içindeki çöküşler göze çarpmaktadır. Eve döndükleri zaman, hâlleri bitaptır. Romanda elçinin gelişini dört gözle bekleyen işçiler, topladıkları pamukların aldıkları avansı bile karşılamadığını duydukları zaman büyük bir hayal kırıklığına uğramışlardır:

“Elci, “Bu ne?” dedi. ‘Aldığınız avansın yarısını bile ödemez bu.’ ”

“ Kâtip sinirli sinirli başladı:

‘Bunca zamandır birader, ne yaptınız ?’

Küçük, ‘Oynamadık ya.’ dedi. ‘ Gücümüzün yettiğince topladık!’

‘Topladığınız belli. Şu değil mi topladığınız?’

‘Beğenemedin mi?’

İncecik bıyığıyla kâtibin rengi attı.

‘Beğenemedim tabii... İş mi bu?’

‘İş. Ne yapalım? Sıtmadan göz açamadık!’ (Kemal, 2017: 404)

Hastalık ve açlıkla mücadele eden roman karakterleri, kurdukları hayallere erişebilmekten ziyade karınlarını doyurmanın derdine düşmüşler, en sonunda da hayallerine kavuşamadıkları gibi ellerinde kalanları da yitirmişlerdir.

Önce Topal Eskici, karısı, kızı ve yeni damat adayı; ardından da oğulları ve torunları yarı ölü bir vaziyette şehre geri dönmüşlerdir. Mehmet Narlı’nın değerlendirmesine göre bu dönüş, kendi sınıfında kalmak için direnen ailenin yenilmesi anlamına gelmektedir (Narlı, 2002: 307).

Modern toplumlarda bireyler sadece kendi psikolojik dünyasında yabancılaşmamış; dış dünyasında, üretim sırasında işine de yabancılaşmıştır (Tahir, 1992: 38). Türk romanında tarım ve fabrika işçilerini, küçük ve yoksul insanları, günlük hayatın olumsuz koşulları içerisinde kendisine yabancılaşmış olan bireyleri eserlerine konu alan ve en geniş şekilde derinlemesine ele alan Orhan Kemal (Narlı, 2002: 14), bu eserinde de sık sık bireylerin iç dünyasına yolculuk yapmış ve içerisinde bulundukları durumun çıkmazlarında; karamsarlıklarını, dünyaya yabancılaşmalarını, kendilerini talihsiz görmelerini ve birçok hislerini aktarmıştır:

“Şu dünyada, şu kocaman dünyada ondan daha talihsiz, daha kötü kaderli bir başka insan var mıydı acaba? Koca bir değirmenin başındaydı sanki de, herkesin buğdayını öğütüp un yapıyordu da, ununu alan çekiliyor, alan çekiliyor, değirmenciye birer avuç olsun un vermiyorlardı be!” (Kemal, 2017: 448).

Bireylerin köyden şehre göçle birlikte hayata tutunamayışları, hayatta kalabilme mücadelelerinde sürekliliği bir arayış içerisinde olmaları; bu süreçte aile yapılarının bozulması, sağlıklarını ve umutlarını yitirishleri karakterin dilinden açık ifadelerle aktarılmaktadır:

“ ... Köye gittik. Avradım, çocuklarımla iyi kötü bir düzen tutturmuşum. Sıcın içine. Derken şehre göç ettik, oğlanın aklına kütlü toplamayı taktın, beni peşlerine düşürdün. O sıtma, o dizanteri, iflahımı kestir. Kendimi toplayıncaya kadar aknan karayı seçtim oğlum. Şimdi yavrularım, torunlarım... Kim bilir ne alemdeler...” (Kemal, 2017: 446).

“Öldüm ben, biz öldük, hepimiz öldük sayılır. Bize mezar olacak Çukurova toprakları...” (Kemal, 2017: 431).

Diğer eserlerde incelenecek olan, işe girişlerin genel olarak hemşeri, ırgatbaşı aracılığıyla olduğu gözlenmektedir. Fakat eserin sonunda, iş aramakta olan karakterlerin “İş ve İşçi Bulma Kurumu” aracılığıyla da iş aramakta oldukları görülmektedir: “Birlikte evden çıkıyor, ne İş ve İşçi Bulma Kurumu kalıyordu dolaşmadıkları, ne de yığınla çırçır, tütün, iplik, bez fabrikaları.” (Kemal, 2017: 468). Emegi ile ayakta kalmaya çalışan toplumun en alt iş grubunun temsil edildiği eser (Kara, 2014: 151), damadın ve Zeliha’nın fabrikada iş bulma haberi ile sonlanmaktadır. Mehmet Narlı, eser aracılığıyla Orhan Kemal’in sınıfsal bakışı içerisinde, Türkiye’nin geçirdiği sosyo-

ekonomik sürecin sınıflaştırmayı oluşturacağına dair önemli bir mesajı aktardığını belirtmektedir (Narlı, 2002: 307).

Eser aracılığıyla, diğer eserlerin de ana temasını oluşturan; -modern sanayi toplumunun özelliği olarak karşımıza çıkan- sürekli bir değişim içerisinde olan bireyleri ve toplumu, Durkheim'in meşhur anomi kavramı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Modernleşme ile birlikte başlayan köklü toplumsal değişimlerin bireyin zihinsel yapısı ve toplumsal ilişkilerde meydana getirdiği etkilerin (Kaya, 2012: 115) yansıtıldığı eserde de yeni bir çağa uyum sağlayamayan bireylerin; zaman içerisinde hem kendilerine hem de çevrelerine yabancılaştıkları, aile içinde ciddi bozulmaların yaşandığı, bireylerin davranış ve düşüncelerinde meydana gelen değişimlerle hayata tutunma mücadelelerinde nasıl zorluklar yaşadıkları ortaya konulmuştur.

3.3. “YERİN ALTI”NDAKİ EDEBİYAT: MADENCİLİK VE EMEK

*“Bir kömür, bir uzak, bir kara, bir derin,
Ellerin, yeraltında yitmiş kocaman ellerin.”*

- Fazıl Hüsnü Dağlarca

Madencilik ve özellikle de kömür madenciliği, tarih boyunca işçilerin çalışma koşullarının en zorlu olduğu ve uzun yıllar süren mücadelelere sahne olmasından dolayı, emek tarihi çalışmalarında özel bir öneme sahiptir (Makal, 2008: 28). Yerin binlerce metre aşağısında sayısız trajedilerin öznesi olan ve halen olmakta olan madenciler, işçi edebiyatının bir kolu olarak edebî ürünlerde işlenmiş; madenci ve yakınlarını anlatan eserler ise çaresizliğin, acının, çığlığın birer yankısı olmuştur (Baştürk, 2014: 145).

Madenlerdeki olumsuz çalışma koşulları ve bunun sebep olduğu mücadelelerin yansımaları başta Emile Zola'nın Germinal romanı olmak üzere birçok edebî metinde de görülmektedir. Türkiye’de de kömür üretim merkezini oluşturan Ereğli Kömür Havzası emek tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Kendine özgü zorlu çalışma koşullarının olduğu Zonguldak’ta biri 19. Diğeri 20. yüzyılda gerçekleşen iki mükellefiyet uygulaması ile ciddi boyutlara ulaşan ağır çalışma koşullarını yansıtan; romandan öyküye, öyküden şiire çok sayıda edebî metin ortaya çıkmıştır. (Makal, 2008: 29). Ahmet Makal bu durumu şu ifadeleri ile değerlendirmektedir:

“Ereğli Kömür Havzası’ndaki maden işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarından izdüşümleri içeren edebî metinlerin, Türkiye geneline ve diğer sektörlerdeki çalışma yaşamına göre sayıca çok daha fazla olduğu, daha dolaysız bir karakter taşıdığı ve daha çok edebiyatçının buna ilgi duyduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, maden ocaklarındaki çalışma koşullarının çarpıcılığıyla ve iki defa yaşanan travmatik “zorunlu çalıştırma” deneyimiyle bağlantılı olmalıdır.” (Makal, 2008:31).

Erol Çatma, mükellefiyet dönemini, “mükellefiyetin koşulları oldukça ağırdır: Madene yakın köy ve kasabalardan getirilen ve mükellefiyete tabi tutulan emekçileri bu ilkel koşullarda neredeyse kırbaç zoruyla ve ölüm tehlikesi altında çalıştırırılar” (Çatma, 2014: 23) ifadeleri ile özetlemektedir. Mükellefiyete tepkisiz kalamayan yazarlar hem bu dönemi, hem de bütün dönemlerde maden işçilerinin yüzüne yerleşmiş olan kömürden izlerdeki acıyı okumaya çalışmışlardır.

Türkiye’de çalışma hayatına geniş pencereden bakan, Reşat Enis’in 1939’da yayımlanan *Afrodite Buhurunda Bir Kadın*, Ahmet Naim Çıladı’ın *Bir Yudum Soluk*; Mehmet Seyda’nın gözlemleri ile harmanlayarak kaleme aldığı *Yanartaş*; Metin Köse’nin eziyet ve sömürüyü aktardığı *Mükellefiyet*; Levent Ağralı’nın *Göçük*; Muzaffer Oruçoglu’nun dört ciltlik *Grizu*; Behçet Kalaycı’nın Ereğli Kömür Havzası’nda 1930’lu yılları konu aldığı *Kıvırcık - Genç Bir Madencinin Öyküsü* eserleri gibi birçok roman maden işçilerinin yaşamlarından kesitler içermektedir.

Bu bağlamda Türkiye’de önemli bir kesimin çalıştığı ve zift rengi vardiyaların içinde çeşit çeşit trajediyi barındıran maden ocaklarında çalışanların, edebiyat aynasında ne derece yer aldığını (Baştürk, 2014: 147) ve çalışmaya konu olan dönemin nasıl yansıtıldığı, Reşat Enis’in “*Afrodite Buhurunda Bir Kadın*” ve İrfan Yalçın’ın “*Ölümün Ağzı*” romanları aracılığıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Afrodite Buhurunda Bir Kadın (1937)

Toplumcu gerçekçilik akımının Türkiye’nin erken Cumhuriyet dönemindeki önemli temsilcilerinden olan Reşat Enis Aygen, kapitalist sistem içerisinde yoksul ve ezilen toplumsal sınıfların yaşamda kalma mücadelelerini etkili bir gözlemle yapıtlarına taşımış ve erken Cumhuriyet döneminden itibaren, Türkiye emek tarihi çalışma ilişkileri ve emekçi sınıfın maruz kaldığı sömürü sorunlarını ele almıştır. Nazım Hikmet’in ‘Türk

edebiyatının temel taşı' olarak tanımladığı Afrodit Buhurdanında Bir Kadın romanında da, toplumcu gerçekçilik penceresinden bakarak; bir Anadolu kadınının çalışma hayatında yaşadığı zorlukları ve işçi sınıfının genel görüntüsünü yansıtmıştır (Tilbe, 2015: 187).

Eserde yeni kurulmuş bir devletin, her alanda başlatmış olduğu kalkınma hareketlerinin iktisadi cephesinde oluşan yozlaşmalar gösterilmeye çalışılırken, sosyal değişimlerin yoğunluğu da aktarılmıştır (Armağan, 2017: 2483). Roman, fabrika ve maden işçilerinin ağır çalışma koşullarına ilişkin verileri sunmanın yanı sıra, insanı özgürlüğünden mahrum bırakarak kapitalist sistemin tek boyutlu insanına dönüştürdüğü gerçeğini, toplumcu gerçekçi bir yaklaşımla okuyucuya aktarmaktadır (Tilbe, 2015: 213). Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki Fethi Naci, yaptığı eleştirilerde eseri; maden işçileriyle, sanayi işçilerinin akıl almaz ölçüde sömürüldüğünü yansıtan bir eser olarak tanımlarken diğer taraftan da eserin gerçekçilik boyutundan uzaklaşarak facialar ve rastlantılarla tek taraflı bir anlatım sunduğunu ve eserin edebi noktada kötü bir yapıt olduğunu ifade etmektedir (Naci, 2007: 238-239). Tevfik Çavdar ise eserin edebi kaygılardan ziyade çalışma koşullarını bir belgesel röportaj titizliğiyle ortaya koyulduğunu; 1930 ve 1940'lı yılların karanlık sömürü dünyasının algılanması noktasında önemli katkılar sağladığını belirtmektedir (Çavdar, 2007: 59).

Romanda hayatlarını devam ettirebilmek için, işverenin bütün isteklerine boyun eğen kadınların; asıl kimliklerinden kopuş yaşayarak, toplumsal düzen içerisinde yozlaşmaya/ ötekileştirilmeye sürüklendiği gözlemlenmektedir (Armağan, 2017: 2483). Bu açıdan da roman hem toplumcu gerçekçi nitelikler taşıması, hem de sömürülmekte olan işçi sınıfının, özellikle de kadınların hayatını ve toplumsal ilişkilerini yansıtması açısından inceleme nesnesi olarak anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Eser, genel hatlarıyla işçilerin yaşamlarını ele alırken; çalışan ve yoksul kadınların, başta patronları olmak üzere erkekler tarafından cinsel ve emek bağlamında çifte sömürölüş biçimleri okuyucuya sunulmuştur. Bu dönem içerisinde de kadın başkışisi Yıldız, kadına yönelik tüm olumsuzlukları yaşamıştır. Romanda etkili bir biçimde emekçilerin yaşam koşulları ile emek ile cinsellik açısından çifte sömürüye uğrayan emekçi kadının zorlu yaşam öyküsü işlenmiştir (Tilbe, 2015: 213). Dönem ve eser kapsamında kadın işçilere yönelik değerlendirmeyi, Ali Tilbe ve Fethiye Tilbe şu ifadelerle aktarmışlardır:

“ Kapitalist sistem içinde kadının iki seçeneği vardır: Ya evinde oturup annelik yapmak, ya da bir cinsel sömürü nesnesi olmak. Bu dönemde işçi ücretleri çok düşüktür, ücretler de para yerine marka ya da kumaşla ödenmekte, işçiler büyük bir yoksulluk içinde yaşama tutunmaya çalışmaktadır. Yıldız ile Osman anlatı kişileri olarak, dönemin çalışma ilişkilerini ve çalışma koşullarını en iyi biçimde yansıtmaktadır. Kapitalist dünya görüşünün baskın olduğu ortamda, işçi sınıfı tarafından temsil edilmesi umulan toplumcu görüşün henüz gerekli ortama sahip olmadığı görülmektedir. Çünkü bu dönemde halkçılık ilkesi ile toplum içinde dayanışmacı bir yapı kurulması erek edinilmiştir. Bu durum da, henüz gelişmemiş olan işçi sınıfı bilincinin, ortaya çıkmasına olanak vermemiştir.” (Tilbe, 2015: 212).

Eserin genel olarak özeti sunulacak olursa; romanın bir diğer başkışisi olan ve oldukça düzgün karakterde bir insan olarak yansıtılan Osman, yaşamını zorlu koşullarda sürdürmektedir. Önceden maden amelesi olan Osman için, madende çalıştığı dönemlere nazaran şimdilerde çalıştığı fabrika- onun için- daha iyi koşullara sahiptir.

“Zonguldak’taki maden ocaklarında çalışırdı. Delikanlılığını maden ocaklarında çürütmüştü. Bu onun için, şimdikinden de ıstıraplı bir yaşayış olmuştı. Şehirden uzak, dağ başlarındaki ocaklar, orta devirlerin prangalı, çarmıhlı engizisyon zindanlarından korkunçtu. Yüzlerce insan, toprağın metrelerce derinliğinde, bin bir tehlike içinde, ciğerleri yakıp parçalayan bir zehirli gaz yutarak, saatlerce çalıştırıldı. İşçi, “gündüz ve aydınlık nedir?” bilmezdi. Ocağa sabah girer, gece karanlığında çıkardı. Çoğu, on iki saat süren ağır işe “nakliyecilik” de eklenirdi ve işçi ağır yükün altında büsbütün ezilirdi.” (Enis, 2013: 10).

Ele alınan dönemde Batıcılık ve Türkçülük akımlarıyla, üst tabakalarda batılı aile hayatını taklit başlamıştır. Diğer taraftan savaşlar kadınları çalışma hayatına itmekte, alt tabakadaki kadınlar ailelerine destek olabilmek için çalışmaktadırlar. Kızların eğitime verilen önemle eğitilmiş kadınlar ortaya çıkıyor, üst tabaka okumuş kadın, ev işlerini başka kadınlara devredip profesyonel olarak çalışmakta; orta tabaka kadın ise eve kapalı kalmaya devam etmektedir. Bu sosyal değişimler açısından bakıldığında 20. yüzyıl başı, Türk kadını için önemli bir devirdir. Ve kadının değişen durumu ailenin dinamiğini de değiştirmiştir (Esen, 1990: 16)

Eserde de Osman’ın fabrikadaki göçük altında kalarak görme kaybı yaşamasının sonucu olarak; fabrikada tanışıp evlendiği Yıldız, evin bütün sorumluluğunu almak durumunda kalmıştır. Ve bu süreçte hamile olduğunu yeni öğrenmiştir. Dönem koşulları itibariyle, işçilerin çocuk sahibi olmaları çok sevindirici bir durum değil, bilakis endişe

verici bir durumdur. Çocuklarına bakacak güçleri olmayan aileler, çocuklarının kötü yola düşüşüne ya da çok küçük yaşlarda ağır koşullarda çalışmalarına ve çoğu zaman da hastalanıp ölmelerine şahitlik etmek zorunda kalmaktadır:

“İşçi çocuğu ana kucağından, baba gözünden uzak büyümeğe mahkûmdur. Bunun çok kötü misalleri gözlerinin önündeydi.

(...)

İşçi için çocuk yapmak; sefaleti arttırmak, cemiye muzır bir insan katmak demektir.” (Enis, 2013: 26).

İşçilerin fiziksel görünüşleri, genellikle kıyafetleri perişan, gözleri çökmüş, sıska olarak tasvir edilmekte ve yapılmakta olan işle ilişkilendirilerek, şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“...Sıska omuzları düşmüş, göğüsleri çökmüştü. Ölü gözü gibi ışıldayan tozlu ampullerin büsbütün korkunçlaştığı makineler arasında, yarı bellerine kadar çıplak dört işçinin, gemi ateşçilerinden farkı yoktu. Başlarında siyah takke, bacaklarında kıcı delik pantolon; kirli, yayvan, biçimsiz ayaklarında takunyalar vardı” (Enis, 2013: 9).

Gece işlerinde kadınların çok uzun süre çalıştırıldığı ve en ufak bir aksaklıkta “kontrolcü” tarafından her türlü şiddete maruz kaldıkları görülmektedir. Kendisini işverene yakın hisseden bu kişiler, kendilerini işçilerden üstün görmekte ve bütün hakları kendilerinde görmektedirler:

“Genç, yaşlı, çocuk herkesin “Sakkalı” diye titrediği bu korkunç herif, dayak ta atar. O: güçlü pazılarının kuvvetini, iri pençelerinin kudretini, hastalıklı tazelerin ve sıska çocukların çelimsiz sırtlarında deneyen bir “Babayiğit”tir.

Çimento döşemede yalınayak dura dura bacakları romatizmalara karan on altı yaşındaki Ayşeciği, birer demir kerpetene benzeyen parmaklarını saçlarına dolayarak, yerlerde sürükleyen o değil mi? İhtiyar bir babanın güvendiği tek dalı kurutan, genç kızı sarılık illetine uğratıp yataklara düşüren o değil mi?

İçeriye güneş ve hava sızdırmayan kalın fabrika duvarları, ses vermeyecek kadar da sağırdır:

Burada kadın dövülür.

Burada kadına sövülür.

Şikâyet edemezsiniz: Hele bir edin! İşinizden, ekmeğinizden olacağınız muhakkaktır. Hem, dayağı birçok gözün önünde yerseniz de, hadisenin tek şahidini bulamazsınız.

Susacaksınız: Size sövecekler...

Susacaksınız: Size döveceler...

Sokaklara atılmamak, açlıktan köpekler gibi gebermemek için susmanız lâzımdır.

Yıldız, korkudan bayıldı. Bu, belki de onu bir dayaktan kurtardı.” (Enis, 2013: 77).

İşçi- işveren arasındaki sömürge düzeninin nasıl acımasız şekilde işlediği; işçilerin gündeliklerinin gereksiz sebeplerle kesilmesi, yapılan usulsüzlükler; işçileri ilgilendirmeyen masrafların dahi işçilerin ücretlerinin kesintiye uğramasına sebep olması, olaylar ve diyaloglar aracılığıyla aktarılmıştır:

“Ve işbaşı düdüğünden çeyrek saat geç kaldı diye, bir sürü işçi, yarım gündelik çalıştırılırdı koca gün... Amele düşmanı olan bu şiş karınlı mendebur kapıcıya öyle kızılıyordu ki! Onun bir sabah, kontrol saatinin yelkovanını on dakika ileri alırken yakalayınca beyninden vurulmuştu. Mel’un uşak, şişko parmaklarının bir dokunuşu ile yarım gündeliğe çalışanların sayısını yüzlere çıkartmak istiyordu.

Efendisinin geliri uğruna köpekleşen bu herifi ayaklarının altında ezmek için, kendini güç tutmuştu Osman...” (Enis, 2013: 15).

“ ‘Osman, biliyor musun, geçen ki kısırganın fabrikada uçurduğu kiremitleri, kırdığı camları da bize ödetecekler!

‘Yeni bir tuzak Yıldız... Yeni bir tuzak...

‘Evet, muhakkak ki bir tuzak... Herkesten bir lira kesilecek... Altı yüz amele çalışıyor orada... Birden tam altı yüz lira... Hâlbuki zararın elli lirayı geçmediğini herkes biliyor Osman...’ ” (Enis, 2013: 81).

Romanda, bireylerin yeterli şekilde beslenemedikleri, çok ağır şartlarda çalışmaktan dolayı sağlıklarını erken yaşlarda kaybedişleri, çeşitli hastalıklarla mücadele ediyor oluşları ve aldıkları ücretlerin karınlarını doyurmaya dahi yetmediği açık ifadelerle yansıtılmaktadır. Kahramanların birçoğu –özellikle de çocuklar- hastalıklardan dolayı yaşamlarını kaybetmektedir.

“ ‘Öyle bitkin, öyle yorgunum ki... Öyle dermansızım ki Mehmet! Canlı cenazeye döndüm artık...

‘Sade sen değil; ben de öyle... Hepimiz öyle. Vaktinden evvel kocadık...’ ” (Enis, 2013: 11).

“Hastalıklı karım (onu derli eden, verem döşğine yatıran da bu kör olası fabrikadır) açlıktan, ilaçsızlıktan kıvranıyor. On yaşında kızım gene burada bir duvar ötede iplik büküyor. Üstü başı yoktur; karnı doymuyor.” (Enis, 2013: 12).

Eserde –değerlendirilen diğer eserlerde olduğu gibi- çocuk işçilerin de yoğun olduğu, hem fabrikalarda hem madende çok küçük yaşlardan itibaren evin geçimine katkı sağlayabilmek için çalışmak mecburiyetinde oldukları gözlemlenmektedir.:

“Geçen yıl bacaklarını çarklara kaptırıp sakatlanan işçi Muradın kızıydı. Evin bir köşesinde mihlanıp kalan kötürüm babanın ekmeğini, şimdi anası ile birlikte küçük kız taşıyordu.” (Enis, 2013: 14).

Fabrika da, işçilere para verilmemeye başlanmış ve sadece fabrikanın kantininde geçerli olan markalarla ancak ihtiyaçlarını giderebilme imkânı verilmiştir. İnsan haysiyetine yarışmayacak hayat koşullarına sürüklendikleri; açlığa karşı büyük mücadele verdikleri; yiyeceğin de, giyeceğin de en kötülerini almaya mecbur kalışları şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“İşçi, yiyeceğini ve giyeceğini kantinden almağa mecburdur. Piyasaya sürülemeyen kurtlu kaşarlar, kokmuş peynirler, çürük zeytinler, orada piyasadan çok yüksek fiyatlara kapışılır. Fırınlardan arta kalan bayat ve noksan ekmekler oradadır. Kumaşın, basmanın, şunun bunun en kötüsü, en berbatı kantinde bulunur.” (Enis, 2013: 78).

“Karınlarını, yirmi dört saatte, bazen kırk sekiz saatte bir – yarım yamalak-doyurabiliyorlar.” (Enis, 2013: 77).

Hem fabrikada hem de madende iş kazalarının yoğun bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Ölümün kıyısında yaşayan işçilerin hiçbir iş güvenliği yoktur. İş kazası sonucu sakatlanmalar ve ölümler artık sıradanlaşmıştır. İnsan hayatının değersizliği çarpıcı örneklerle sunulmaktadır:

“Kazaya uğradığı, hastalıktan çalışamaz hale geldiği gün, kaldırılıp atılıyordu. Köpeğin önüne kemik fırlatır gibi, ona ancak küçük bir tazminat veriliyordu. Görmez gözleri, tutmaz bacakları ve kolları ile sürünmeğe bırakılıyordu. Onun günden güne göçüşünü umursamayan patrona kimse ses çıkarmıyordu.” (Enis, 2013: 11).

“ İşçi ölecekmiş yahut ki, sakatlanacakmış, patronun umurunda bile değildir... Hüseyin’i hatırlayıverin!

İşçi Hüseyin’i hatırladılar: Bu bir genç adamdı. Bir gün kolunu tıraşa kaptırmıştı. O, tek kolla ve yarı ölü bir halde sedyeye taşınırken, patron: “Tıraşımı berbat etti.” Diye dövünüyordu.” (Enis, 2013: 86).

Yoksullukla, hastalıkla, açlıkla mücadele etmek zorunda olan bireyler, içerisinde bulundukları olumsuz koşullardan kurtuluş yolu olarak, ölümü görmektedirler. “Küçük de öldü -diyordu Yıldız içinden- o da kurtuldu. Asıl zavallı olan, kadın. O belki bugün kıtır kıtır açtır. Azrail ile pençeleşiyor. Ölse de kurtulsa keşki...” (Enis, 2013: 47).

Patronlar paraya karşı doyumsuzlukla, işçileri gece gündüz çalıştırmaktadır (Tilbe, 2015: 213). İşsizlik oranının çok olması, işverenler için bir güvence olarak görülmekte; mevcut işçiyi rahatça sömürmemelerine olanak sağlamaktadır. “ İşsiz amele, patronun elinde, eze eze kullandığı işçiye karşı bir tehdit vasıtasıdır” (Enis, 2013: 12). İşçiler ise bütün olumsuz ve ağır şartlara rağmen işi bırakmayı düşünmemektedirler. Fabrikada işe girmek kolay değildir ve işten çıktıkları zaman bulabilecekleri bir iş imkânı yoktur. Bu denli kötü koşullarda yaşayan işçiler zaman zaman herhangi bir direniş göstermek isteseler dahi koşullar buna uygun değildir:

“Bıçak kemiğe çoktan dayandı. Bu doğru Osman... Amma, ne yapacağım? Fabrika kapısı önünde yağmur, buz demeyip bekleyen bir alay işsiz ameleyi sen de görüyorsun... Eşekler gibi çalışmazsam, uysal olmazsam, patronun suyuna gitmezsem, pasaportumu elime verirler. Kapı dibinde bekleyen bu işsiz alayından birini yerime geçiriverirler.” (Enis, 2013: 12).

Eserde mevcut koşullar ve durumlara karşı işçiler tarafından bir kabulleniş söz konusu olsa da; para alamayan işçiler, emeklerinin karşılığını alabilmek için grev gerçekleştirmeye çalışmış; fakat işveren tarafından ciddiye dahi alınmamıştır. Zira işverenler açısından işçilerin, işverene karşı gelmeleri, haklarını aramaya kalkmaları cesaret edilebilecek bir durum değildir:

“Makineler istop.

Demir çarklar durdu. Varageller, makineler işlemedi. Kulakları sağır eden uğultu kesildi: Grev!

Yarı karanlık dehlizlerde telaşlı konuşmalar. Telefonlar işliyor. Ancak bıçak kemiği de aştı. Kadın, erkek, çocuk - irili, ufaklı tam üç yüz insan- iç içe, bir araya toplandılar. Para

istiyorlardı. Durmadan, dinlenmeden, uykusuz ve yarı aç çalışmalarının karşılığını, emeklerinin hakkını - marka değil, kumaş değil- para olarak istiyorlardı. Para yerine verilen kumaşları satmak imkânsızdı. Kantinden artık yaka silkiyorlardı.

(...)

İşte, en yüksek makamlara 24 saat önceden haber verdikleri halde, ses seda çıkmamıştı. Patron bile, işçinin grev yapacağını aklından geçirmiyor, kışının isim günü şerefine verdiği baloda eğleniyordu.” (Enis, 2013: 85).

Eser hem fabrikada çalışmaya ilişkin bilgiler aktarmakta hem de yerin altına ayna tutmaktadır. Maden işçilerinin acıklı ve zor yaşamlarından kesitlerle; maden işçilerinin ölümün pençesinde verdikleri mücadele, uğradıkları emek sömürüsü, hiçbir güvencelerinin olmaması ve insan hayatının değersiz oluşu gerçekçi bir tutumla okuyucuya sunulmuştur. Maden işçilerinin barınma ve beslenme koşullarına ilişkin aktarılan bilgilerde, işçilerin hayvanların dahi yaşamakta zorlanacağı kulübelere yaşadıkları ve bayat yemekleri yemeye mecbur bırakıldıkları; fakat bütün bunlara işçiler tarafından bir tepki verilebilmesinin söz konusu dahi olmadığı ifade edilmektedir:

“Maden sahiplerinin işçi için dağ başlarında hazırladıkları kulübeler ahırdan farksızdı. Karlı dağların haşlayıcı rüzgârı, yıkık barakalar içinde anafor çevirirdi. Yağmur, kar üzerlerine yağardı.

Burada yiyecek bulmak da güçtü. İşçi, şirket bakkallarının kurtlu kaşarını, çürük zeytinini, kokmuş sucuğunu en yüksek fiyatlarla yemeye mecburdu.

Toprağın altında ciğerlerini çürüten işçi, uğradığı haksızlığa “vık” diyecek soluğu bulamıyordu (Enis, 2013: 10).

Amele birliği 1921 yılında çıkarılan ve Zonguldak-Ereğli kömür havzasındaki işçilerin haklarına yönelik düzenlemeler içeren 151 sayılı yasaya dayanılarak kurulan Türkiye’nin ilk modern sosyal güvenlik kuruluşudur. Kurulduğu döneme nazaran oldukça ileri bir adım olarak görülebilecek olan Amele Birliği, sadece zararları tazmin etmek, işçilere ayni ve nakdi yardım yapmakla sınırlı kalmamış, işçi sağlığı ve iş güvenliğine ilişkin alınması gereken tedbirlerin kararlaştırılması ve asgari ücretlerin belirlenmesi gibi faaliyetler de üstlenmiştir. Ancak kurumun yardımlarından yararlanma koşullarının ağırlığı, bu yardımların yeterince işçiye ulaşamamasına sebep olmuştur (Yelek, 2017: 1309). Eserde de “Amele Birliğine” yer verilmiş ve ay sonunda paralarının

bir kısmının amele birliğı için kesildiğini ancak işçilerin, kurumdan hiç faydalanamadıkları belirtilmektedir:

“Ocak işçileri “amele birliğı” adı altında bir cemiyetleri bulunduğunu, ay sonlarına kesilen paradan anlıyorlardı. Evet. İşçi maden kuyusunda, altı yerine on iki saat çalışıyordu. Hayvanların bile bağlanamayacağı yıkık kulübelerde ayazdan titreşiyordu. Şirket bakkalının kurtlu kaşarında yüzde yüz kazıklanıyordu.

...Fakat ne olursa olsun, işçi kazancının yüzde ikisini her ay “amele birliğı” denen bu adı var, kendi yok kuruma bırakmaya mecburdu.” (Enis, 2013: 11).

Toplumsal düzen/yapı tamamen işçi emeğı sömürüsü üzerine kurulmuştur. Erol Çatma’nın da ifade ettiğı gibi; bütün yeraltının ve yerüstünün sahibi olan sınıf, hiçbir şeyin sahibi olmayan sefalet ve yoksulluk içindeki çoğunluğun kanını emmektedir (Çatma, 2014: 19).

“Maden sahipleri, dağ başlarında garip bir düzenbazlık yolunu tutmuşlardı: Çalıştırdıkları işçiye bir ay para vermiyor, onları kendi bakkallarından alışverişe mecbur bırakıyorlardı. İşçi ayrılacağı gün bir hesap çıkarılıyor, hak ettiğı paranın yarısından çoğı bakkaldan yaptığı alışverişe karşı tutuluyordu. Geri kalan üç beş lira için de, ya birkaç metre Japon bezi, ya birkaç metre Amerikan veriliyor, soyuluyordu. Para kazanmak, evini, öküzünü vergi haczinden kurtarmak kaygısı ile tarlasını bırakıp maden kuyusuna inen köylü, koltuğunda birkaç Japon bezi, ciğerlerinde birkaç bere ve çürük bir gövdeyle köyüne dönüyordu.” (Enis, 2013: 11).

“İçinde hâlâ o garip his... Kaç haftadır göremediğı güneşi belki de artık hiç göremeyecek... Onlar, artık yarasalara benzediler. Gün ışığı gözlerini kör ediyor. Güneşi ve gün ışığını unuttular. Artık onlar, karanlıkların adamıdır... Ellerinde kilitli emniyet lambaları, omuzlarında kazmaları ve kürekleri, maden kuyularına inen öbek öbek işçi... Birbirlerini şimdi yüzlerden tanıyan bu insanlar, on iki saat sonra – bir kazaya uğramaz sağ dönerlerse- tanınmayacak kadar değişeceklerdi.

Baba, oğlu; oğul, babayı; hemşeri, hemşeriye ancak sesinden ayırabilecekti. Kömür tozu, çamur onları insanlıktan çıkaracaktır.” (Enis, 2013: 202).

Maden işçilerinin çalışma koşulları ve yerin sekiz yüz metre derinliğindeki hayatları; gün ışığına olan hasretleriyle ve ölümün meçhullüğüyle aktarılmıştır. A.W. Gouldner, maden işçilerinin psikolojik yapısını tahlil eden çalışmasının sonucunda: maden ocaklarını, işçiler için korku ve kaygı kaynağı olarak görmüştür. Karanlık

madenlerin boş ve terk edilmiş oyukları; dayanılması güç, işçiyi yıldırmaya yeterli sıkıntılı bir ortamı oluşturmaktadır. Maden işçisi her an sakatlanma ve ölüm korkusu içindedir. Tavandan her an bir kaya göçebilir, her an bir çökme olabilir. Madende her şey sert ve acımasızdır (Çatma, 2014: 30).

“Kilitli emniyet lambalarının güçlükle aydınlattığı “baca”da kadavra sekiz amele, dişlerini tırnaklarına katmışlardır. Habire kazma savuruyorlar. Havasızlıktan, sıcaktan bunalmışlar. Yamalı mintanlarının kopçalarını çözmüşler. Kömür tozunun tanınmaz hale koyduğu sıska suratlarından, çökük göğüslerinden, yarı çıplak sırtlarından sel gibi ter boşanıyor. Kızgın vücutlarına düşen soğuk damlalar altında bazen ürperiyorlar. Demirden birer kürek halini almış simsiyah avuçlarını, bazen tepelerinden şırıl şırıl akan buz gibi suyun damlalarına açıyorlar. Nereden geldiği belirsiz, gazlı, kokulu bu suyla içlerinin ateşini dindirmeğe uğraşıyorlar. Kendileri de bilirler ki, bu nereden geldiği belirsiz gazlı su uğruna çok kurban vermişlerdir... Onlar için ölüm mefhumu artık meçhuldü... Güneşi ve gün ışığını bir gündeliğe değişmişlerdir. Onlar canlarını bir gündelik uğruna satmış insanlardır.

Bugün, kırk araba çıkarılacak. Yevmiyeyi deliksiz almak için ölürcesine uğraşmak, kırk arabayı çıkarmak lâzım... Öğle, çoktan geçmiş. Demir kazmalarının tok vuruşları, boş kursaklarının gurultularını onlara duyurmuyor. Tâ ilerdeki galörünün bağlarına tellerle ilıştirdikleri yiyecek paketlerine el atmak hiçbirinin aklından geçmiyor.

Yerin sekiz yüz metre derinliğinde hayat budur.” (Enis, 2013: 198).

Madenlerde gerekli işçi sağlığı-iş güvenliği önlemlerinin alınmamasından dolayı ciddi kazalar yaşanmaktadır. Kazalar üzerinde, teknik donanımın eksikliğinin çok yüksek düzeyde olmasına rağmen, üretim artışını sağlayabilmek adına tüm koşulların özellikle de işgücünün zorlanması belirleyicidir (Makal, 2015: 201). Eserde de madende yaşanan -alışagelmiş- bir kazanın ardından, iki yüz insanın ölmesi ve cesetlerin tanınmayacak durumda olması ise şu ifadelerle aktarılmıştır:

“Facia, lâhzenin içinde Zonguldak’ı allak bullak etmişti. Hak çılgın gibi, oraya koşmuştu. Kalabalığın yarısından fazlası ağlıyor, bağırıyordu. Başlarını yumruklayanlar, saçlarını yolanlar görölüyordu. Bir tarafta gözleri yumrulaşmış bir genç kız “babamın ölüsünü gösterin!” diye inliyor; ötede bir yaşlı ana “evladıma doyamadım!” diye dövünüyordu.

Simsiyah kesilen, davullar gibi şişen cesetlerin sonu alınmıyordu. Cenazelerden hiçbirine sahip çıkan olmamıştı. Onlar, o kadar tanınmayacak hale girmişlerdi ki!

Grizo patlamasından sonra ocağı kaplayan zehirli gazın boğduğu mankenleşmiş cesetler buldular: Bir elleri kazmalarında, bir elleri bağlar da, öylece kalıvermişlerdi.

Kazanın bilânçosu, tüyler ürpertecek kadar müthişti: Kuru bir hodola uğruna iki yüz insan ölmüştü.” (Enis, 2013: 203-204).

Maden işçisinin, çalışma koşullarının özgünlüğü nedeniyle özel bir karakter kazanması doğaldır. Bu tehlike ve tedirgin edici iş ortamı madencinin bütün hareketlerini yönlendirir. İşçiler her an bir göçüğün veya grizu tehdidinin altında bulunmalarına karşın; devlet, işçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda hiçbir önlem almaz ve Zonguldak'ta iş kazaları, üretimin yoğunlaşmasıyla beraber artmıştır (Çatma, 2014: 31). Göçük vakalarının sıklığı; göçük sonrası kurtarma ekiplerinin olmaması, cesetlere günler sonra ulaşılması, göçük altında kalan işçilerin ise bağıra bağıra yardım istemeleri ve öylece ölüme terkedilmeleri eserin çarpıcı noktalarındandır:

“ Hey Allah'ım hey... Bu kaçınıcı tumba göçüğüdür! Meret direkler insandan kıymetli mi ki! İşte dört adam daha, melun madencinin tamahı uğruna boğulup gidecek...

Açılmıyor, açılmıyor toprağın yığını bir türlü... On beş amele, toprağa, diri diri yuttuğu dört kocam insanı zorla kusturmağa çalışıyorlar... Ve kurtarıcılar, tavandan inen bu kömür, taş toz yığını altında bunalıyorlar; soluk alamaz hale geliyorlar.

Zaman yürüyor. Burada saat mefhumu bilinmez. Zamanın yürüdüğü, kesilen kollardan, dermanı biten bacaklardan anlaşılır.

‘Heyyy! Alın bizi buradan... Acıyın bize... Boğuluyoruz... Hey, hey... Ne duruyorsunuz?’

Zaman yürüyor. Ve dört insanın çığlığı gittikçe zayıflıyor....” (Enis, 2013: 231).

Erol Çatma, Zonguldak'taki sınıflar arası uçurumun anlaşılmasına yönelik ilk izlenimlerinin evler olduğu belirtir. Çok para alan rantiyeler, en lüks konutlarda kalırken, düşük ücretli memur ve işçiler; gecekondu da ya da işçi yatakhaneğinde yaşamaktadır. Bütün yeraltının ve yerüstünün sahibi olan sınıf, hiçbir şeyin sahibi olmayan sefalet ve yoksulluk içindeki çoğunluğu sömürmektedir. Onca şaşaa, debdebe, lüks ve konfor, yeraltındaki uğultudan beslenmektedir (Çatma, 2014: 19). Eserde de Reşat Enis, bu ifadelerle ilişkili olarak sınıfsal ayrımın ne düzeyde olduğunu ve yerin altındaki işçilerin sessiz çığlıklarının duyulmamasını ifade etmektedir:

“Sekiz yüz metre yukarıda, yerin yüzünde, - bu köstebek yuvaları gibi birbirine girmiş kovukların, inlerin üzerinde- şahane villaların göklere ağ eren radyo antenleri, dünyanın müziğini ve sesini sermayedara kadar getirir. Binlerce kilometre uzağı dinleyen antenler, hemen

oracıkta, yerin dibinden gelen iniltiler, sızıltılar karşısında hissizleşir, sağırlaşır.” (Enis, 2013: 199).

3.3.2. Ölümün Ağzı (1979)

Zonguldak doğumlu olan İrfan Yalçın; maden ocaklarında can verip, sakat kalmış, madenin bütün çilesini çekmiş ama hiçbir zaman insan onuruna yaraşır biçimde yaşatılmamış olan emekçilere adadığı (Yalçın, 2014: 12) romanında; ele almış olunan döneme ve kömür ocaklarında uygulanan mükellefiyet uygulamasına ayna tutarken düşünlerini de şu sözleri ile ifade etmektedir:

“Eğer bir gün “acı”nın tarihi yazılırsa, İkinci Dünya Savaşı yıllarında Zonguldak kömür ocaklarında uygulanan “işçi mükellefiyeti”nin, kısaca, “mükellefiyet”in de sözü edilir herhalde. “Mükellefiyet”, “yükümlülük” anlamına gelen Arapça bir sözcük. Ama bu sözcük, Zonguldak maden köylerinde “karabasanla” eş anlamlı bir sözcük olup çıkmıştır adeta. İkinci Dünya Savaşı yıllarında, kömür ocakları çerçevesinde yaşayan erkek köylüler, zorla, jandarma dipçığı altında madende çalıştırılmışlardır. Romanda sık sık sözü edilen, görünüşte şehrin köyü sömürmesine, gerçekte burjuvazinin (gelişmemiş de olsa) köylü sınıfını sömürmesinin tipik bir örneği olan “mükellefiyet” olayı budur işte kısaca.” (Yalçın, 2014: 11).

Romanda Recep Çavuş ile oğulları Niyazi ve Hasan köylerinden çok uzakta bir maden ocağında çalıştırılmakta ve babadan oğula aktarılan meslek, bir alinyazısı gibi kanıksanmaktadır. Romanın hane kahramanları ise köyde kendilerini bekleyen Recep Çavuş’un karısı Ayşe (Anşa), -çocukluğundan beri madende çalıştığı için zor nefes alıp vermekte olan, evden dışarı çıkamaz haldeki- Ayşe’nin babası İbrahim Çavuş ile Niyazi’nin karısı Emine ve çocuklarıdır. Eserde geçen diyaloglar, bölge ağzı ile kurgulanmıştır

Dönem koşullarında ulaşım olanaklarının ciddi boyutta sınırlı olmasından ve mükelleflerin köyleriyle Havza arasındaki mesafenin uzak olması; Havza’ya gelmeleri ve oradan tekrar köylerine dönmeleri noktasında önemli bir sorunu oluşturmaktadır (Makal, 2015: 179). Romanın giriş kısmında da; Recep Çavuş ve büyük oğlu Niyazi’nin köyden maden ocağına ulaşmak için yürümek zorundadır. Bu uzun yolda atlı jandarmalarla karşılaşan baba-oğul için jandarma, dayak, tüfek dipçığı, kurşun anlamına geldiğinden, Recep Çavuş, daha jandarma kimlik istemeden kimliğini çıkartıp

jandarmaya göstermektedir. Eserde jandarmaya karşı yaşanan korkuya birçok noktada vurgu yapılmaktadır:

“ ‘Amma gorkmuş gözümüz be! Azrail görse bunca korkmaz insan!’

‘Hökümat ne de olsa tabi... Candarma demek, hükümat demek... Her bi şey yapar insana... Kimse de “neden böyle ettin” diye suval etmez.’ ” (Yalçın, 2014: 17).

Ocak işçileri mükellefiyet zamanında bir ay ocakta çalışmakta, bir ay köyünde kalmaktadır. Köyde kalınan bir aylık zamanlarda ise karasabanla yapılan ilkel tarımda dökülen alın teri, verimsiz tarlalarda mısır ve buğday yetiştirmeye yaramakta; küçük bahçelere ise, ailenin ihtiyacını az çok karşılayabilecek kadar sebze ekilmektedir (Çatma, 2014: 28). Eserde de maden de çalışmakta olan işçilerin, köyden gelenlerden haber gözledikleri görülmektedir. Bununla birlikte köy ve şehir temasına vurgu yapılmakta ve parası olanın mükellefiyete tabii tutulmadığı dile getirilerek, haksızlıklar eleştirilmektedir. Recep Çavuş’la Niyazi arasında geçen diyalog, köylülerin dramını çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermektedir:

“ ‘ Neymiş, çatışma varmış Alaman gavuruyla! Bize mi bunun çilesi hep? Şehir uşağı kırıttı kırıttı sokaklarda, köy uşağının madende anası bellensin...’

‘Yanlış yerde dünyaya gelmişiz buba biz! Şehirde doğacağımıza, köyde doğmuşuz! Köy insanı demek; eziyet insanı demek...’

‘ Paran olacak daha doğrusu, paran! Paran oldu mu, köyde de olsan gorkma hiç! Hacı’nın oğluna, Kazım’ın oğluna niye mükelleflik yok da, bize var? Hey gidi para, hey! Ver parayı, al madene giremez diye raporu! Hey gidi para hey! Hey gidi gözünü sevdiğimin parası hey!’ ” (Yalçın, 2014: 16).

Ele alınan dönem içerisinde mükellef işçilerin değişik boyutları itibariyle değerlendirildiğinde; kendi istekleri dışındaki işlerde ve zamanlarda çalışmak mecburiyetinde bırakılan insanlar; son derece düşük ücretlerle beraber uzun çalışma sürelerine maruz bırakılmışlar ve ciddi sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır (Makal, 2015: 186). Eserde de insan haysiyetine yakışmayan şartlarda, bin bir çeşit eziyete maruz kalan işçilerin içerisinde bulundukları durum ve bu düzene alışmaya çalışmaları söz konusudur. Bu durum diyaloglar aracılığıyla sunulmakta, madendeki çalışma koşullarına ilişkin bilgiler aktarılmaktadır:

“ ‘Seninle Hasan’ı bilmem ya, bu mükelleflik yer benim başımı. Dayanamaycam ben artuk!’

‘Canıma tak dedi artuk! Bu yaştan sonra bu çile, bu eziyet çekilmez ha dinime!’

‘Dayak olmasa çekilür. On altı saat oturup dinlenmeden çalış, sonrada ondan bundan dayak ye işin yoksa!’ ” (Yalçın, 2014: 15).

“ ‘Çekilecek şey değil bu be... Durup dinlenmeden hayvanlar gibi yerin dibinde çalış, ciğeri beş para etmez heriflerden küfür işit, kötek ye, elini yüzünü bile yıkamadan dolaş, günlerce üstünüm başını değiştirmeden yat, galk....Geberse daha iyi insan be... Ney bu be?

‘Siz aluşkunsunuz emme... Çoktandır giriyorsunuz ocağa... Benimkisi şurda üç, bilemedin dört ay...’

‘Alışacan uşam... Biz de anamızın garnunda alışmaduk ya bu işe! Neler çektük alışincaya gadar.... Daha yaşın ne ki senin hem? Yirmi iki, yirmi üç... Uşak sayılırsun daha... Şimdiden böyle edersen, çok zahmet çekersin sonra...’ ” (Yalçın, 2014: 25).

Çocuk işçi temasına da vurgu yapılmakta olan eserde, maden ocaklarında çok küçük yaşta çocukların çalıştırıldığı görülmektedir. Ahmet Makal, 10 Eylül 1921 tarihli ve 151 sayılı Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanunu’nun, Ereğli Kömür Havzası’nda maden ocaklarındaki çalışma koşullarıyla ilgili geniş düzenlemeler getirdiğini belirtmektedir. Ayrıca coğrafi olarak Ereğli Kömür Havzası, faaliyet alanı olarak madencilikle sınırlı olan bu yasayla; 18 yaşından küçüklerin maden ocaklarında çalışmasının yasaklandığını ancak gerçekleştirilen gözlemlerin buna çoğunlukla riayet edilmediğini ortaya koyduğunu ifade etmektedir (Makal, 2015: 330).

Barınma koşullarına bakıldığında, işçilerin yıkık dökük barakalarda, çok kötü koşullarda yaşamlarını sürdürmeye çalıştıklarına dair bilgiler aktarılmaktadır. Yaş ve cinsiyetin dahi öneminin olmadığına dair olayların sunulduğu eserde; işçilerin kaldıkları yıkık dökük barakaya yeni getirilen mükelleflerin içerisinde -muhtarın köyün kütüğündeki bütün erkekleri bildirmesinden dolayı- ismi Hidayet olan yaşlı bir kadının ve altmış beş yaşındaki yaşlı bir adamın da yer alması söz konusudur:

“ ‘Kaç yaşındasın, goca herif sen?’

‘Altmış beş, uşam!’

‘Neyçün getirdiler peki seni?’

‘Yanlışlık olmuş bi...’

‘Madene girmiyen demek şimdi sen?’
‘Çalışmam ki ben, uşam... Çok ihtiyarım. Girer girmez ölürüm hemen...’
‘Bi şeycük olmaz. Hafif işe veririz seni. Nakliyata falan... Tumbada çalışırsun...’
‘Nolur etme uşam! Çalışacağım gadar çalışmışım ben madenlerde zati... Köyüme yollat beni...’ ” (Yalçın, 2014: 33).

Ağır koşullar altında çalıştırılmakta olan işçiler, çalışmanın öznesi olmaktan çok, bizatihi nesnesi halindedirler. Bu durumda Ahmet Makal’a göre köleci üretim düzenini hatırlatmaktadır (Makal, 2015: 187). Eserde bitlenmeden dolayı bütün işçilerin saçları sıfır numaraya vurdurulmakta, kabul etmeyenlere yemek verilmemekte ve bekçi başı tarafından türlü işkencelere maruz bırakılmaktadır. Romanda bekçi başı belalı, hiçbir şeyden korkusu olmayan, işçilere zulüm eden bir karakterdir. Bu noktada -diğer eserlerde de değinilen- bekçilerin kendilerinde gördükleri sınırsız yetkinin altını çizmek gerekmektedir. Yanlışlıkla gelen yaşlı köylüler de, köye geri gönderilme sürecine kadar işkencelere maruz kalmaktadırlar:

“ ‘Sizin gafaları gazıtmayacak mıydık peki? Neyçün oturuyorsunuz öyle mamur efendiler gibi gırta gırta?’

‘Gariyim ben uşam, gazıtma benimkini! Sen bilüsün, gidecez nasıl olsa biz...’

‘Gazıt şu iki ihtiyarların gafalarını da... Emir böyle çünkü... Devlet, hükümet böyle emrediyö... Bitten arınmak için gafalar sıfıra vurulacak diye emir var... Emre, ganunlara uymak gerek...’

‘Hem yarın köyüne gidecen diyorlar, hem gafamızı gazıtıyorlar... Allah’ınızdan bulun inşallah!’ ” (Yalçın, 2014: 40-41).

Çalışma koşullarının meydana getirmiş olduğu birçok hastalık ve alışılmış ölümler eserin ana konusunu oluşturmaktadır. Havasızlık, sürekli solunan kömür tozu, sürekli gürültü, yüksek sıcaklık, galerideki basınç, yoğun nemden oluşan iş koşulları işçi yaşamının temel unsurlarıdır (Çatma, 2014: 30). Maden işçilerinin sorunları madende 16 saat köle gibi çalıştırılmaktan da ibaret değildir. Bir parça kuru tayın ve mısır unundan yapılmış bulamaçla karınlarını doyurmaya mecbur bırakılmalarının yanı sıra, küfürlere ve her türlü zulme de katlanmak zorundadırlar. İtiraz edenler öldürüleseye dövülmekte, Erzurum’a, Edirne’ye, adına “tahkimat” denilen sürgüne gönderilmekte; yollarda, havaalanlarında ücretsiz bir yıl çalıştırılmaktadır. Sürgüne gönderilenlerin çoğu gönderildikleri yerlerde ölmekte; iş cinayetleri ve meslek hastalıkları işçilerin canını almaktadır (Yalçın, 2014: 58).

Mükellefiyet döneminde işçiler yerin dibinde köle gibi çalıştırılmalarının yanı sıra bir de kir ve bitle boğuşmaktadırlar. İşçilerde çok fazla bit olmasından dolayı tüm giysileri buharlı bir kazana atılmakta işçiler tarafından da bu işleme “bit ütüsü” denilmektedir (Yalçın, 2014: 31). İşçiler kışın soğukunda, çırılçıplak saatlerce elbiselerini geri almak için titreyerek buhar kazanının önünde bekletilmektedirler. Bit ütüsü yaptırana damga vurulmakta, damgası olmayanlara yemek verilmemektedir. Romanda da bit sorununa ve fayda etmeyen bit ütüsünün doğurduğu sonuçlara birçok yerde vurgu yapılmıştır. Recep Çavuş’un küçük oğlu Hasan’da hem madende çalışmaktan hem de her gün çırılçıplak saatlerce beklemekten dolayı sürekli öksürmektedir. Ateşler içinde can çekişmekte olan bir başka işçi için: “Çoğumuzun olacağı bu işte! Dışarının onca soğukunda, anadan doğma soylarlarsa böyle olur tabii... Bit ütüsü çıkmış bi de! Onca ütüye atılıyor urbalarımız da, bittten arınabiliyor muyuz sanki? İş olsun... Milleti gebertecekler işte böyle...” (Yalçın, 2014: 31) ifadeleri de bu durumu özetler niteliktedir. İşçilerin ölümü ise gayet normal karşılanmakta, yer yer işçiler tarafından tepki gösterilmektedir:

“ ‘Buradaki herifcük ölüverdi argadaşlar! Gelinde galdıralum, eletelim dışarı...’

‘Öldü mü? Kim öldü ulan?’

‘Çoktandır hasta bir herifcük vardı burada...Ölüverdi şimdi.’

‘İdareye haber verin önce, gayıttan düşsün. Gayıttan düşürmeden gömmeyin sakın.’

‘Daha var mı böyle hasta? Ağır hasta var mı?’

‘Vaa, vaa’

‘Soruyor bi de ölecek hasta var mı diye...Yoo, olmacaktı bi de... Sanki bi şey yapacaktı gibi... Hastaneye yatıracaktı sanki. Deyyus oğlu deyyus!’

‘ Allah’a galmış bizim işimiz. Elin garibi öldü gitti işte... Gaz çukurunun atıver içine... Bunun anası, bubası, garısı, çoluğu çocuğu var mı, yok mu düşünen kim? Ne desen, ne söyleyen harp var, gavur kapılarımıza dayandı, deyolar... Harba girsek bundan daha çok mu eziyet çekecez sanki? Keşke harba soksalar bizi! Raziylim valla ben!’ ” (Yalçın, 2014: 39).

Eserde “Paşa” bölümleriyle çalışmanın birinci bölümde değinilen) CHP’nin tek parti döneminin Milli Şef’i İsmet Paşa’dan da söz edilmektedir. Paşa’nın maden ocağına geldiği bir gün bir işçinin önünde bayılmasının ardından, maden başçavuşuna işçinin neden bayıldığını sormaktadır. Maden başçavuşu işçinin saralı olduğunu

söylediğinde, “Saralı da olsa çalışacak. Alman orduları bir akrep gibi ilerliyor.” (Yalçın, 2014: 39) tepkisini vermektedir.

Mükellefiyet döneminde ücret konusu üzerine nihai bir değerlendirme yapan Ahmet Makal, “İş mükellefiyeti uygulamasının temel amacı, ne pahasına olursa olsun kömür üretimini arttırmak ve düzenliliğini sağlamak ise, buna bağlı olarak belirginleşen bir diğer temel amacın bunu olabildiğince düşük maliyetle gerçekleştirmek olduğu görülmektedir. Uygulamada bu husus, ağırlıklı olarak işçilik maliyetlerinin düşük tutulması biçiminde tezahür etmiş ve düşük ücretler bunu sağlamanın temel aracı olmuştur.” ifadelerinde bulunmuştur (Makal, 2015: 195). Eserde ise ücretler verilmemekte, verildiği zaman da göstermelik olarak verilmektedir, bu durum da işçiler arasında genellikle kabullenilmiş bir durum olarak yansıtılmaktadır. Mutemet tarafından on dört işçiye para verilmesinin ardından tepki gösteren Laz karakteriyle ise şöyle bir diyalog geçmektedir:

“ ‘Devletin gönderdiği para bu kadar argadaşlar, geldükçe verecez yine!’

‘Devlet parayı tam göndereyü, ama sen vermeyesün. Bunca fagirin, fugaranın parasını atıyorsun cebe... Utanmayı misin sen? Bizim ciğerlerimiz bitsun, tükensun, sen bizim paralarla zengin ol! Bunu ne gul kabil eder, ne Allah...’ ” (Yalçın, 2014: 57)

Dönem itibariyle Türkiye genelinde, sağlık sorunları önemli boyuttadır, ancak Havza’da bu sorunlar daha ciddi bir düzeydedir. Salgın hastalıklar, çalışma koşullarının doğurduğu sağlık sorunlarının yanında, madenlere ilişkin temel sorunlardan birisi de iş kazalarıdır. Veriler, 1940 yılının başlarında kömür madenlerindeki iş kazalarının, bütün faaliyet kollarındaki iş kazalarının %50’sini aştığını göstermektedir (Makal, 2015: 199). Eserde de, Recep Çavuş ile birlikte iki işçiye “zar-zor” denilen, kömür üretim açığını kapatmak için, tahkimatsız, her ne pahasına olursa olsun yapılan çalışmaya verilmesinin ardından üç işçi madende oluşan göçükte kalmışlardır (Yalçın, 2014: 70).

Recep Çavuş hem yaşı nedeniyle hem de daha önce madende mahsur kalıp kurtarıldığından, Kamil ve Mustafa’ya göre daha deneyimlidir. Kamil ve Mustafa ise daha önce mahsur kalmadıkları ve daha genç oldukları için panik yaşamaktadırlar. Bu çerçevede de iş kazalarının çok yoğun yaşandığı ve tedbirsiz çalışma koşulları içerisinde işçilerin hiçbir iş güvenliğinin olmadığı görülmektedir:

“ ‘Telaşlanmak, bağırarak, çağırmak yok. İkinize de diyom işte.. Kim bağırarak olursa, şu gazma var ya vurur gebertürüm ha Allah canımı alsın ki... Göçükte kalanlar ses etmeyecek hiç. Eççük Eççük soluk alıp verecek. Gonuştukça, bağırarak, körük gibi çalışır ciğerler çünkü. Bi de deyom, bağırana ha valla vurucam gazmayı ! Benim sözüm geçecek burda... Ben ne deysam, o yapılacak... Sizin yaşınız gadar maden de çalışmışlığım var benim...’

‘Gebersek de kurtulsak. Böyle yaşayacağına geber daha iyi...’

‘Deli deli olmayın lan! Dünyanın üstü altından iyidir lan! Gurtulamaz deyom size...’

‘Gurtarın, gurtarın bizi.... Boğuluyoz, ölüyöz....’

‘Yetişin...Gurtarın bizi...Ölüyöz, gurtarın...’ ” (Yalçın, 2014: 73-74).

Kurtarma ekipleri, göçük yerine olaydan iki gün sonra ulaşmışlardır. Recep Çavuş, Mustafa ve Kamil’in kömürden kapkara olmuş vücutlarının kan lekeleriyle dolu olduğu ve üstlerine tek tek düşen kar tanelerinin erimediği şeklinde tasvir edilmektedir. Hasan ve Niyazi babasının köye götürülüp gömülmesi için ne kadar uğraşsa da fayda etmemiştir. Cesetlerin yıkanmadan, kefenlenmeden gömülmesi ise “insan” kavramının ne denli değersizleştiğine dair en çarpıcı noktadır.

Babalarının madende ölmesinin ardından madenden kaçan ve jandarmalara yakalanmadan evlerine ulaşan Hasan ve Niyazi’ye anneleri Ayşe, “Bubanız niçün sizinle kaçıp gelmedi?” (Yalçın, 2014: 93) diye sorduğunda; Niyazi, anasına, babalarının göçükte kalarak öldüğünü, maden bölgesinde gömdüklerini söylemektedir. Ana kocasını kaybetmenin acısıyla iki oğluna bağırarak çağırır; “Yuf size. Babanızın ölüsünü neyçün alıp kaçırmadınız?” (Yalçın, 2014: 93) Bir yandan derin bir acı çekerken bir yandan da köylülere yapılan zulme karşı kinlenip öfkelenmektedir.

“ ‘ Gaç boy idareye gidip, izin üstedük, yalvarduk. Nuh deyup peygamber demedi herifler!’

‘Köpek ölüsü gibi gömüverdiniz bubanızın ölüsünü orda bir yere demek? Benim onca yıllık gocamı atıverdiniz orada bir çukurun içine demek?’ ” (Yalçın, 2014: 94).

Madenden kaçmış olan Niyazi ve Hasan, jandarmaların eve gelmesi üzerine yakalanmışlar ve basık tavanlı, pis bir odaya hapsedilmiştir. Madenden kaçanların eşlerine, kızlarına işkenceler edildiği, kaçırıldığına vurgu yapılan romanda: “Son zamanlarda madenden kaçanların garısına gızına çok kötülük ediyö emme candarma! Siz saklıyorsunuz, siz barındırıyorsunuz erkekleri deyip, alıp alıp götürüyorlar garıları,

gızları... Irz, namus beş paralık oldu artuk... Gavur olsa buncasını yapmaz.” (Yalçın, 2014: 106) ifadeleri durumu özetler niteliktedir. Niyazi’nin madenden kaçması da bahane edilerek, karısı Emine de jandarmalar tarafından zorla, döverek götürülmüştür. Ve madenden kaçan köylülerin karısına, kızına tecavüz edildiği gibi, Emine’ye de aynı zulüm yapılmıştır. Ayşe günlerce Emine’yi aramış ve Jandarma Komutanlığı’na gitmiştir. Derdini anlatmaya çalışan Ayşe, hem Emine’nin kaybını hem de ölmüş kocasının bir mezarı bile olmamasını şu şekilde ifade etmektedir:

“ Uşam yakalandıktan sonra gaçurdular garısını, Allah seni inandursun! Yalan deyösam şurdan şuraya atmayayım adımımı. Kırk beş yaşındayım, böyle dert, böyle çile görmedim ben! Dışarda harp var diye ırza, namusa mı sataşılacak peki? Benim üç gardaşım Çanakkale’ye gidip dönmediler bir daha! Yıllarca cam gözledik çıkıp geliverecekler diye... Harpsa biz de can verdük... Madense gaç kişi bizim sülaladen... Daha yeni öldü gocam madende... Ölüsünü bile göremedim. Gömüvermişler ölüsü gibi. Kefene bile sarmamışlar, yıkamamışlar bile... Gidip götürcem emme...Köye gömecem gocamı...” (Yalçın, 2014: 133).

Eserde, bireylerin haksız yere maruz kaldıkları durumlardan kendilerini sorumlu tutmaları ise, Emine’nin kendisine yapılan saldırıya dayanamayıp; “nasıl bakarım artık yüzlerine, kirliyim ve korkuyorum” düşünceleriyle; kendisini ağaca asarak canına kıymış olması ile gözler önüne serilmektedir. Ayşe ise gelininin cansız bedenini günler sonra, çobanın gelip haber etmesi sonucunda ağaç dalında asılı bulmuştur. Eserin birçok noktasında din temasına da vurgu yapılmakta; bireylerin hem teslimiyet içerisinde olaylara kaderci tutum içerisinde yaklaşmalarına hem de yer yer isyan ettiği noktalara yer verilmektedir. Roman boyunca maden işçilerinin “kaderimiz buymuş” ifadeleri teslimiyet içerisinde olmalarını gösterirken, Emine’nin cansız bedenini sırtında taşıyan Ayşe’nin ağzından dökülen cümlelerdeki “Allah’ım yok musun?” isyanı ise yaşanan acının derinliğini yansıtmak adına, vurgu yapılan bir başka çarpıcı noktadır. Madenden tekrar kaçan Niyazi’yi yakalamak için Jandarmalar evi bir kez daha bastıklarında; jandarma kaçmaya çalışan Niyazi’ye kurşunlar yağdırmıştır. Anne, önce kocası Recep Çavuş’u, sonra çok sevdiği gelini Emine’yi, son olarak da oğlu Niyazi’yi kaybetmiştir.

Eserde mükellefiyet dönemine ayna tutulmuş olup, en çarpıcı noktalar gerçekçi bir aktarımla okuyucuya sunulmuştur. Çalışmada da eser aracılığıyla diğer bölümlerde ele alınmış olunan; insan onuruna yakışmayacak çalışma şartları, işkencelerin sınırının

olmadığını, bir parça ekmeğe muhtaç insanların ne kadar değersizleştirildiği; acı kömür ve zulüm kokusu ile aktarılmaya çalışılmıştır. “İnsan” kavramının ne boyutta değersizleştirildiğine, yazarın bir maden işçisi ile gerçekleştirmiş olduğu konuşması dâhilinde –eserin gerçekçi boyutunun yansıtılabilmesi adına- yer verilmesi uygun görülmektedir:

“Yük taşıyan bir hayvan huysuzlanıp da gitmezse sahibi döver onu. Ama ne kadar döverse dövsün, onu yaralamak, sakat bırakmak, öldürmek gelmez içinden. İşte böyle sakınmalardan bile uzaktık «mükellefiyet»te biz! Bir hayvan, bir eşya kadar bile değerimiz yoktu nedense. Ayağı kırılan ocak katırı, yiten bir kazma, bizlerin ölümünden daha çok üzerdi başımızdakileri. Çünkü ocakta çalışan katır az bulunuyordu. Ama bize gelince, karıncalar kadar çoktuk biz!” (Yalçın, 2014: 12).

3.4. “SANAYİ”DEKİ EDEBİYAT: FABRİKA VE EMEK

“Mezar bu fabrika, bu urba kefen...”

Ben ben değilim artık ben...”

- Cahit Irgat / Irgatın Türküsü

Edebî eserler, değişik sektörlerdeki, iktisadî faaliyet alanlarındaki çalışma ilişkilerine ilişkin izdüşümlerine ayna tutarken; ücretli emeğin en yoğun olduğu sanayi sektörünün de bunlar arasında önemli bir yere sahip olması doğaldır. Türkiye’nin sanayileşme sürecine ve bu süreçte sektörlerin payının değişimine bağlı olarak ağırlığın sanayi kesimine kaydığı görülmektedir (Makal, 2008; 27).

Sanayi devrimiyle beraber fabrikalaşmanın artması ve çalışmada ele alınan dönemler kapsamında –birinci bölümde de belirtildiği üzere- Türkiye’de fabrika sayısının artışıyla, köyden şehre göçlerle birlikte fabrikada çalışan işçi sayısında ciddi artışlar söz konusu olmuştur. Fabrikalarda çalışmakta olan yığınların ise çalışma koşullarının elverişsiz olması ve içerisinde bulundukları şartların bireyler üzerindeki etkisi döneminin eserlerine yansımıştır. Fabrikada çalışma hayatına ilişkin yansımaların, edebi eserlerde nasıl ele alındığı, Orhan Kemal’in “*Murtaza*” ve “*Bereketli Topraklar Üzerinde*” romanları aracılığıyla değerlendirilecektir.

3.4.1. Murtaza (1952)

1952 yılında Vatan Gazetesinde tefrika edilen (Narlı, 2002: 475) ve Orhan Kemal'in roman haline getirmek için oldukça emek verdiği Murtaza romanı, hayatın gerçeklerini ve nedensellik ilişkilerini daha güçlü bir şekilde ortaya koyabilmenin önemli bir örneğini oluşturmaktadır (Seçkin, 2014: 332). Orhan Kemal'in Murtaza romanı, “özel değerler ile sınırlarını çizdiği doğrulara kayıtsız şartsız bağlılığın simgesi olan bir bireyin, yaşadığı çatışmaların ve ruhsal parçalanışın trajikomik öyküsüdür” (Eliuz, 2008: 906). Hilmi Yavuz'a göre, Orhan Kemal trajikomik olarak tanımladığı Murtaza eserinde, Adana'daki bir fabrikadan muazzam bir kurguyla Don Kişot çıkartmıştır (Yavuz, 2012: 200). Yaşar Kemal ise Orhan Kemal ve Murtaza eseri için, “bizim romanımızın en yoğun, en belirli tipini çizdi: Murtaza... Bizde Murtaza gibi derinlemesine bir tip çizmiş bir yazar daha yok. Bunun için o gelmiş geçmiş en büyük romancımızdır bence.” ifadelerinde bulunmuştur (Kemal, 2012: 21)

Gözlemci gerçekçiliğini Murtaza eserine de yansıtan Orhan Kemal'in eşi Nuriye Ögütçü ve arkadaşı Nurer Uğurlu, bankada çalışan kapıcıyı Murtaza'ya benzeterek; kapıcıya Murtaza karakterini anlattıklarında, kapıcı şöyle bir tepki vermiştir: “A be bu adam beni nereden tanır? Bilir mi benim gibi bir adam yaşar Adana'da, hem de bu sıcakta (...) Neden yazar beni kitaplara? Ya okursa amirlerim, bu yolda istemem laubalilik!” (Narlı, 2002: 476-477).

“Murtaza, “insanlık onurunu kaybetmiş olmanın” bir temsilcisidir. Bütün yönleriyle, bir insanın kullanılmaya ve sömürülmeye ne kadar müsait olduğunun göstergesidir (Gültekin, 2011: 89-90). “Psiko-sosyolojik bir bakış açısıyla insan ilişkilerini ve insanın özel çıkmazlarını metne taşıyan yazar, Murtaza tipi ile mizahi olarak zalimliğin süreçlerini de yansıtır. Murtaza, bireysel varoluş çatışmaları ile sosyal bozulmuşluğun simgesi konumundadır. Onun kimliğinde yazar, yaşamın tükettiği / yok ettiği unutulmuş bireylerin öyküsünü aktarır” (Eliuz, 2008: 907).

Murtaza romanında mekân Adana'dır. Fakat eserde, 1950'lerin Adanasının tarıma ve tarıma dayalı endüstrinin, yeni oluşmaya başlayan sosyo-ekonomik gruplarının mekânla bütünlük kazandığını görmek mümkündür değildir. Murtaza'da, fabrika, fabrika etrafındaki kahveler/lokantalar, işçi mahalleleri vardır (Narlı, 2002: 531). Mahalle bekçisi olan, “vazifesinin aslanı” Murtaza, 1925'lerden sonraki

mübadelede annesi, erkek kardeşiyle Türkiye'ye göç ettiklerinde yirmi yaşındadır (Narlı, 2002: 479). Eserin satırlarına yansıyan ifadelerle:

“Muhacir kandaşlar nâm-ü hesabına fi sebilûllah” yani göçmen kandaşlar çıkarına hiçbir karşılık beklemeden, Allah için çalıştıklarını ileri süren yerli işgüzarların hile dolu öğütlerine uyan hemşerilerinden pek çoğu gibi memleketlerindeki barakalarına karşılık büyük konaklar, üç buçuk arşın bahçelerine karşılık da binlerce dönüm tarla almayı kendine, daha çok damarlarında dolaşan şehit Koğalası Hasan Bey'in kanına yakıştırmayan Murtaza, ne annesinin ne de hemşerilerinin öğütlerine uymamıştır (Kemal, 2017: 17).

Murtaza'nın zehirli sıtmadan yatağa düşen annesinin hastalığına dahi dayısının ölümü gibi olmadığı müddetçe hiçbir ölümün değerinin olmadığı düşüncesi ile kayıtsız kaldığı görülmektedir. Zaman içinde kardeşi ile de arası açılan ve işlerinde kötü gitmesiyle şehre giden Murtaza, pamuk fabrikalarında ve çeşitli işlerde çalışmış olsa da yetinememiş; dayısı gibi subay olmayacak olsa dahi subay kıyafetlerine benzeyen bir üniforma giyebilmenin tutkusu ile yanıp tutuşmaktadır. Bir komiserin önyak olması ile mahalle bekçiliğine atanan Murtaza, subayların üniformasına benzeyen kıyafetlerine kavuşmakta ve işini çok kutsal görmektedir (Kemal, 2017: 19-21).

Dokuma fabrikasının iplikhanesinde çalışan bir kız ile evlenen Murtaza'nın altı çocuğu olmuştur. Özel yaşam alanının da görev bilinci ile kaybolmasıyla birlikte; eşi, çocukları, çalışma arkadaşları ve çevresindeki herkesi bu görev tanımının gereklerine uyup uymadıkları çerçevesinde değerlendiren Murtaza, eş ve çocuk tanımlamasında da aynı kriterleri kullanmaktadır (Seçkin, 2014:336). İlk çocuğu erkek olmadığı için üzülen Murtaza'nın, ikinci çocuğu ise erkek olmuş ve adını dayısının ismi olan Hasan koymuştur. Hasan umduğu şekilde, dayısı gibi bir çocuk olamadığı için ikinci oğlunun olmasını çok istemektedir. Altıncı çocuğu sonunda erkek olan Murtaza; dört kız, iki erkek evlat sahibidir. Eserde Murtaza açısından kız çocuklarının değersizleştirildiği, erkek çocuklarının daha kıymetli olduğu gibi çıkarım söz konusu olsa da, Murtaza'nın sürekli bahsetmekte olduğu mübarek kanını kutsal vatan topraklarında dökmüş Kolağası Hasan Bey dayısı gibi olmayan bir erkek evladın da bir önemi yoktur. (Kemal, 2017: 23-24).

Murtaza görevini yaparken, rolüne ilişkin gerekleri, özel-kamu kesimi ayırımından bağımsız olarak gerçekleştirmektedir. “Bireyin toplumsal yaşamına bağlı

olarak şekillenmesi beklenen çeşitli rolleri, Murtaza'da görev rolü olarak tekleşmiştir” (Seçkin, 2014: 333). Görevini her şeyden daha kutsal sayan Murtaza, “Yukarda Allah, Ankara'da devlet hem da Hükümet, burada da ben!” (Kemal, 2017: 31) ifadeleri ile kendisini otoritenin devamı niteliğinde gören bir zihniyet yapısıyla, kendi gerçeğini çevresindeki herkese dayatmakta ve biçimsel rol gereklerinden bağımsız olarak belirlediği kendine özgü görev algısı ile işini yapmaktadır (Seçkin, 2014: 334).

“Mürteza demek vazife demek, vazife demek Mürteza demek!” (Kemal, 2017: 265) söylemi ise Murtaza'nın görevini ciddi bir boyutta içselleştirdiğinin delili niteliğindedir. İkram edilen kahveyi dahi rüşvet olarak gören Murtaza'nın, mahalle bekçiliği yaptığı dönemde yakaladığı hırsızdan gelen rüşvete tepkisi ise görevine bağımlılığının ve ne denli kutsal gördüğünün göstergesidir:

“ ‘Demek edersin cesaret bana rüşvet teklif etmeye?’

‘ Dallandırma da Aydın havası olsun.’

‘Nasıl dallandırmam, nasıl dallandırmam be muzır hem de akılsız vatandaş? Madem tanırsın beni, madem işittin namımı, nasıl teklif edersin rüşvet? Bu Murtaza eder mi sanırsın rüşvete tenezzül? Yerim dişlerimi, tükürürüm kan, derim içtim kızılçık şerbeti. Etse idim tenezzül, kalır idim memleketimde, dinler idim çan seslerini gâvurun!’ ” (Kemal, 2017: 44).

Mahalle bekçiliği yapmakta olan Murtaza'nın, mahallelinin yatıp kalma saatlerine kadar karışıp görevinin sınırlarını çok aştığı gerekçesi ile mahalleli tarafından Emniyet Müdür'üne şikâyet edilmesi üzerine, “ Erken yatmayan bir vatandaş, kalkamaz erken. Kalkar ise alamamış olur uykusunu. Ne zaman bir vatandaş alamaz uykusunu tam, zayıflar gözleri. Bakamaz düşmanlarına çelik yıldırım, hem da olamaz hiçbir zaman numune-i imtisâl!” (Kemal, 2017: 96) vermiş olduğu cevap Murtaza'nın biçimsel görev tanımının, diğer bütün rol gereklerini aşmakta olduğuna dair çarpıcı bir örnektir. Murtaza, görev alanına yüklediği anlamı, “Bir vazife büyüktür herhangi bir namuzdan!” cümlesi ile özetlemekte; çevresindeki tüm insanlardan “görev alanının” gereklerine uygun davranmalarını beklemektedir (Seçkin, 2014: 336). Murtaza'nın bu ve buna benzer dayatmaların çevresindeki hemen herkes tarafından tepki ile sonuçlanmasının ardından, -fabrikadaki disiplinsizliklerden dolayı kendisine fabrikada çok ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle - transferi gerçekleştirilmiştir.

Fabrikadaki görevi, fabrika içlerini kontrol etmek olan Murtaza; çalıştığı yerin, devlet ve milletin çıkarlarını kendi öz çıkarlarından üstün tutmakta, bu davranışıyla da duyan herkesi şaşırtmaktadır. Murtaza'nın görev algısına ilişkin aşkın davranışları güvenilirliği, bağlılığı ve işverene yakınlığı gibi özellikleri nedeniyle Fabrika Fen Müdürü tarafından tercih edilmesine sebep olmuştur (Seçkin, 2014: 337). Bu sebeple eser boyunca farklı olaylar çerçevesinde herkes tarafından şikâyet almasına rağmen, yönetici Murtaza'dan vazgeçmemiştir. Zira işverenler her zaman için bu tip işçilerin iş yerinde olmasını istemektedirler. İstenilen bu tip işçiler; işçilerden ziyade işverenin isteklerinin ön planda tutulması, gerektiğinde kendini feda edebilecek olması gibi özelliklerinden dolayı istenilmektedirler (Hacısalıhoğlu, 2008: 75). “Bu fabrikaya mutlaka bir Murtaza lazım. Bu olmazsa bir başkası.”(Kemal, 2017: 310) ifadeleri de bu durumu netleştirmektedir.

Murtaza'nın görevine ilişkin algısı, ücreti de göz ardı etmesine sebep vermekte, içerisinde olduğu geçim kaygısını arka plana itmektedir. Yeni vazifesini oldukça kutsal görmekte olan Murtaza'ya eşinin vermiş olduğu tepki de bu durumu açıklamaktadır: “Vazife anladık. Vazife büyük, olmalı maaş da büyük” (Kemal, 2017: 152). Üstüne fabrikanın spor mükellefleri komutanlığı vazifesini de büyük bir hevesle üstlenen Murtaza, işe çok daha erken gelip, çok daha geç paydos etmektedir. Bu vazife içinde maaş almayan Murtaza hakkında konuşan eşi tarafından durum şöyle yansıtılmaktadır : “Ne maaşı be kaynım? Çeker kürek akıntıya. Bazı bazı kalır fabrikada, ikindi üzerine kadar. Gelir eve bitkin. Yer yemeğini, uzanır bir saat kırk beş dakika, kalkar giyinir, gider işçeğinize. Zayıfladı çok. Yıkar iken leğende, sayarım kemiklerini. Uyumaz her gün dört saat. Ne zaman varır uykuya, başlar gıcırdatmaya dişlerini, sayıklar kötü kötü...”(Kemal, 2017: 239)

Murtaza ile müdür arasında geçen bir konuşmada da Murtaza'nın vermiş olduğu cevap; Murtaza için vazifenin her şeyden kutsal olduğunu, vazifesinin paradan önce geldiğini göstermektedir: “Önce bu il sınırları içindeki memlekete, sonra da bütün Türkiye'ye. Neden? Çünkü bakarım vatandaşlar tutarlar parayı vazifeden üstün. Hayır, hiçbir zaman olamaz üstün para vazifeden!” (Kemal, 2017: 132).

Romanda bulundukları konumdan memnun olmayan işçilerin sürekli belli bahanelerle işten kaydardıklarına ve işi aksattıklarına şu ifadelerle vurgu yapılarak, Murtaza'nın böylesi çatlaklıkları denetlemesi ve önlemesi istenmektedir:

“Şuna dikkat etmen lazım: İplikhanedeki işçilerden birçoğu kantar kâtibine teslim ettikleri masuraları çalar, kâtibe yeniden yuttururlar. Buna da göz kulak ol. Sonra, bilhassa dokumacılara dikkat etmeyi unutma. Çok arsız heriflerdir onlar. Toplanırlar hela aralığında, yakarlar sigarayı, verirler çeneyi çeneye, oooh... bir kenef arası sohbetidir gider!” (Kemal, 2017: 130).

Bir diğer taraftan da fabrikada ustalar ise hiyerarşik yapı içerisinde, niteliksiz işçilere nazaran daha dokunulmaz konumda bulunmaları itibariyle diğer işçilerden ayrılırlar (Hacısalıhoğlu, 2008: 76). Farklı bir gözle değerlendirildikleri, işverenin: “Onlar amele değil, usta onlar.” (Kemal, 2017, 130) cümlesindeki vurgusunda da belirginlik kazanmaktadır. Düz işçilerden daha itaatsiz ve rahat bir görünüm sergilemekle birlikte, işveren tarafından kendilerinden çekinilen bir güruha işaret ederler: “Evet, dedi, ustalar... Onlar işçiden de beterdir, ama sen gene de yüzlemeye bakma. Gördün ki bir usta yerinde yok, hangisi olursa olsun, usullacık mimle, sabahleyin bana...” (Kemal, 2017: 131). Bu ayrıcalıklarının ise dönemin eğitilmiş işgücü eksikliğine bağlamak mümkündür (Hacısalıhoğlu, 2018: 76).

Fabrika Fen Müdürü’nün hemşerisi olan Nuh’un, ikinci bekçi olarak gelen Murtaza’ya olan tepkisine karşı müdürün: “bilirsin ki, bana hemşerimden gayrısı vız gelir, tırıs gider...” (Kemal, 2017: 135) ifadesi diğer eserlerde de altını çizilen ve çalışmanın birçok noktasında değinilen hemşeri temasına vurgu yapmaktadır. İşçilerin fabrikalarda işe girebilmek için hemşerilik ağlarından faydalandığı ve bu ağın kendilerini güvende hissetmesine neden olduğu gözlenmektedir. Eserde de Nuh karakteri hemşeri sıfatına haiz olması nedeniyle farklı muamele görmeyi beklerken, görememiş; müdür tarafından Murtaza daha çok tercih edilen bir karakter haline gelmiştir. Fakat yine de işverenin beklenti ve isteklerini yerine getiren Murtaza’dan farklı olarak, Nuh diğer işçiler tarafından birçok şeyi görmezden gelmesinden dolayı sevilmede, kendilerine daha yakın hissedilmektedir.

Murtaza’nın bekçilik yaptığı Fabrikanın Çırçır Dairesine dair yapılan tasvirlerde mekân, çoğu paçavralar içinde olan kadın, erkek, çoluk çocuk işçilerin çalıştığı bir yerdir. On, on bir yaşındaki kızlı erkekli çocuklarla, altmışını aşkın kadınlı erkekli yüzlerce işçinin çalıştığı fabrikada Murtaza’nın iki kızı da, fabrika çırçırlarında, yani “kütü” denilen tohumlu pamuğun tohumundan ayrılma işinin yapıldığı bölümde çalışmaktadır. Murtaza’nın kızları, Cemile’yle Firdevs her gün on iki saat, bazen daha

çok çalışmaktan dolayı oldukça zayıf ve çelimsizdir. Eserde işçiler arasında geçen diyaloglar, içerisinde bulundukları konumdan memnuniyetsiz olduklarının açığa çıkmasıyla beraber, kurulmakta olan hayâller de, kimi zaman ulaşılacak istenen bir yiyecek olsa da, genel olarak fabrikadan kurtulmak üzerine şekillenmektedir.

“ ‘Bırak rüyayı... Ablam diyorum, evlenirse... Ha? Biz de kurtuluruz fabrikadan.’

‘ Düşünde bir hafta uyuyacağım...’

‘ Ben de. Oğlanın babası çok zenginmiş değil mi?’

‘ Çok ama babam bizi fabrikadan çıkarır mı hiç?’

‘ Çıkarmaz!’

‘ Ölse gene çıkarmaz.’

‘ Şu omuzlarım yara gibi ağrıyor.’

‘ Ya benimkiler? Seninkinden besbeter.’

‘ Bugün alalım mı n’olursa olsun...’

‘ Ne?’

‘ Saray Burması.’

‘ Paramız yok.’

‘Olmasın, borca. Para günü veririz.’ ” (Kemal, 2017: 246).

Dönemin çalışma koşullarına dair zorluklar ve bu koşulların insanların sağlıklarını dahi tehdit edecek boyutta olması, anne karakterinin içerisinde olduğu diyaloglar aracılığıyla ifade edilmiştir: “Aah aah... Çalışırlar on iki saat yavrucaklar. Sarardı soldular. Bulsa idi dolgun maaşlı işçeğiz, alır idim fabrikadan. Verirdim biçki yurduna. Lakin nerede? Olmazsa kızlar, hepten kaçıracağım keçileri. Ne olacak sonumuz bilmem.” (Kemal, 2017: 239). Çalışma koşullarının zorluğunun yanı sıra, bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde ücret alamadıkları ise şu ifadelerle gözler önüne serilmektedir: “ ...Kalmadı yataklarda yüz, yorganlarda kılıf. Altı çocuk kolay mı? Yama, yıka ver giysinler... Kalmadı tutar yer çamaşırların...” (Kemal, 2017: 240).

Fabrikada iş başında uyuyan işçileri yahut farklı usulsüzlükleri müdüre haberdar eden Murtaza’nın görev algısına ilişkin aşkın davranışları, kızının mesai saati içerisinde uyuduğu haberini alması ile birlikte çarpıcı bir noktaya ulaşmaktadır. Kızlarının makine başında uyuyakaldıklarını gören Murtaza, Firdevs’e şiddet uygulamış ve kızının başından yaralanarak ölmesine sebep olmuştur: “Herkes uyuyabilir, velakin uyuyamaz

Murtaza'nın kızları!” (Kemal, 2017: 253). Murtaza'nın kızlarının iş başında uyuduğunu ve bu durumu şikâyet etmediği için bekçi Nuh'u da şikâyet etmesi; karakterin öz çıkarlarına ne denli karşı olduğunu gözler önüne sermektedir. Cemile'nin ölen ablası Firdevs'le geçirdiği zamanları anımsadıkça içinden geçirdiği “ Keşke onun yerine ben ölseydim de kurtulsaydım çırcırlardan!” (Kemal, 2017: 350) düşüncesi ise, bireylerin içerisinde bulundukları durumlardan dolayı yaşama dair bıkkınlıklarına, bunalımlarına ve kurtuluş olarak ölümü gördüklerinin dışavurumudur.

Eserde işçilerin ağır koşullarda çalışması sonucu, çalışan makinelerin başında uyuya kalmaları yahut yorgunluk haliyle iş kazalarına maruz kaldıklarına da, bir işçinin başına gelenlerden söz ederken değinilmiştir: “Naciye. Uyku bu, insan ne yaptığını bilir mi? Uykuya geçmiş, derken bir yuvarlanmış, iki eli, bileklerine kadar topların arasına girmiş, düdükler frrr frrr... koştuk, ne koşalım? İki bilek de kopmuş, kan nasıl akıyor...” (Kemal, 2017: 254).

İşçilerin çalışma koşulları kabul ettiklerini ve herhangi bir direnişin söz konusu olmadığı gözlemlense de, tam anlamıyla koşullara tabii olduklarını da söylemek mümkün değildir. İşçilerin olumsuz şart ve koşullara zaman zaman çeşitli şekillerde karşılık verdiği de görülmektedir. İşçilerden Sarı İbrahim'in yemeklerin kötü olmasından dolayı tepki vermektedir:

“Yemekler yine her zamanki gibi. Fasulye yemeğinin suyunda kurtlar beyaz beyaz yüzüyordu, hepimiz gördük. Bu fasulyelere dünya kadar para verildi, dura dura kurtlanmış. Bitirmeden yenisini alamayız dediler. Patrona çıktım inanmadı. Fen Müdürü dersin züppenin biri. Ben öğleyin yemek kabını aldığım gibi düşünüyorum idareye.” (Kemal, 2017: 168).

Diğer işçiler tarafından, “İşçileri kışkırtmaktan, onlara önayak olmaktan vazgeç...”(Kemal, 2017, 169) ifadeleri ise işçileri uygun olmayan koşulları kabullenmeye ve daha itaatkâr olmaya yönlendirmektedir. Ülgener toplumdaki zihniyet oluşumunu şekillendiren unsurlar arasında toplumdaki iç ve dış faktörleri değerlendirerek; toplumda belli türdeki bir yaşama tarzının ortaya çıkmasında iklim, siyasi baskı vs. dış etkilerin tesiri olabileceğini belirtmiştir (Şimşek, 2013: 65). Eserin üçüncü bölümünde de, fabrika içerisine ve fabrika içerisinde muhafaza edilmeye çalışılan sisteme; 1946 sonrası çok partili döneme geçilmesinin etki ettiği görülmektedir. 1946-47'lerde yurdun her yanı “Demokrasi” naralarıyla çalkalanırken,

... Bütün bunların nedeni, ‘Demokratçılık’tı.’ (Kemal, 2017: 300).

Esere dönemin siyasi ikliminin de yansıdığı görülmektedir. Demokrasi, işçilerin, Murtaza’yı CHP’li olarak görmesi ve bu sebepten kendisinin derdest kovulmasını istemeleri üzerine ayaklanmaları söz konusudur. Ayaklanma, tepki sonucu meydana gelmiş ve herhangi bir bilinçli organizasyondan kaynaklı

...eski Murtazaydı o, ama işçiler eski işçiler olmadıktan başka, Fen Müdürü de eski Fen Müdürü değildi. Tarttırıp teslim ettikleri masuraları kâtibin görmez yanından çalıp yeni baştan yuttururken yakalanan, ‘Vazife bir sırasında’ uyuklayan ya da hela arası sohbetine dalmış işçileri enseleyip rapor etse bile, Fen Müdürü, Murtaza’nın koltuklarını kabartacak biçimde bağırıp çağırmıyor, ceza falan yazmıyordu.

Esere dönemin siyasi ikliminin de yansıdığı görülmektedir. Demokrat Partili işçilerin, Murtaza'yı CHP'li olarak görmesi ve bu sebepten kendisinin derhal işten kovulmasını istemeleri üzerine ayaklanmaları söz konusudur. Ayaklanma, anlık bir tepki sonucu meydana gelmiş ve herhangi bir bilinçli organizasyondan kaynaklanmamış olup; DP-CHP'li olma ayrılığından meydana gelmektedir:

Anlık olarak meydana gelmiş olan bu tepki, işverende grev şüphesini uyandırmakta ve işvereni korkutmaktadır. İşverenin polis ve jandarmayı çağırması böyle bir ihtimalin işveren açısından ne denli korkutucu olduğunu ve bilinçli bir eylemden çekindiğini göstermektedir. Eserde işçilerin mensup olunan parti temelinden kaynaklanan bir birlikteliği ve aynı partiye mensup olmanın birleştiriciliğini gösteren olaylar zinciri sunulmuştur (Hacısalıhoğlu, 2008: 83).

“Polis ve jandarma anlamıştı ki ortada grev falan değil, fabrikaca yapılmış, işçilerce haksız bulunan bir işleme itiraz vardı. Yoksa ortada grev falan yoktu...

Bununla beraber gene de herhangi bir olay ihtimaline karşı tetikte bekliyorlardı. Çünkü bir hiç yüzünden ayaklanan kitleler, önemsiz gibi görülen küçük kıskırtmalarla, istenmeyen bir yöne doğru gidebilirlerdi. Kitle psikolojisinin ne demek olduğunu bilmek değillerdi.” (Kemal, 2017: 306)

Murtaza’nın bütün umutlarını bağladığı küçük oğlu Hasan’ın çok acıkıp bakkaldan çeyrek ekmek çalması sonucu yakalanıp mahkemeye çıkarılması ve mahkemenin beraat kararına karşı; Murtaza’nın vermiş olduğu tepki ise: “ Olamaz aç benim oğlum! Kabul edemem açlığını! Velew olsa bile aç, çalmayacak idi, ermeyecek idi tenezzül hırsızlığa. Tükürecek idi kan, söyleyecek idi içtim kızılılık şerbeti! Şimdi sizden ederim istirham, edesiniz mahkûm, atasınız hapslere!” (Kemal, 2017: 360) eserin son cümlesi ve en çarpıcı noktasıdır.

Murtaza karakteri, “kendisi olmayan kendini, kendi olarak içselleştirmesi bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır” (Seçkin, 2014: 343). Murtaza eseri aracılığıyla, çalışmanın asıl konusu olan; döneminin çalışma koşulları, fabrika hayatı, işçilerin içerisinde bulundukları ruh hallerinin tahlili, örgüt içi anlaşmazlıklar, iş ortamındaki hiyerarşik yapı, fazla çalışma saatleri, hemşerilik temasının iş hayatındaki konumu, iş kazaları, yoksulluk, bir parça ekmek uğruna verilen savaş, hayata dair bıkkınlık, bireylerin kendine yabancılaşması ve dönem siyasetinin işçiler üzerinde nasıl etki bıraktığı gibi konulara ayna tutulmuştur.

3.4.2. Bereketli Topraklar Üzerinde (1954)

Çalışan halkın, alın terinin, ezilmiş, sömürülmüş halkın sesi olmuş, büyük bir destansı olan (Kemal, 2012: 22), Aydınlık Gerçekçi Türk edebiyatının önemli adı Orhan Kemal’in, kaleme aldığı bütün eserler “tanıklığın edebiyatıdır” (Hızlan, 2006: 64-65). Orhan Kemal’in, halkın her kesimini eserlerine yansıttığını belirten Fikret Otyam; “... şurda-burda işsiz kalan ırgatların, mapusane çilekeşlerinin, üç-beş kuruş kazanan memurların, emeklilerin, çocukların, kimsesiz çocukların, iplik fabrikası kız ve delikanlılarının, iplik bükme makinelerinin başında yorgunluktan uyuyan bebelerin, sokakları süpüren çöpçülerin, “küçük adam”ların, mavi tulumlu akıllı-akılsız, uyanık-

uyur emekçilerin, mahalle kabadayılarının, kahve sakinlerinin “artiz”lik heveslilerinin yazarı” olarak tasvir etmektedir (Otyam, 2005: 13).

Fethi Naci’nin, “Orhan Kemal’in en güçlü romanı” olarak tanımladığı (Naci, 2007: 302) ve yazarın kaleme aldığı beşinci romanı olan “Bereketli Topraklar Üzerinde”, Çukurova gerçeğini anlattığı; yayımlandığı yılda hem eleştirmenler hem de okurlar tarafından büyük ilgi görmüş bir eserdir. Gorki eserlerine benzetilen roman, mesaj verme kaygısıyla esere sonradan eklenen cümlelerden dolayı ise bazı eleştirmenler tarafından edebiyat sanatı açısından olumsuz bulunmuştur (Kara, 2014: 160-162). Birinci ve ikinci baskılarında meydana gelen değişikliklerle; ikinci baskıda, yaklaşık yüz sayfa genişleyen roman içerisinde diyaloglarda da artışlar söz konusu olmuş bu durum da edebiyatçılar tarafından eleştirilmesine sebep olmuştur (Narlı, 2002: 202). Ayrıca birinci baskıda sömürü bilincinden uzak olduğu yansıtılan karakterler üzerinden; yazarın ikinci baskısında yer alan, “romanyla bilinçlendirme çabası” zaman zaman, var olmayan var olması mümkün de olmayan bir bilinci sanki varmış gibi göstermesine yol açmış; bu durumda eserin Fethi Naci tarafından eleştirilen bir başka noktası olmuştur (Naci, 2007: 300).

Türk Edebiyatında önemli bir yere sahip olan “Bereketli Topraklar Üzerinde” (Gültekin, 2011: 200) eserinin içeriğini Orhan Kemal, “Bu kitap, kendi bilgi ve görgülerim dışında, bir lokma ekmek için kötü iş şartları içinde zehir gibi bir hayatı yaşayanlardan derlenmiş malzemeye meydana gelmiştir” (Kemal, 2017: 384) sözleri ile açıklamaktadır. Bereketli Topraklar Üzerinde; hem tarım hem de fabrikadaki çalışma hayatını en ince ayrıntılarıyla gözler önüne sererken, bir diğer taraftan da bireylerin içerisinde bulundukları ruh hallerine dair güçlü tahlilleri barındırmakta ve diyaloglar aracılığıyla etkili bir şekilde sunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, roman ana hatları ile değerlendirilip, “fabrika” teması çerçevesinde ele alınacaktır; ancak eserin bütünlüğünü bozmamak adına toprakta çalışmaya yönelik bilgiler de özet olarak verilecektir.

Bereketli Topraklar Üzerinde, köylü- işçilerin oluşumunu yansıtmakta; Fethi Naci’nin ifade ettiği gibi, “gözleri bireysel çıkar perdesi ile örtülü”, “el yordamıyla bireysel kurtuluş yolları arayan”, köylü iken işçi olmaya çalışan bir grup insanın hayatını anlatmaktadır (Yıldırım, 2015: 278). Eserde Orta Anadolu’nun seksen evlik Ç. köyünden, üç çocukluk arkadaşı İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan

Çukurova’da iş bulma amacıyla, hemşerilerinin kendine iş vereceği umuduyla yola çıkmışlardır (Narlı, 2002: 190). Beraber yola çıkan bu üç yoksul arkadaş; bilinçsiz ve niteliksiz olmalarından dolayı Türkiye’de göç olgusunun ilk dönem karakterlerine uygun tiplerdir (Gültekin, 2011: 206). Çalışmanın birinci bölümünde de bahsedildiği üzere, özellikle kırsal alana yönelik uygulanan ekonomi- politikalar, kırdaki nüfusu kente doğru hareketlendirmekte; kırdaki geçimini sağlayamayan köylüler, iş bulabilmek adına kente göç etmektedirler. (Hacısalıhoğlu, 2008: 62).

Geçim mücadelesi veren bireyler, göç ettikleri yerde genel olarak tek başlarına hareket etmemişler; kendilerinden önce gurbete giden akrabaları ve hemşerilerinden bilgi almış ve kente vardıklarında da onlar tarafından iş ve barınak bulma noktasında yardım almışlardır. Bu da aynı vilayetten gelen kişilerin belirli semtlerde ve iş kollarında yoğunlaşmaları sonucunu doğurmuştur (Nacar, 2015: 123). Eserde de İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan Çukurova’da iş bulma umuduyla yola koyulmaktadır. İşçilerin fabrikada çalışmaya dâhil olması -Murtaza eserinde de belirtildiği gibi- hemşerilik temasına dayalı bir ilişki ağı kullanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Hemşeriliğe dayalı enformel ilişki ağları, göç sürecinde göç edilecek yeri seçmekten, barınacak ev ve çalışacak iş bulmaya kadar birçok alanda birincil sayılan ilişkiler türünü içermektedir. Aynı coğrafi yere ait olunmasa da; karşılıklı duyulan güven, hemşerilik ilişkilerinin temelidir (Kurtoglu, 2005: 5). Eserde de İflahsızın Yusuf, Pehlivan Ali ve Köse Hasan’ın iş bulma konusunda hemşerilerine güvendikleri görülmektedir:

“ ‘Doğru. Bize yaban gözüyle bakmaz ya!’

‘Bakar mı? Hemşerimiz be. Hemşerinin kötüsü mü olur? Bizi bir gördü de kim idiğimizi belledi mi...?’

‘Amanın hemşerilerim gelmiş diye... Bizi tutmayıp da şehirliyi ne diye tutsun?’

‘Tabii canım, akıl var yakın var...’

‘Hemşeri demek hısımlar demek. Ben kendi nefsim, hemşerim şurada dururken, yazının şehirlisini niye işimi alayım? Sen olsan alır mısın Köse?’ ”(Kemal, 2017: 14).

Tarımda makineleşmenin yaygınlaşmadığı dönemlerde, öncelikle yakın bir kente sonrasında daha büyük ve gelişmiş bir kente gidilmekte; klasik göç hareketlerinin özelliği olarak da kadınların köyde kaldığı, erkeklerin geçici olarak çalışmak için köyden ayrılmaları söz konusudur (Gültekin, 2011: 202). Daha önce hiç şehri görmemiş

olan üç arkadaştan, sadece Yusuf Sivas'ta kısa bir süre çalışmıştır. Hayallerini gerçekleştirmek üzere uzun ve zorlu bir tren yolculuğu ile Adana'ya giden bu üç arkadaş, şehre ulaştıklarında ise birbirlerinden ayrılmamaları, sürekli birbirlerine destek olup, dikkatli olmaları gerektiği üzerine telkinde bulunmaktadır. Öncesinde gurbete giden amcasının anlattıklarıyla, Yusuf'un gördüğü şehir çok farklıdır. Binaları, otomobilleri, kadınları görünce etkilenmişlerdir. Fakat hemşerileriyle görüşememişlerdir ve bunun üzerine İflahsızın Yusuf kendisini fabrika sahibinin arabasının önüne atmış ve derdini anlatmayı başarmış ardından fabrikada işe başlamışlardır (Narlı, 2002: 190-191).

Köyden çıkan üç karakter, her anlamda hem kente hem de makineye yabancıdır. Bu anlamda olayların anlatıldığı Cumhuriyet sonrası dönem, köyün ve köylünün de dâhil olduğu nüfusun genel görüntüsünü yansıtmaktadır (Gültekin, 2011: 207). İrgatbaşı, Yusuf'u "kirli koza"ya, Köse Hasan'ı "sulu koza"ya, Pehlivan Ali'yi ise "kıрма makinesi"ne yerleştirmiştir. Üç arkadaş hayallerini gerçekleştirebilecekleri umudu ile işlerine gitmişlerdir, fakat ırgatbaşı işlerini gösterdiğinde; fabrikada çalışan çocukları, kadınları görünce oldukça şaşırdıkları görülmektedir (Kemal, 2017: 56). Köylülerin dâhil oldukları çalışma hayatındaki bireylerin yaşam süreçleri, özellikle de kadınların içerisinde bulundukları koşullar toplumsal değerler çerçevesinde değerlendirildiğinde trajik bir görüntüyü oluşturmaktadır. Orhan Kemal, "kadın işçi" olgusunu Türk edebiyatında ilk önemseyen ve kaleme alan yazarlardan birisi olarak eserinde de kadın işçileri konu edinmiştir (Gültekin, 2011: 216).

Kahramanlar, şehir hayatının köy hayatı gibi olmadığını ise ırgatbaşının her hafta ücretlerini aldıklarında kendisine de avanta vermesi gerektiğini duyunca anlamışlardır: "Vereceksiniz bana hak, ırgat başı hakkı." (Kemal, 2017: 56). Karşı gelmek istemişlerse dahi, zamanla kabullenmek mecburiyetinde kalmışlardır. Fabrikada farklı alanlarda, zor koşullarda, birbirlerinden ayrı çalışmaktadırlar ve akşamları da kiraladıkları, başka işçilerinde kaldığı ahırdan bozma bir evde kalmaktadırlar. Bu ahırda Köse Topal adında yaşlı biri, işçilerden topladığı paralarla onlara yemek yapıp satmaktadır ve işçilerden topladığı paraların hepsini yemeklere harcamadığı gibi yemekleri gizlice başkalarına da satmaktadır. Şehirdeki insanlar bencil, menfaatçi ve yardımlaşmadan çok uzak kişilerdir. Üç arkadaş, şehir hayatında samimiyetin, doğallığın, insanlığın olmadığını bu ve benzer olaylar aracılığıyla anlamış; köylerindeki

gibi doğal bir ortamın olmayacağını kabullenmişlerdir (Narlı, 2002: 191). Köy hayatından çok farklı olan şehir hayatının şartlarına karşı direniş içerisinde olan kahramanlar; kırsaldaki insanın kente dair korkuları, dış toplumsal dünyanın en iyi anlatımı “gurbet” kavramında kristalize olmaktadır. Kendi köyünün dışında her yerin gurbet olması düşüncesi de, sürekli olarak kendilerini korumaya yönelik bir tutumun oluşmasına sebep teşkil etmektedir (Gültekin, 2011: 203).

Fatih Uyar, kent ve kentleşmeyle beraber değişen olguları; eserle ilişkilendirerek şu ifadeleriyle tanımlamaktadır: “Modern dönemlerin yerleşim mekânı olan kent; insan ilişkilerinin zayıfladığı, akrabalık/dostluk duygularının yitirildiği, kadının kadınlık değerinden sıyrılarak cinsel sömürü metası hâline geldiği vb. özellikler taşıyan bir yaşam alanıdır. Bu mekânsal özellikleriyle kent, romanda bir mekân tercihi olarak yazarın kurgusal dünyasında yer bulur. Romanda kent, insanın yaşadığı bunalımların arttığı, çatışmalara sürüklendiği, ahlaki çözülmenin hızlandığı bir yerleşim yeridir” (Uyar, 2015: 43). Kahramanlar için kent algısı ise gerçekliğe dayanmaktan uzaktır; onlar için kent ya cennettir ya da cehennemdir (Gültekin, 2011: 204). Eserde kahramanlar için şehir ne kadar çekici olsa da belirsizliklerle ve bilinmezliklerle doludur: “Gerçekten de, bu şehir, şehirli bir cin, mutlaka cin!” (Kemal, 2017: 20).

Eserde, köylerinden kente göç eden işçilerin büyük bir çoğunluğu fabrikayı ilk defa görmüştür. İşçilerin fabrikaya dair hissettikleri ve gözlemleri şu şekilde aktarılmaktadır:

“Üç arkadaş şimdiye kadar hiç görmedikleri sert şakırtılı, pamuk tozları uçuşan bir hava içine girince sanki çarpılarak ürktüler. Burada hemen her şey sarsılıp sallanıyor, dönüyordu. Tahtaları kararmış basık çatıdan sarkan toz salkımları arasında ufacık ampuller sarı sarı yanıyor, yanlarındaki volanların kuvvetli sarsıntılarla çalıştırdığı çırçır makinelerinden şiddetli sesler çıkıyor, toz salkımları, tozlu duvarlar, döşeme tahtaları, havadan uçuşan tozlar sarsılıyordu. Her çırçır makinesinin üzerinde genç, yaşlı kadınlar, kızlar, çocuklar oturuyordu...” (Kemal, 2017: 55).

“Üç arkadaş dönerek, sarsılarak çalışan atölyenin pamuk tozu yüklü havasında afallamışlardı. Yusuf, ırgatbaşının hemen arkasındaydı. Ötekiler daha arkada, şaşkın, ürkek... Hele Pehlivan Ali, kocaman eliyle Köse'nin cılız kolunu sımsıkı yakalamıştı.” (Kemal, 2017: 56).

Fabrikanın koşullarına dair anlatılarda, İflahsızın Yusuf'un çalışmakta olduğu "Kirli Koza" kısmında, iş güvenliğine yönelik herhangi bir tedbirin söz konusu dahi olmadığı; kozaların tozundan korunmak için işçilerin, ağız ve burunlarını paçavra parçalarıyla örtmekte oldukları belirtilmektedir:

"Dışarının soğuğuna karşılık koza mağazasını içi hamam gibiydi. Ellerindeki "yaba" denilen kocaman tahta çatal, ya da demir tırmıklarla koza yığınının girişen on bir ırgat, kozaların müthiş tozundan korunmak için ağızlarını, burunlarını paçavralarla sarmışlardı." (Kemal, 2017: 60).

Fabrikanın diğer bir kısmı olan, Köse Hasan'ın çalıştığı "sulu koza" nın çalışma koşullarının ise çok daha zor olduğu yazar tarafından şu ifadelerle betimlenmektedir:

"Sekiz sulu kozacı'nın sekizi de, çinko arkalıklardan sızan kirli sularla iliklerine kadar sırlıslıklamışlar, titreşiyorlardı. Sulu kozacılık, bir yerden bir yere on iki saat sulu koza taşımaktan başka bir şey olmayan kaba hamallıktı. Kaba hamallıktı ama, cam yerine ıslak çuval geçirilmiş pencerelerden vuran ayaz, içerisini buzdolabına çevirdiği için, burada çalışanlar çoğu zaman kötü kötü öksürmeye başlar, çok geçmeden de zatürreye yakalanırlardı." (Kemal, 2017: 61).

Sulu kozada çalışmakta olan Hasan, kısa bir süre sonra zatürreye yakalanmaktadır. Ancak yakalanmış olduğu hastalığı kendisi de arkadaşları da kötü çalışma koşullarından kaynaklı olabileceğini düşünmemektedirler:

" 'Aman deyim Hasan, ayağını sıkı bas!'

'Niye?' dedi Hasan.

'Hasta masta olup dert olma başımıza da...'

'Alın yazısı. Ben sıkı basıyorum ama, kader.(...)' " (Kemal, 2017: 65).

Yapılan işten dolayı meydana gelen hastalıkların, işveren tarafından üstlenilmediği gözlemlenmekte ve hastalığıyla baş başa kalan işçilerin, hastalıkları ve ölümleri "alinyazısı" ve "Allah'ın emri" gibi teslimiyet içeren kabullenilmiş bir yaklaşımları olduğu gözlemlenmektedir. Zira müdahale edilemeyen durumlara karşı kadercilik tutumu, bilinen tek tutumdur (Müftüoğlu ve Hacısalihioğlu, 2008: 54).

İşçi sınıfının sadece endüstriyel emekçilerden oluştuğuna dair yargıyı kabul etmemeli, işçi sınıfının yalnızca çalışma hayatı kesitiyle değil; iş yeri dışında kalan aile, mahalle, boş zaman aktiviteleri gibi toplumsal hayata dair bütün kesitleri ile ele alınması gerekmektedir (Akgöz, 2015: 232). Bu dönemde sadece fabrikalar değil, fabrika dışında yaşam koşulları da sanayinin ilk dönemi ile paralellik göstermektedir. Sefalet her yerdedir ve sanayide çalışmaya gelen işçilerin yaşam alanları da oldukça kötü şartlardadır (Gültekin, 2011: 219). İşçilerin barınma yerleri, fabrikaların çevresinde oluşmuş olan işçi mahalleleridir. Fabrikalar birbirlerine yakın mesafede bulunmakta, işçilerin evleri de fabrikaların yakınlarındaki bu mahallelerde yer almakla birlikte oldukça kötü koşulları barındırmaktadır:

“Oturdıkları “ev”, iki mahalle aşağıda, mahalle muhtarının bir zamanlar hayvanlarını bağladığı, tabanı hala gübre örtülü, genişçe bir ahırdı. Atsinekleri vızıltılı daireler çizerek uçuşuyorlardı. Harap kerpiç duvarlar yarı bellerine kadar ıslaktı. Oda ekşi ekşi fişki kokuyordu.

Üç arkadaştan başka burada sekiz ırgat barınıyordu. Bu sekiz ırgat da çalışmak için Çukurova’ya inmiş. Orta Anadolu ya da doğu illerimizdendiler; yakın çıırır fabrikalarında çalışıyorlardı.” (Kemal, 2017: 71).

Irgatbaşları, hemşerilik ilişkisinde olduğu gibi hiyerarşik ilişki içerisinde kendilerini diğer işçilerden daha üst bir konumda görmektedirler. Irgatların eğitimsiz, cahil oluşları sık sık yüzlerine vurulmaktadır:

“ ‘Ha soyadın ne?’

‘...’

‘Ne yutkunup duruyorsun, soyadın yok mu?’

‘Yok.’

‘Niye?’

‘Biz köylüyüz, köy yerinde âdet olmadığından...’

‘Olmadığından ha? Ayı, kanun nedir bilir misin sen?’

Köse Hasan bön bön bakıyordu.

‘Ha?’ dedi katip. ‘Bilir misin kanun nedir?’

‘...’

‘Yenir mi? İçilir mi? Söyle, yenir mi içilir mi?’

Hasan hep bakıyordu. Irgatbaşı ‘İnsan suretinde hayvan.’ dedi” (Kemal, 2017: 69).

Irgatları sürekli küçümsemekte olan ırgatbaşı, yeri geldiğinde koruyuculuklarını üstlenmekten de geri kalmamakta, fakat bunun karşılığında işçilerin ücretleri üzerinden pay istemektedir. Irgatlar şikâyet etmeye teşebbüs ettiklerinde ise işverene ulaşmadan, ırgatbaşı tarafından kovulmaktadırlar. Parasal ilişkilerin yaşama hâkim olmasıyla beraber, eski değerler sistemi de değişime uğrar. İnsan ilişkilerine, parasal ilişkilerin belirlediği güç ve iktidar ilişkileri hâkim olmaya başlamaktadır. Irgatbaşının kurallarına uymak istemeyen ve bu nedenle işverene şikâyet etmek isteyen işçiler işlerinden kovulurlar (Müftüoğlu ve Hacısalihoglu, 2008: 58). Irgatların gördükleri muameleler karşısındaki düşünceleri ise şu şekilde aktarılmaktadır:

“ ‘Herif tokat attı sustuk, kovdular sustuk. Demek avradımıza sövseler gene susacağız?’ ”

Ali dikildi, kalın kara kaşları öfkeyle çatıldı. Fabrikadan yana baktı baktı... Hemşerisinin ırzına, nikâhına, eğri dinine bir güzel sövdü. (...)

‘Neyse, oldu bir sefer. Sana tokat attığında ona şöyle bir karakucak girmek vardı ya, neyse... Kalk haydi kalk, oldu bir sefer!’ ” (Kemal, 2017: 102).

Eserde çalışma ortamı sadece fabrika ile kısıtlı kalmamış; işin tarımsal niteliğinin yoğun olduğu büyük kentlerdeki tarıma ve basit kol gücüne dayanan inşaat sektörüne de yer verilmiştir (Gültekin, 2011: 221). Yusuf ile Ali’nin kendilerinden haraç alan Macır Durmuş’u patrona şikâyet etmesi, fabrikadan kovulmalarına sebep olmuştur. Üç kişi ile başlayan yolculuk, Sulu Koza’da çalışmakta olan Köse Hasan’ın hastalanması ile iki kişi olarak devam etmiştir. İki arkadaş da kendilerine inşaatla iş teklif eden Laz Taşeron’nın teklifini kabul ederek, teklif ettiği yevmiyeden daha düşük bir yevmiye ile çalışmaya başlamışlardır (Narlı, 2002: 19). İnşaatlarda da basit kol gücüne dayalı çalışmanın sömürü düzeni devam etmekte, fabrikalardan niteliksel olarak bir farklılık göstermemektedir. Taşeronlar, müteahhitler, ustabaşları bu benzer işleyişin sürdürücüsüdürler. İnşaatlardaki bu değişim ve düzenin eserde ele alınması ise Türkiye’deki kentlerin büyümeye başladığı sürece bir gönderme olarak değerlendirilebilir (Gültekin, 2011: 221).

Toprakta çalışan işçilerin işe alım süreci ise genellikle elçiler vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Eserde de büyük toprak sahiplerinin, doğu illeri başta olmak üzere, elçiler aracılığıyla işçilerin çağırılmasından söz edilir. Yazar, iş için bekleyen ırgatları “paçavra yığınları”na benzetmektedir. Irgatlar iş bulmak adına ırgat pazarına giderler;

yaşamak için umut olan burası serbest piyasadır (Müftüoğlu ve Hacısalihoğlu, 2008: 60). Aç kalmalarına rağmen, içlerindeki umudu kaybetmedikleri gözlemlenmektedir:

“Erkekler (...) bir deri bir kemiktirler. Değdiği yeri köz gibi yakan güneşin altında aç, terli ama sabırla beklerler. Irgatbaşılar ırgat pazarı’nın mutlak hâkimidirler. Rızklarının sahibi! Şöyle bir görünürken ırgatbaşını çevresi hemencecik umutla alınır. Ağzından çıkacak her söz kerametmişçesine dinlenir. İnsanlar aç ama umutsuz değildir!” (Kemal, 2017: 170).

Eserde, bireylerin ağır çalışma koşullarının yanı sıra açlıkla mücadele ettikleri; bir kuru ekmeğe muhtaç oldukları ise şu diyaloglar aracılığı ile yansıtılmıştır:

“ ‘ Gözlerim kararıyor.’
‘Vallaha benim de kardeş...’
‘Hepsi hepsi ya, karnım guruldama bari...’
‘Niye gurulduyor?’
‘Acımdan lan. Ekmeğin yok muydu?’
‘Ekmek ne gezer bende?’ ” (Kemal, 2017: 279).

Harman yerinde çalışma şartları oldukça ağır olmasının yanı sıra, ırgatbaşının kendi menfaatlerinden dolayı keyfî uygulamalarının, şartları daha da zorlaştırdığı belirtilmektedir:

“ Irgatbaşı güneşe baktı. Çoktan paydos vermesi gerekiyordu. Biliyordu bunu ama mahsustan ağır alıyor, işi uzattıkça uzatıyordu.

(...) Patoza, insan gücünün üstündeki iş görmekte olan insanlara bakıyordu görmeden. Görüyordu belki ama, kafasında tarlalarla harmanın sahibi, çok iş görüp önce aferin, sonra da bahşiş almayı düşündüğünden, ırgatlar umrunda değildi...” (Kemal, 2017: 214).

Koltukçuların (patozda çalışanlar) acemi oluşu ve üretim sürecine hâkim olamayışları, ırgatların sürece uyum sağlayamaması sonucunu doğurur. Eserde de yapılan iş, belirli bir düzen ve dikkat gerektirip, anlık dalgınlıklara müsaade etmediği için, işte henüz acemi olan ve daha önce patoz makinesiyle tanışmamış olan Pehlivan Ali yoğun çalışmanın da etkisiyle, bir anlık dalgınlık sonucu bacağını patoz makinesine kaptırmıştı (Müftüoğlu ve Hacısalihoğlu, 2008: 61). Yusuf’un, küçük ağa tarafından arabası kirlenir gerekçesi ile hastaneye götürülmemesi ise eserin en çarpıcı

noktalarından birisidir. “Allah yardımcınız olsun oğlum, Allah yardımcınız olsun. Arabası pislenir diye herifi arabasına almıyor!” (Kemal, 2017: 357). Patoz ustası, kaza üzerine düşüncelerini söylerken, acemi ırgatlara bu işi veren küçük ağayı da sorumlu tutarak şunları söylemiştir:

“Acemi adamı koltukçu yaptığı yetmezmiş gibi, geldi işe de burnunu soktu, ırgatı yekindirdi. Irgat hücumla deste taşımaya başladı. Acemi koltukçular şaşkırdılar, kaza da bu şaşkınlık sırasında...” (Kemal, 2017:363).

Bütün bu veriler sonucunda iş güvenliğinin sağlanmaması, serbest düzenin bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarım sektöründe kuralsız yoğun çalışma, yetersiz dinlenme süreleri, kötü barınma koşulları, sermaye birikiminin meydana getirilebilmesi adına dönemin politikalarında hayata geçirilirken, romana yansması da yukarıda örneklendiği şekilde olmuştur (Müftüoğlu ve Hacısalıhoğlu, 2018: 63). Eserin sonunda ise İflahsızın Yusuf, memleketine olan özlemle artık köyüne geri dönmeye karar vermiştir. Hayallerini süsleyen gazocağını ve eşine, çocuklarına kıyafetler almıştır. Geri dönerken, tren garında Ali’yi tanıyan bir işçiye denk gelip Ali’yi sorduğunda öldüğünü öğrenmiştir. Haberi duyunca üzülen Yusuf, Çukurova’ya gelmek için iki arkadaşına da kendisi ikna etmiştir, fakat şimdi yalnız dönüyordur. Şehir acımasızdır. Köydeki yaşam ne kadar doğal ve samimi ise, şehir hayatı da bir o kadar samimiyetsiz ve yapaydır. Ve bunu canları pahasına öğrenmek zorunda kalmışlardır. Üç arkadaş olarak, büyük hayallerle gittikleri şehirden, sadece bir kişi köyüne geri dönebilmiştir (Narlı, 2002: 191-192).

Genel olarak değerlendirildiğinde, eser aracılığıyla bireylerin kendilerine yabancılaşması, bir kuru ekmeğe muhtaç olmaları, hak ettikleri kazançları elde edememeleri, insan haysiyetine yaraşır bir şekilde yaşamlarını sürdürememeleri ve insanca yaşayabilmek adına verdikleri mücadelede kimi zaman sağlıklarını feda ederken kimi zaman da canlarını feda ettikleri gözlemlenmiştir. Yetersiz beslenme, barınma sıkıntısı, hastalıkla sonuçlanan ağır çalışma şartları ve iş kazaları, romanda ortaya koyulmakta ve eser aracılığıyla, Türkiye’de köyden şehre göç, barınma problemleri, işsizlik, mevsimlik işçilik, iş arayışında hemşerilik ilişkisi, sermayeler arası ve emekçiler arası hiyerarşik ilişkiler açığa çıkarılmaktadır.

3.5. “GÜVERTE”DEKİ EDEBİYAT: DENİZ VE EMEK

“Yetmez mi, diyor deniz / Karada çektiğiniz?”

-Cahit Sıtkı Tarancı

Deniz temasının edebiyat dünyasında, geçmişten günümüze önemli bir yere sahip olduğu aşikârdır (Gider, 2017: 23). Denizın çok farklı dönemlerde, çok farklı türde esere konu olunduğı biliniyor olsa da; çalışma hayatının konu alındığı eserlerin - ulaşılabilen kaynaklar ölçüsünde- sayısı çok değildir. Victor Hugo’nun, “Deniz İşçileri” romanı, bu alanda dünya edebiyatında akla gelen ilk eserlerden birisidir. Türkiye’de ise deniz teması farklı dönemlerde eserlerde işlenmiş olsa da; deniz işçilerine yönelik eserlere –ulaşılabilen bilgiler dâhilinde- denk gelinmediğini; ancak çalışmaya konu olan Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımı ile deniz işçilerine yönelik eserler verildiğini söylemek mümkündür.

Denizcilik sektörünün ve denizde çalışma koşullarına ilişkin derinlemesine bilgilerin bu çalışmanın konusunu aşmakta olduğunun ve ayrı bir araştırma konusu olduğunun altını çizmekle fayda vardır. Çalışmanın bu kısmında, denizden ekmeğini çıkaran işçilerin çalışma koşulları; hayatının büyük bir bölümünü denizcilerle geçiren ve onların hayatlarını gerçekçi bir tutumla kaleme alan (Demirdağ, 2015: 97) Halikarnas Balıkçısı’nın, “*Deniz Gurbetçileri*” ve “*Aganta Burina Burinata*” eserleri aracılığıyla değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.5.1. Deniz Gurbetçileri (1969)

Ege ve Akdeniz’in sahil halkını bir denizci edasıyla içneden ipliğe kadar her türlü sorununa, mutluluğuna, ihtiraslarına, aşklarına ve ümitlerine eğilerek eserlerine yansıtan Halikarnas Balıkçısı; tam bir Türkçe sevdalısı olmasıyla beraber mitolojik unsurlar, zengin terimler ve şiirsel anlatımlarla eserlerine ruh katmıştır (Çetinkaya, 2015: 512).

Su ve kıyı adamlarının hayallerini bir gözlemci gibi değil, onlar gibi yaşayarak kaleme alan Halikarnas Balıkçısı ve eserleri üzerine değerlendirme yapan Ahmet Kabaklı: “Halikarnas Balıkçısı’nın kendi başında esen deniz yelleri gibi, kahramanları vardır... Başkışilerde ortak nitelik, denize tutkun olmalarıdır. Bunlar, en yakınlarının

“vurgun yediğini”, denizde kaybolduğunu görürler de yine enginlere açılmaktan kendilerini alamazlar. Kimi çok genç, çok ihtiyar yahut sakat kalmış kahramanları da kıyılarda durarak, denizlerde olmuş veya olacak macera ve mücadelelerini hayal ederler.” (Kabaklı, 1997: 16).

Sünger seferine çıkan denizcilerin hikâyelerinin bir araya getirilmesinden oluşan Deniz Gurbetçileri eserinde de (Demirdağ, 2015: 103), denizcilerin hayatlarını ve çalışma koşullarını yansıtırken bir diğer taraftan da topluma ayna tutmaktadır. Yazar, eserinde özellikle deniz insanlarının yaşamlarını ele alırken; onların sosyal ve ekonomik ilişkileri üzerinde de önemle durmuştur (Yazıcı, 2002: 30).

Eserde bireylerin iç dünyalarına dair yapılan tasvirlerde; geride bıraktıkları ailelerine duyulan özlemle yansıtılmakta, ekmeklerini kazanabilme uğruna çocuklarından ayrı düşmekte oldukları ifade edilmektedir.

“Denizcilerin bakışları yurtlarına çevrikti. Orada bağdaş kuranları tatlılıkla dolu bir sukut sarıyor, konuşmaya koyulunca da sesleri sestən ziyade okşayış oluyordu. Kıyı rüzgârının getirdiği kekik ve yabani nane kokusu sanki çocuklarının tatlı soluğuydu(...) Sağ olsunlar yavrular, ekmeklerini çıkarır geliriz tuzlu sulardan, diye düşünüyorlardı denizciler.” (Balıkcısı, 2003: 13).

Eserde kara ve deniz hayatının çok farklı olduğu sürekli vurgulanmakta; denizdeki işleyişin nasıl olduğuna dair bilgiler aktarılmaktadır:

“Ama fukara denizcilerin durumları, onlara bu lüks elvedaları yasak eder. Onların ayrılışları, lastik çekercesine arşın arşın uzamaz. Ayrılış onlarda kısa ve kesin bir kopuştur. Çünkü deniz aralıksız dikkat ve iş ister. Bu kaluma (ip) laçka edilecekti (salıverilecekti), şu kaluma aganta edilecekti (çekilecekti), trinket yelkeni söndürülecekti, papafingo yelkeni hissa edilecekti (açılacaktı). İş vardı, iş!.. artık demincekki Bodrum başka bir alem, şimdiki alem ise bambaşkaydı.” (Balıkcısı, 2003: 15).

Romanda yer alan kişilerin hikâyesi birbirinden farklı fakat birbiriyle kesişir bir biçimde aktarılmaktadır. Romanda esas olarak Ateşoğlu ve arkadaşları ile Karakulak ve takımının sünger avcılığı rekabeti üzerinden şekillenmektedir (Demirdağ, 2015: 103). Eserde deniz patronu yahut deniz ağası olarak tanımlanan kişiler, sahip oldukları maddi güç ile yoksul denizcileri ezmekte ve emeklerini sömürmekte olan kişilerdir (Yazıcı, 2002: 30). Karakulak karakteri de kendi menfaatlerini ön planda tutan, himayesinde

çalıştırdığı denizcilerin emeğini sömüren, haklarını vermeyen, daha çok kazanmak uğruna işçilerin ölümüne sebep olan bir karakter olarak yansıtılmaktadır.

“İyi karakulak ensene yapışmadı. Herif deniz ağası. Çok delikanlı boğdu.” (Balıkçısı, 2003: 29).

“Bak Aliş, yaşıma yetmiş mi ne (...) Şurada yaşayacağım az buçuk zaman kaldı. Şurada o deniz ağalarından kurtulalı beş altı yıl oldu. Sense evlat, denizlere açılmadan onların pençesinden kurtuldun demektir. Yoksa onlar kolayını bulurlardı. Seni kendilerine borçlandırıdılar mı bir, boğuluncaya, ya da ölünceye dek onların kölesi olurdun. Kurtulmak için zincirlerini sarstın mıydı ‘vay vay, ağaya karşı geliyor’ diye seni köpeklerine öldürtürlerdi.” (Balıkçısı, 2003: 31).

“Görevleri denizcilik değil, yoksul denizcilerin tepelerine binip onları ölesiye çalıştırıp sömürmek.” (Balıkçısı, 2003: 35).

“Ne olacak, evim ona rehinde. Evim rehinde olduğu için ona dalgıçlık etmek zorundayım. Neyse, eşten dosttan topladık parayı götürdük ona. Elli lira eksik diye parayı almadı. Karnımızdan bağlı kaldık musibet herife. Verdiği ancak açlıktan ölmemeye yetiyor. Onu da, köpeğe kemik savururcasına önümüze atar. Eğilip teşekkür yollu ayaklarını yalamadığımız kalıyor. Birbiri ardınca ömrümüzün bütün günlerini alıyor. Her gün de daha derin borca giriyoruz. Bu yıl kırk, önümüzdeki yıl elli kulaç borç. Denizde boğulmazsan borçta boğul. Gençliğimizi aldı yedi, orta yaşlılığımızı da yitirdi. İhtiyarlığımızı? Eh denizde boğulmazsak onu da alır. Kala kala bize ölüm kalır. Sanki, şimdi yaşıyor muyuz? Uzun ölüyoruz. Kimi kez, vallah ölsem de kurtulsam, öteki arkadaşlar gibi, diye düşünüyorum.” (Balıkçısı, 2003: 55).

Yetersiz ve zor koşullarda çalışmakta olan işçilerin hayatını biçimlendiren etken olarak deniz patronlarının merhametsiz ve adaletsiz tutumları ön plandadır (Yazıcı, 2002: 30). İşçileri ücret vermeden yahut çok düşük ücretlerle çalıştırmaya çalışan bu kişileri eserde temsil eden Karakulak karakterinin, Aliş’i denizde çalıştırmak istemesi üzerine ücret konusunda geçen konuşma da bu duruma açığa çıkarmaktadır:

“ A yavrum, sen acemisin, siftah denize açılmıyorsun. Onun için sana ücret veremem. Müslümanız yahu! İnsaf! Ama hele dur, kayıkta göreceğin iş hoşuma giderse, göreceğin işe göre az çok bir ücret alırsın. Ha şu var, sana dalmayı öğreteceğiz. Ama avladığın sünger senin olmaz. Birkaç yıl çalışıp usta olduktan sonra ücret alırsın.” (Balıkçısı, 2003: 48).

Eserde genellikle köy yaşamı ve köy yaşantısı içerisindeki yoksulluk, geçim zorluğu anlatılır. Toplumsal bir kurum olan ailenin dirliği erkeğe bağlı belirlenmekte;

bu sebeple de denizde kocalarını kaybeden kadınların denize karşı nefret duydukları görülmektedir (Yazıcı, 2002: 91). Deniz işçilerinin ağır ve zorlu koşullarda çalışmasından ve ölümlle sonuçlanan iş kazalarına uğrama risklerinin yüksek olmasından dolayı; ardında bekleyen insanlar her an bir ölüm haberi alma korkusu içerisinde yaşamaktadırlar. Mezarı dahi olmayan, cansız bedenlerinin denizle buluştuğu kişilerin ardında kalan kişiler eserde şu ifadelerle anlatılmaktadır:

“Bodrum’da birçok deniz dulları vardır. Hepsi de o kıyılarda bir daha göremeyecekleri erkekleri için yırtınıp çılgınlık salmışlardı. Sonraları “Ecel!” deyip, boyunlarını büküp apışakalmışlar, ya da aptallaşıp canlı cenaze gibi işgüçlerine devam edekomuşlardı” (Balıkcısı, 2003: 41).

Eserde Hacer Bacı karakteri de babasını, bir erkek kardeşini ve oğlu Hüseyin’i denizde kaybetmiştir. Bundan dolayı Hacer Bacı, Aliş’i de denize kaptırmak istememekte, fakat Aliş deniz olan tutkusu ile denizde çalışmak istemektedir. Aliş’in deniz sevdasının önüne geçilememesi üzerine; Karakulak’ın yanında çalışmaması için Ateşoğlu karakteri, Hacer Bacıyı ikna etmiş ve arkadaşlarıyla beraber deniz ağalarının himayesinden kurtulup kendi emeklerinin karşılığını alabilmek için oluşturdukları ekipleriyle beraber çalıştırmak üzere Aliş’i yanına almış ve Aliş’in denizcilik macerası başlamıştır. Eserde çalıştırılmaya başlayanların, çok küçük yaşlarda denizle tanıştığı; 14-15 yaşlarında çocukların ağır koşullarda çalıştırıldığı, birçoğunun iş kazaları sonucu öldüğüne ve cansız bedenlerinin denize bırakıldığına dair birçok örnek yer almaktadır.

“Barka, ‘ Sormayın kardeşler’ dedi. ‘Çocuk dalgıçlığa girişeli bir ay ya oldu, ya olmadıydı. Bir gün öğleyin daldı. Selamet çıktı, oturdu güverteye. Dudaklarına cigarayı verip yaktık. Bir yerinin karıncalandığını söylemedi. (...) İnledi, inledi, dört beş saat sonra, yani ikinci vakti öldü gitti. (...) Karakulak, ‘Açık denizde öldü, diye tanıklık edin. Onu burada, ayağına bir taş bağlayarak denize atalım. İşimize devam edelim.’ dedi. Biz, ‘ Yalancı tanıklık etmeyiz’ dedik. Köpürdü, ama çare yoktu. Küllükte doktor vardı, rapor verdi. Oğlanı bir burnun yanındaki kumsala gömdük.’ Karakulak , ‘ Çabuk olun, çabuk olun’ diyordu. Ona kefen aldırdı - bende Allah korkusu var, Müslümanız elhamdülillah- diye diye. Ama kefen parasını oğlanın alacağı ücretten kesti.” (Balıkcısı, 2003: 57- 58).

Bireylerin hayalleri ise genel olarak temel ihtiyaçlarını karşılayabilme temennisi üzerinden şekillenmektedir. Süngercilerin uzun süren seferlere çıkarken borçlandıkları

ve bu seferlerin dönüşlerinde ailelerinin geçimlerini sağlayabilmek umudu ve hayalleri içerisinde oldukları aktarılmaktadır.

“Süngerciler altı aylık kumanyalarını sağlamak için boğazlarına dek borçlandılar. Gözlerinde, sıkı sıfı tepilmiş, çuval çuval kabadika, melat, filkulağı süngerleri tütüyordu. Karılarıyla kızanlarına sefer dönüşü, ipekli şallar, poşular, yüzükler, bilezikler, bakkalardaki soğan salkımları boyunca küpeler vadettiler, bir takıma incir harımı -bahçesi- satın almayı, çocuklarını üniversiteye göndermeyi tasarladılar (Balıkcısı, 2003: 90-91).

Sünger bulamayan işçilerin içerisinde bulundukları, belirsizlik üzerine olan ruh hallerine dair anlatılarda; kadınlara ve kadınların uğraştıkları işlere yönelik aktarılan bilgiler aracılığıyla, kadınların da ev işi ve çocuk bakmanın haricinde işlerle uğraştıkları; evin geçimine katkı sağladıkları belirtilmektedir. “Bodrum’a elimiz boş döneceğiz. Çok kötü gitti işlerimiz. Ekmeksiz kalamayız, sağ olsun avratlar, kızkardeşler. Ağ örerler, menevrek dokurlar, badem kırarlar, tütüne giderler.” (Balıkcısı, 2003: 111). Romanda kişilerin pek çoğu eğitim seviyesi düşük olan, alt tabakadan insanlardan seçilmektedir (Yazıcı, 2002: 30). Denizcilerin aile hayatına bakışı ve aile yaşantıları ise bu konu çerçevesinde şekillenmekte; uzun süre çalışmaya giden denizcilerin aile ilişkilerine yönelik bilgiler ise eserde şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“En iyisi denizcinin hiç evlenmemesidir. Ama işte insan çocuğu olduğu ister. Evlenince denizcinin çocuğu olmalı. Sefere giderken karısını dolu bırakmalı.(...) Ben bir sefer beş yıl ayrılmak zorunda kaldım. Karım ve çocuklarımla parasını gönderiyordum. Eh karımın okuması yazması yoktu. Mektupları yabancılara okuturdu. İşte bu yüzden erkeğin ancak kadınınca okunacak ve yalnız ikisince bilinen gizli şeyleri yazamıyordum. O da başkasına yazdırdığı için yazdıramıyordu onları. Beş yıl sonra döndüğüm zaman, birbirimizden utanıyorduk. Sanki birbirimize yabancı idik. Hani aklımdan kiliseye gidip yeni baştan nikâh kıydırmak geçmedi desem yalan söylemiş olurum.” (Balıkcısı, 2003: 234).

Çalışma koşullarına ilişkin hiçbir güvenliğin olmadığı denizde, denizciler tedbirlerini kendileri almakta ve işin işleyişini kendi imkânları ölçüsünde şekillendirmektedirler. Bu noktada yazarın denize ve denizcilığe dair olan bilgi birikimi dikkat çekici bir noktadır. Deniz hayatına teknik bir bakış sunan yazar, bir dalgıcın

sakat kalmadan yahut ölmeden önceki fizyolojik tepkilerinin nasıl olduğuna da eserde yer yer değinmiştir.

“Bak şimdi Bora, beline can ipini –kılavuz ipini- bağlıyorlar. O ip seni yeryüzüne bağlayan iptir. İtalya’da telefon kullanıyorlar. Bizde telefon mefeon yok. Ateşoğlu ile ip sayesinde konuşacaksın. Yukarıya ‘hapı yutuyorum’ mu diyeceksin, ne halt yiyeceksen onunla diyeceksin.” (Balıkçısı, 2003: 120).

“Süngerçi göreneğine uyarak onu oturtular, dudaklarına bir sigara vererek yaktılar. Çünkü, dalgıcın vurulup vurulmadığı böyle sigara içerken belli olurdu.(...) Dalgıcın bir yerinin karıncalanması, pek fena bir havadisti. Bir vurgunun, tutukluğun afronin eli kulağında olduğuna işarettti. Bunu dalgıçların hepsi bilirlerdi. Adamın bir yeri –örneğin kolunun, ya da bacağının bir yeri- karıncalandı mıydı bunun biraz sonra bir yerinin artık ölünceye dek sakatlanacağına ve tutulacağına mı işaret olduğunu, ya da birkaç saat sonra ölümle mi sonuçlanacağını bilemezlerdi.” (Balıkçısı, 2003: 126).

Ölümle sonuçlanan iş kazaları eserin ana konusunu oluşturmakta ve bu durum eserde yer alan birçok karakterin hikâyesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde sık sık değinilen bir diğer konu ise denizde ölenlerin çoğunun, cansız bedenlerinin -karaya ulaştırılıp, gömülme imkânının olmamasından dolayı- denize bırakılıyor oluşudur. Ekmeklerini kazanabilmek uğruna canlarını kaybeden bu insanlar için çoğu zaman kefen dahi bulunamaması ise eserin çarpıcı noktalarındandır.

“Bir gün çengelcileri gözetlemek için depozitonun yüksek direğinin ucuna çıkmıştı. İneyim derken eli mi kaymıştı ne, dengesini kaybetmiş ve başaltı dambuçosunun sivri köşesine düşmüştü. İki üç kaburga kemiği saplanmış olacak ki ciğerine, sol göğsünün yarasından çok kan kaybediyordu. (...) İlk önce Tosun’u denize gömmeye karar verecek gibi oldular. Ama bu fikri ileri sürenler bile, Tosun’u köpek ölüsü gibi denize atmayı çok çirkin buldular.” (Balıkçısı, 2003: 95-96).

“Köyde kefenlik bez olmadığı için, Selim sandalın yelkenini kestirip kefen diktirdi.” (Balıkçısı, 2003: 223).

Bireylerin içerisinde bulundukları koşulları, yaşam mücadelelerinin hikâyeler üzerinden anlatıldığı eser; deniz ağaları ile olan mücadele üzerinden şekillenmiş ve deniz işçilerinin hayatlarına yönelik gerçekçi bir bakış sunmuştur. Eserin, ekmek mücadelesinde olan ve ağır koşullarda çalıştırılarak emekleri sömürülen deniz işçilerine ve bu işçilerin iş kazalarıyla ve ölümle sonuçlanan hikâyelerine ayna tutarken bir diğer

tarafından da bireylerin iç dünyalarını yansıtmaları noktasında etkili bir araç olduğunu söylemek mümkündür. Eserde iyilik ve kötülük çatışmasına dair perdenin aralandığı noktada; iyi olarak tasvir edilen emekçi insanların yaşanan bütün olumsuzluklara rağmen umutlarını kaybetmemeleri, iyimser tavırlarını korumaları ve merhametleri eserin genel hatlarını oluşturmaktadır.

3.5.2. Aganta Burina Burinata (1976)

Eserlerinde tabiatı ön plana çıkartmakta olan Halikarnas Balıkcısı'nın (Yazıcı, 2002: 85), yapıtlarının genel özelliklerini yansıtmakta olan Aganta Burina Burinata, küçük yaşta başlayan deniz tutkusunu anlatmasıyla birlikte insana dair olanın görünür kılınması anlamında etkili şekilde kurgulanmış bir eserdir. Anadolu insanına özgü yoğun ve kültürel öğeler içermekte olan eserde, bu kültürel öğeler olay örgüsü ve roman kahramanları üzerinden aktarılmaktadır (Cihan, 2013: 97). İçtenlik, masumiyet, tutku gibi duyguların doğayla bütünlük kazandırılarak betimlendiği eserde; erdemli ve gösterişsiz yaşamlarla, insani değerler arasında bir bağlantı kurularak denizcilerin hayatları yansıtılmaya çalışılmıştır (Demirdağ, 2012: 228).

Deniz emekçilerinin çileli hayatını ve deniz tutkularını anlatan eserin (Naci, 2007: 40) olay örgüsü, denizci bir ailenin çocuğu olan Mahmut'un denize karşı olan tutkusu üzerinden şekillenmektedir. Ailenin pek çok ferdinin denizde yaşamını kaybetmesinden dolayı, ailesi tarafından Mahmut'un denizci olması istenmemektedir. Fakat denize olan aşkının önüne geçilememesi ile Mahmut denizci olmuş ve yıllarca pek çok gemide çalışmış, ardından Bodrum'a dönerek çocukluk aşkı Fatma ile evlenmeyi planlamıştır. Döndüğünde ise babasının ve amcasının canını almış olan deniz, bu sefer de çocukluk aşkı Fatma'nın güzelliğini almıştır. Fatma'nın bir deniz kazası sonucu bir gözünün aktığını ve yüzünün büyük bir bölümünün yanıklarla dolu olduğunu görmüş yine de evlenmek istemişse de Fatma bunu kabul etmeyerek, arkasında iz bırakmadan köyü terk etmiştir. Sonrasında deniz sevdasından vazgeçerek, zengin kız Ayşe ile evlenerek deniz görmeyen bir köyde, toprak ağası olarak yaşamını devam ettirmeye çalışmış, ancak kara insanının çıkarıcı ve hesapçı dünyasına uyum sağlayamayarak denize geri dönmüştür (Yazıcı, 2002: 37-38).

Romanda olay örgüsü deniz merkezli kurulmuştur (Demirdağ, 2012: 229) ve bölge halkının geçimlerini denizden sağladığına ve yaşamlarını denizde kaybettiklerine yahut bir kaza sonucu sakat kaldıklarına, kadınların ise dul kaldıklarına sık sık değinilmektedir:

“Rahmetli babamı andıkları vakit, “Nur içinde yatsın veyahut “Toprağı bol olsun” demezlerdi. Çünkü babam denizde boğulmuştu. Zaten boğulan yalnız o muydu? Soy sopumuzun erkeklerinin çoğu denizde kalmıştı. Annem kaptan kızıydı. Babama varınca kaptan karısı oldu. “Babamı doyasıya göremedim. Evlendim, kocamla sürekli olarak iki aycağız yaşayamadım.” (Balıkçısı, 2018: 7).

40’lı yıllarda Bodrum halkının yaşantısına dair bir kesitin sunulduğu eserde (Cihan, 2013: 99) denizde ölenlerin mezarlarının olmayışına sürekli vurgu yapılmakta ve deniz insan/kara insanı olarak bir ayrıma gidildiği görülmektedir.

“Mezarlık selvilerinin altlarında ninelerim, teyzelerim yatarlardı. Fakat orada erkek hısım akrabamın mezar taşlarına rastlanılmazdı. Neredeydiler? İnsan her yerde ölür –ne bileyim, dağda, taşta, harp meydanında- ne var ki denizden başka her yerde bir izi, bir kemiği, dikili bir mezar taşı kalır. Denizde boğulan denizcinin ise, tıpkı bir hülya, bir rüya gibi tam bir kayboluşu, bir silinişi vardır. Annem, “Ne olacak, toprak insanı topraktan, deniz insanı da sudan yaratılır. Topraktan olanlar toprağa dönerler, sudan olanlar akıp denize karışırlar” derdi (Balıkçısı, 2018: 7).

Eserde denize dair tasvirlerin yapıldığı bölümde, kadınların yaptıkları işlere ve konumlarına yönelik bilgiler verilmektedir. Erkekler denizden ekmeğini çıkartmak üzere aylarca evlerinden uzak kalırken, kadınlar da ev işleriyle ve çocuklarla ilgilenmenin yanı sıra bir diğer taraftan da toprakla uğraşmakta ve evlerinin geçimlerini sağlamaya yönelik işlerde yer almaktadırlar.

“Kendimi bildim bileli –kötü ya da iyi- dinlediklerim hep deniz hakkındaydı. Kadınlar el değirmeninde buğday, arpa öğütürken, kirmanla ip eğirirken, dizlerinde ayran testisini çalkalarken, kıyıda çamaşır tokaçlarken, dibekte bulgur döverken, bütün hareketlerini mırıldandıkları bir deniz türküsünün temposuna uydururlardı. Beşikteki yavrularını sallarken anaların söyledikleri ninniler, hep deniz efsaneleriymi.” (Balıkçısı, 2018: 74).

Halikarnas Balıkcısı'nın eserlerinde en çok yer tutan genç denizcilerdir. Dalgıçlık, süngercilik, balıkçılık yaparak hayatlarını devam ettirmeye çalışan kahramanalar, çocukluklarından itibaren denize karşı büyük bir tutku ile büyümektedirler. Deniz yaşamına dair çilelerden dolayı aileler ise çocuklarının denizci olmasını engellemeye çalışmaktadırlar (Yazıcı, 2002: 89). Eserde de oğlunun denizci olmasını istemeyen Mahmut'un babası, devamlı denizciliğin yıpratıcılığından söz etmekte ve toprakla uğraşılması gerektiğini söylemektedir. Zira toprak, denizden farklıdır; toprak deniz gibi can almamakta; çalışma koşullarının rahatlığıyla ve kazancıyla düşünüldüğünde çok daha kârlıdır. Bu noktada denizci olanların, denizde ve toprakta çalışmaya dair düşünceleri şu ifadelerle yansımaktadır:

“Babam bana denizi göstererek:

‘Oğlum, sakın bunun bu haline aldanma. Kimbilir kaç gemiciyi boğmayı tasarlıyor. Senide boğuncaya kadar aç, çıplak ve yoksul bırakır. Sen toprağa bak’ dedi ve iki yanımızdaki incir harımlarını göstererek: ‘Benim çocukluğumda buraları hep yabanlıktı, toprak değil mi ya, deniz gibi insana baş kaldırmaz, onun emeğine yatıştır. Ben on yaşında iken buraların çalısı çırpısı, taşı ayıklandı. Toprakları sabanla uysallaştırıldı. Bunları yapan nesil artık benim gibi ihtiyarladı. Görüyorsun ya, bahçelenmiş topraklarında şimdi yan gelmiş, çocuklarının gülüşe oynaşa yemiş toplayışlarını seyrediyor. Gelgelelim deniz uysallaşır mı hiç? Değil yalnız benim, fakat dedenin ve dedenin dedesinin deniz verdiğimiz emeği şu toprağa harcasaydık buraları çoktan cennette çevirmiş olurduk. Şimdi sürer, eker, biçer, yan gelir yerdik.’ ” (Balıkcısı, 2018: 13- 14).

Deniz, duygular boyutunda ele alınacak olursa tutku, cesaret gibi kavramlarla beraber vazgeçiş, başkaldırı gibi duyguları temsil etmektedir (Cihan, 2013: 98). Denizcilerin de, denize karşı aşırı tutkularına rağmen, hak ettikleri kazancı denizden elde edememelerinden dolayı, ekmeğin topraktan kazanılması gerektiği üzerine düşünceleri diyaloglar aracılığıyla açığa çıkmaktadır:

“ ‘Artık denizde ekmek kalmadı. Sağlam toprakta birkaç limon ve zeytin ağacın olsun, denize dönüp bakanın Allah canını alsın.’ derler ve denizin suratına tükürüyorlarmış gibi aşağılayarak yere tükürürlerdi” (Balıkcısı, 2018: 16).

Denizcilerin düzenli bir hayata sahip olmamalarından dolayı; evlilik kurumuna girmekten uzak durmaya çalıştıkları görülmektedir. “Ne olacak? Uzak sefer

denizcisiyiz. Çoluk çocuğu kırk yılda bir görecektir, belki de hiç göremeyecek olduktan sonra, onlara da kendime de ecel terleri döktürmenin manası yok.” (Balıkçısı, 2018: 11). Anadolu insanlarının yaşamlarından kesitler sunan eserde (Cihan, 2013: 99), denizde yaşanan kazalar ve ölümler, eserin ana temasını oluşturmaktadır. Eserde birçok karakter ya denizde yaşadığı bir iş kazası sonucu sakat kalmakta ya da ölmektedir. Mahmut’un babası Süleyman Kaptan, denize açıldıkları bir gün yaşanan fırtınada kardeşi Davut’un ölümünü şu ifadeleri ile aktarmaktadır:

“... Göz yumup açacak kadar bir zamanda, yelkenler yırtılarak alev parçaları gibi göklere savruldu. Direkler bostan korkuluklarına döndü. Kendimizi iplerden korumak için, hepimiz yamyassı güverteye yattık. Yalnız Davut dümeni bırakmadı. Dimdik duruyordu. Orsa alabanda etti ve gemiyi kurtardı. Kurtardı ama ölümü pahasına. Dönüp ona baktım.

Bir de ne göreyim? Randa maçosu sepetlemesine salınan bir pala gibi Davut’un çene ve boynuna vurunca kafasını uçurdu. Bağıra bağıra ona koştum. Başsız gövde göğsüme düştü. Beni okşuyormuş gibi parmaklarını bir sıkıyor, bir açıyordu. Ayrı kayıklarda sefere çıkarken birbirimizle böyle helallaştık. Kanı sıcak sıcak boynuma akıyordu.” (Balıkçısı, 2018: 22-23).

Deniz işçilerinin mezarlarının olmayışı birçok karakterin ölümü üzerinden ve geride kalan ailelerinin feryatları aracılığıyla yazar tarafından eserin birçok noktasında yansıtılmıştır. Süleyman Kaptan’ın, denize karşı duyduğu öfkesine sebep olan kardeşinin ölümünde, cansız bedeninin denize bırakılması ise diğer birçok denizcinin hikâyesinin sonundan farklı değildir.

“Kaptana, ‘Girit yakın, kıyıya doğru gidelim de, Davut’un cesedi kuru bir mezar yüzü görsün. Ölüsünün nerede olduğu belli olsun’ dedim (...) Davut sıcaktan kokuyordu. Arkadaşlar, ‘Deniz Davut’u istiyor’ dediler. Davut’u beyaz kontrakontrin yelkenine, direğin en yüksekteki yelkenine sararken, onun göklerin beyaz bir parçasına büründüğünü sanıyorduk. Ayağına zincir parçasını ben bağlayamadım, arkadaşlar bağladı. Göklerin beyaz parçasına sarılı denizciyi, bağrının zindan karanlığına çekmeyince denizin susayışı kanmayacaktı. Kardeşimi denize attık. Üzerine deniz kapandı.” (Balıkçısı, 2018: 23-24).

Denizden uzak tutulmaya çalışılan Mahmut, eskici Kirpi Halil Usta’nın yanına çırak olarak verilmiştir. Mahmut, Halil Usta’yı yaptığı işte sürekli denizci kavramlarını kullanmasından ve denizle ilgili her şeyi kendisine anlatmasından dolayı ilk denizcilik ustası olarak görmektedir. Halil Usta’nın denizden ayrılmasının sebebinin de bir iş

kazası sonucu olduğu ve bu durumun iç âleminde büyük etki oluşturduğu görölmektedir.

“Gençliğinde, bir gün yelken sararken direk tepesinden güverteye düşmüş, bir bacağını kırmış. Kötürüm kalınca istemeye istemeye işi eskiciliğe dökmüş.

Denize olan tutkusu ve özlemi ise şu ifadelerle yansıtılmaktadır : “Denize bakacağına, senelerce çeşit çeşit ayakkabıların taban ve topuklarına dikkatle bakmak mecburiyeti, Halil Usta’nın gönlünde, karalara ve topraklara karşı zehir gibi bir kinin peydahlanmasına sebep oldu.” (Balıkçısı, 2018: 32).

Gerçekçi bir bakış açısıyla kaleme alınan eserde; Halilkarnas Balıkçısı, Mahmut ve Halil Usta karakterlerinin diyalogları aracılığıyla denize dair teknik bilgileri de aktarmakta; kitabın ismini oluşturan ve karakterlerin arasında sürekli tekrarlanan “aganta burina burita”nın anlamını okuyucuya sunmaktadır:

“ ‘Mesela gemi orsa alabanda edecek, ne gibi emirler verilir ve o emirler verilince neler yapılır? Sırasıyla söyle bakalım’ dedi(...)

‘Alestaaa tira mola!’ deyince hepimiz, yani denizciler –hepimiz deyince onların arasına kendimi de kattığım için göğsüm kabardı- yerlerimize koşar ve hazır ol vaziyetinde alesta dururuz. ‘Laçka skuta orsaalabanda!’ denince, flock skutularını ve trinket skutularını koyuveririz. Dümenci de dümeni orsaalabandaya basar. Maestra yelkeninin rüzgârı boşanır. Yelken gök gürültüsü gibi gürleyerek, yapraklanır. Kaptan, ‘Mola kontra, issa punya!’ emrini verir(...) Artık bütün yelkenler rüzgârla dolmuştur. İşte o zaman, son emir, yani “Aganta burina burinata!” kumandası verilir. Kayık şarıl şarıl rüzgârın gözüne işler.” (Balıkçısı, 2018: 38-39).

Denize çalışmaya gidenlerin, yollarının belirsizlikler üzerine gözleniyor oluşu da eserin ana temalarından birini oluşturmaktadır. Zira aylarca denizde kalan ve çeşitli riskler içinde çalışan denizcilerden ölüm haberini almak alışagelmış bir durumdur. Denizcilerin ardında kalan her ailenin taşıdığı duygu, Aliş karakterinin babasının, Aliş’e dair olan: “Sen ne dersin? Aliş sağ mı, yoksa boğuldu mu? Haniden beri ondan haber yok.” (Balıkçısı, 2018: 41) ifadeleri ile açığa çıkmaktadır. Bireylerin içerisinde bulundukları koşullar ve yoksullukla beraber yaşadıkları çaresizlik halleri karakterlerin yaşantıları üzerinden yansıtılmaktadır:

“Karımın ölüm haberi bize ulaşmıştı. Ecel geldi cihana, baş ağrısı bahane diye köy evini ve tarlayı satılığa çıkardık. Ne yapalım, başka türlü olmayacaktı. Fakat üç evlek kıraç tarla, dört kuru duvar eve on iki liradan fazla veren olmadı. Yine Kör Halit, elini ovuştura ovuştura, “Sırf dostluk hatırı için’ diyerek on iki buçuk lira teklif etti. Benden hayatını sakınmazmış amma tam o sırada hiç de taş tutmuyormuş. Evle tarla da eşeğin yolunu boyladı. Evi sattıktan birkaç gün sonra ahıra bir gemici uğradı, kayığına küçük bir miço gerekiymiş. Alish oğlanı istedi.” (Balıkçısı, 2018: 45-46).

Halikarnas Balıkçısı’nın eserlerinde iyimser, umut dolu fedakâr insanların yanında; deniz emekçilerini sömüren; paraları sayesinde sağladıkları itibar ile köy insanların cehaletinden fayda sağlayarak; yoksullar üzerinden kurdukları düzenle varlıklarını sürdürürler (Yazıcı, 2002: 103). Denizci olma tutkusu içerisinde olan Mahmut’un amcası da eserde bu sınıfta yer almaktadır. Menfaatçi ve cimri olarak tasvir edilen amcasının gemisinde, küçük yaşta tayfa olarak işe başlayarak hayallerine kavuşmuştur. Mahmut’un tayfa olarak başladığı ilk güne ilişkin duyguları, denize ve denizciliğe olan tutkusu çerçevesinde şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“İşte artık o geminin tayfasındaydım. Onunla sarmaş dolaş olmuştum. O benim bir parçam, ben onun bir parçasıydım. Beraber yüzecek, duracak, beraber batıp boğulacak veyahut varacağımız yere varacaktık. Beni artık gemiden balta ile bile ayıramazlardı.” (Balıkçısı, 2018: 82).

Herhangi bir iş güvenliğine ilişkin uygulamanın olmaması ve iş kazalarını önlemeye yönelik tedbirlerin sadece bireylerin kendilerini koruyabildiği ölçüde olmasından dolayı denizde iş kazaları sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Çoğunlukla kazaların hava durumu ile şekillendiği görülmektedir. Eserde de Mahmut’un yaşadığı ilk kazaya ilişkin bilgiler, olaylar çerçevesinde aktarılmaktadır:

“Dalgayı aşınca kayık başaşağıya geldi, yokuş aşağıya kaydı ve bastonuna ilerleyen üç kardeşlerin, dimdik dikilmiş, yeşil sudan ibaret duvarına ok gibi sapladı. Koca denize olduğu gibi daldık. Şaka değil, som su, yekpare su içinden geçiyorduk. Beni deniz aldı. Gemi bastonu çırpına çırpına kalkınca güvertedekiler benim eksikliğimi görmüşler. İp attılar. Yakaladım, kaldırıp içeri aldılar. Bu, denizde geçirdiğim ilk kazaydı.” (Balıkçısı, 2018: 87).

Sömürüyü yaşayan ancak sömürünün bilincine henüz uzak olan işçilerin (Naci, 2007: 42) herhangi bir çalışma süresine tabii olmadan her türlü işi yapma mecburiyetinde olduklarına yönelik bilgiler Mahmut'un yaptığı işler üzerinden yansıtılmaktadır:

“Eğer güverteyi temizlemiyorsam, ipleri yeni yeni bağlar yapar, bağ yapmıyorsam gemiye safra taşır veya gemiden safra boşaltır, yük getirir, götürür, raspa yahut kalafat eder, ıstoko koyar, boyar, siler veya cilalar dururdum (Balıkçısı, 2018: 88).

Halikarnas Balıkçısı, Anadolu'yu ve Ege'yi bütünüyle ele almaya, binlerce yıllık geçmişle kavrayıp anlamaya çalışmış bir yazar (Yetgin, Yılmaz ve Kozak, 2018: 128) olmasının yanında, denizciliğin gerektirdiği bilgilere sahip olması ve bunu eserlerine etkili bir şekilde yansıtması noktasında da oldukça başarılıdır. Eserde de denizcilikte gerekli olan teknik anlamdaki teçhizatların, denizcilerin bulduğu yöntemlerle ikame edildiği ve meydana gelen kazaların çoğunlukla hava olaylarından dolayı gerçekleştiği görülmektedir.

“Denize açıldıktan beş-on gün sonra ilk ciddi fırtınayla karşılaştım. Fırtına kopmazdan epey önce köpekbalıkları derinlere kaçarlar. Akdenizliler bu balıkların başlarından aldıkları bir yağı şişelere koyup saklarlar. Hava bozulacaksa yağlar bulanır. Denizcilerin ilk icat ettikleri barometre işte budur.” (Balıkçısı, 2018: 89).

“Çok geçmeden korktuğumuza uğradık. Yelkenler paralanıp uçtular. Direklerin ne halde olduklarını görebilmek için şimşeği bekliyorduk. Denizin o korkunç yapayalnızlığının ortasında kendimizi kapkara bir yoksulluk parçası olarak görmek pek hoş giden bir şey olmadı.(...) O fırtınadan, sağ salim çıktıkları takdirde Allah'a ve evliyalara kurbanlar adayan gemiciler gerek kurban alacak paraları olmadığı, gerek fırtınayı unuttukları için kurban kesmediler. Evet boğulmadık.” (Balıkçısı, 2018: 93).

Denizde gemi sahipleri işveren konumunda yer almaktadır. Mahmut'un yanında çalıştığı amcası da bu noktada işveren olarak görülmekte; denizcilerin emeklerini sömüren, menfaatçi biri olarak tasvir edilmektedir. “Amcama gelince, onun derdi günü para idi. Kanımızdan, canımızdan, etimizden kendisine paraca kar çıkarmaya bakıyordu.” (Balıkçısı, 2018: 96). İşveren konumunda olan Mahmut'un amcası, 14-15 yaşlarında olan ve bir deniz kazası sonucunda başı yaralanan Mazlum'a yaptığı işkencelerle deniz işçilerinin maruz kaldığı durumların kötü bir örneğini yansıtmaktadır.

“ ‘Ulan o yağ babanın malı mı ki, ha bire aktarıyorsun?’ diye haykırarak yekeyi küt diye oğlanın başına vurdu. Hem de tam eski yarasının üstüne. Odun başka bir oduna vurulmuş gibi sert bir gürültü çıkardı Mazlum’un eski yarası yine yarıldı. Beti benzi kül oldu. Şakağından aşağı kanlar boşandı. Gözleri şaşıladi, gülümsemesi söndü. Anlaşılmayan şeyler kekeledi. Tüylerim ürperdi.” (Balıkçısı, 2018: 98).

Mahmut’un amcasının yanından ayrılmak istemesi üzerine geçen konuşmada, emeğinin karşılığı olan ücreti, hak ettiği miktarda alamadığı belirtilmektedir. “Seni şu gün kayığa tayfa diye kabul etim. O gün ve ertesi gün rüzgâr yoktu. Demek ki şu tarihte işe başladın.” diye allem etti kallem etti, göz göre göre hakkımın yarısını yedi.” (Balıkçısı, 2018: 99). Denizcilerin çalışma koşullarına, kazançlarının yetmiyor oluşuna, temel ihtiyaçlarını gidermekte zorlandıklarına ilişkin bilgilerle beraber -değerlendirilen diğer eserlerde de denk gelinen- ölümün bir kurtuluş yolu olarak görülmesi söz konusudur. Ağır ve zor koşullarda çalışıldığı ancak hiçbir zaman emeklerinin karşılığını alamadıkları sık sık yer verilen konulardır.

“Bir başka kayığa girdim. Ondan da bir başkasına geçtim. Durmadan dinlenmeden, tozu dumana katan gürültülü patırtılı bir faaliyetle arı gibi karınca gibi çalışıyordum. Fakat hiçbir zaman ne karınca gibi biriktirebiliyor be de arı gibi toplayabiliyordum. Hep günlük ekmek kaygısı içinde yaşıyordum. Ayağıma bir çift kundura alayım derdim, bir haftalığım güme giderdi. Bir muşamba lazım derdim, onu ancak bir aylık işle ödeyebilirdim. Şu limancağızda bir-iki saat keyif çatayım deyince bir muşambalık para çarçur olur diye vazgeçerdim. Bir ay işsiz kalırdım, karnımı doyurmak için ettiğim borcu iki ayda ödeyemezdim.

İşler böyleyken, annemi geçindirmek için nenin nesini artırabilirdim ki; neyse, ölüm merhamet etti de evimin kapısını kapadı. Annemin artık çilesi dolmuş olacaktı ki zavalılık öldü ve onun geçinmek yükü sırtımdan kalkmış bulundu.

Gemiden gemiye, kaptandan kaptana, seferden sefere gide gide seneler geçti. Evet, hep paraca sıkıntı çekerdim ama her yeni seferimizin ayrı bir sevinci her dümen kırışımız ve yolculuğumuzun başka bir tadı oluyordu.” (Balıkçısı, 2018: 100).

Denizci ve denizci aileleri arasında güçlü bir dayanışma söz konusudur. Denizcilerin yaşam zorlukları denizde de, karada da hiç bitmez; denizde verdikleri ekmeklerini kazanabilme ve hayatta kalabilme mücadeleleri, karada da yoksullukla mücadele etmek üzere devam etmektedir (Yazıcı, 2002: 88). Eserde denizcilerin ailelerinin yoklukla mücadele ettiği, çocuklarına bakmakta güçlük çektikleri;

balıkçılardan birinin çocuğunun ölmesine dair verilen bölümde çarpıcı bir şekilde aktarılmaktadır. Bu noktada toplumsal ilişkilere dair izlerin yer aldığı eserde, çocuğunun ölü bedeni için kefen bulamayan Emine Kadın'a; kendileri zar zor geçinen denizcilerin yardım etmesi, Anadolu insanının zor günlerde birbirine sahip çıkma ve dayanışma içinde olma özelliğini göstermesi noktasında anlamlı bir örnektir (Cihan, 2013: 99)

“ ‘Sizlere ömür geceleyin öldü. Son olarak, ‘Babamı istiyorum’ diye haykırdı. Ah yavruçuğuma gönlümün istediğince bakamadım. Babası iki aydan beri Yoran taraflarında balıkta, elimizde avucumuzda bir şey yok. Şilteyi Kazayak’a götürdüm. Ne olacak, ben yerde yatıveririm dedim. ‘ Eski’ diye şilteye bir şey vermedi. Yavrucağı kefensiz, çiçeksiz, susuz mu gömeyim? Belediye Başkanı Katırcıların Muhsin Ağa’ya gittim. ‘Babası balıkçı, kuyudan koca dolusu su çekiyormuş gibi balık çekiyor. Para kazanıyor, ona kefenlik mefenlik verirsek fakir fukaraya ne kalır?’ dedi.

Kadın bu sözleri söyleyince çocuğu kaldırıp, ‘Yavruçuğum!’ diye bağına bastı. Boğazımda sanki yumruk kadar bir düğüm düğümlendi. Hıçkırarak ağlamaya koyulmuşum. Ateşoğlu ile iki delikanlı;

“Sen merak etme Emine kadın, ne lazımsa biz yaparız. Denizcilerin evlatları denizcilere emanettir” dediler.” (Balıkçısı, 2018: 68).

Eserde denizde karşılaşılan yolcu vapurlarına dair tasvirler yer almakta, denizciler tarafından çalıştıkları gemiler ve gördükleri vapur arasında mukayese yapılmaktadırlar. ‘Hay gözünü sevdiğimin makinesi. Gördün mü kolay hayatı. Bizim gibi yelken gemilerinde değil, vapurlarda çalışmalı. Vapurlarda iyi para veriyorlarmış. Üstelik tehlikesiz iş’ derlerdi (Balıkçısı, 2018: 103). Mahmut çalışacak gemi bulamamasının ardından, yabacı yolcu taşıyan bir vapurda çalışmaya başlamıştır. Vapurdaki çalışma hayatına ilişkin bilgiler şu ifadelerle aktarılmaktadır:

“ Marsilya seyahatim on gün sürdü. Bu sırada biz ateşçilerin eşekler kadar haysiyetimiz yoktu. Bu müddettin yarısını kızıl ateş karşısında kıpkızıl yanan süngüleri ateşe sokup çıkarmakla, gelberi ile dışarıya çektiğim pislikler arasındaki alevli kömür parçaları tarafından ayağımı bacağımı dağlamakla, kan ter içinde kaldıktan sonra serinlemek için makinelerin ağzına giderek orada buz keserek öksürmekle geçirdim.” (Balıkçısı, 2018: 121).

Denizcilerle, vapurda seyahat eden yolcuların mukayese edildiği bölüm ise sınıfsal farkın anlatılması noktasında anlamlı bir örnektir.

“Bir gün serinlemek için yukarıya güverteye çıktım. Bütün güvertesi denizle süpürülen küçük bir yelkenli kayık gördüm. Biz rahat rahat giderken, o koca enginde ölüm dirim savaşındaydı ve savaşıyla şanlı idi. Bizim salon yolcuları yukarıda tuzlu bademler çıtırdatarak birbirleriyle flört ederlerken, orada denizci arkadaşlar bir tarafta koskoca deniz ve bir tarafa o koskoca denize karşı koyacak olan kendileri, çıplak göğüslü masumiyetleriyle arslanlar gibi dövüşüyorlardı. İmkân olsaydı, vapurdan atlar denizci arkadaşlara kavuşurdum” (Balıkçısı, 2018: 122).

Esere dair sunulan kısa özetle, Mahmut’un çocukluk aşkı Fatma’ya kavuşmak için Bodrum’a geri döndüğüne ancak Fatma’nın denizde babasına yardım ederken geçirdiği kaza sonucunda yüzünün yaralanmasından dolayı, Mahmut ile evlenmeyi kabul etmeyerek, gittiği belirtilmişti. Bunun üzerine toprak ağası olan zengin birinin kızıyla evlendirilmek istenen Mahmut, bu evliliği kabul ederek; deniz görmeyen bir köyde yaşamaya başlamıştır.

Esere konu olan denizcilerin; babalarının, amcalarının, dedelerinin ve yakın çevrelerinin hep denizcilikle uğraşmalarından dolayı başka bir işe hâkim olmamaları söz konusudur. “İyi ama ne iş göreceğim? Denizcilikten başka bir zanaat bilmem ki, rızkımı nasıl çıkartacağım?” (Balıkçısı, 2018: 135). Toprakta çalışmaya başlayan Mahmut, ilk başlarda toprağın deniz gibi olmadığı düşünmüştür: “Sıftah olarak alın terimin boşa gitmediğini ve bir kazanç temin ettiğimi gördüm. Sessiz toprak sessiz denize benzemiyordu. Ona verdiğim emeğe, bin bir renk, bin bir güzel koku ve çiçekle cevap veriyordu.” (Balıkçısı, 2018: 138). Mahmut için toprağa dair düşünceler böyle devam etmemiş; toprağın güzel, güvenli ya da zengin oluşu Mahmut’un denize olan aşkının bitirememiş ve denize olan tutkusunun önüne geçememiştir (Demirdağ, 2012: 232). Mahmut’un her şeyini karısı Ayşe’ye bırakarak, bir daha geri dönmek üzere denize geri dönmesiyle eser son bulmaktadır.

Eser genel olarak değerlendirildiğinde bireylerin başlarına çeşitli felaketler gelmesine rağmen; iyimser tavırlarını yitirmedikleri gözlemlenmektedir. Romanın kahramanı Mahmut’un zorlu koşullarda çalışmasına; yakın çevresindeki herkesin ölmüş olmasına, sevdiği kızın başına gelenlerden sonra onu kaybetmesine; evlendiği kadın tarafından küçümsenmesine ve birçok olumsuz duruma rağmen herhangi isyan içeren bir tutuma rastlanmamaktadır. Zira bu noktada yazar, kullandığı dille iyimser bir atmosfer oluşturmaktadır (Demirdağ, 2012: 234).

“Her nedense ben dâhil, kayıtakilerin çekmiş oldukları güçlükleri ve işkenceleri hep dünün ve bugünün gel geç fenalıkları ve çirkinlikleri ve bu gecenin kâbusu addediyordum. Yarıninsa mutlaka göklerde ve denizlerde gördüğüm güzelliğe denk güzellikte ve iyilikte olacağına –zincir kemiğime bel bağladığım kadar- inanıyordum.” (Balıkçısı, 2018: 64).

SONUÇ

Tarihsel sürece ilişkin çıkılan yolculuk, sadece geçmişi değerlendirmekle sınırlı kalmayıp; gerçeklerle bugünü anlamayı ve geleceğe yön vermeyi gerektirmektedir. Bu nedenle de neyin arandığı, bulunduğunda ise nasıl anlamlandırıldığı; bugün ve yakın geleceğin değerlendirilmesi, ayrıca devam etmekte olan yolculuğun seyrine nasıl karar verileceğine dair çıkarımlarda bulunulması açısından önem teşkil etmektedir. Tarihsel süreçte elde edilen bilgilerle, edebiyat dünyasında çalışma hayatına dair bir pencere açma çabasını barındıran bu çalışmada, öncelikle Türkiye’de 1980 öncesi dönemde çalışma hayatı ve bu dönemi hazırlayan süreç genel hatlarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ele alınan dönem sadece siyasi/ekonomik/sosyolojik bir dönüşümü içermeyen; çalışmanın ana konusunu oluşturan işçi sınıfının ileriye dönük atılım ve yenileşme hareketlerinin de hız kazandığı bir dönemdir. Bu noktada da, Türkiye’de 1980 öncesi dönemde uygulanan politikalara, aynı zamanda bu politikalar uygulanırken çalışma yaşamı ve işçiler üzerindeki izdüşümleriyle beraber toplumsal yapıda nasıl bir dönüşümün gerçekleştiği emek tarihi kapsamında ayrıntılı olarak özetlenmiştir.

Birinci bölümde tarihsel çerçeve kapsamında verilen bilgiler, insanı ve insana dair olguların yansıtılmasında yetersiz kalmaktadır. Bundan dolayı, “insanı anlamaya” yönelik çıkılan yolculukta, edebiyat ile kurulacak ilişkiyi sağlam temellere dayandırabilmek adına, Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımı köprü olarak kullanılmış; edebiyat aynasına gerçekçi bir tutumla yansıtılan insana/özneye dair ipuçlarını yakalayabilmek mümkün olmuştur.

İşçi sınıfının romanlara yansımaları, Osmanlı döneminde ortaya çıkan ilk işçi eylemlerinin devamlılık sağlayamaması, işçi sınıfının geç oluşması gibi birçok nedenden dolayı gecikmiş olsa da; Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımı ile birlikte eserlerde işçi sınıfı görünürlük kazanmaya başlamıştır. Bu eserlerin sayısının çok olduğunu söylemek mümkün olmasa da, sanayileşmeyle birlikte değişen düzen içerisinde, işçi sınıfının çalışma koşulları ve yaşam mücadeleleri de eserlere yansıyan konular arasında olmuştur. Çalışmada da bu yansıma aracılığıyla, işçi sınıfının tarihsel gelişimine ve işçi sınıfının edebiyattaki yerine değinilmiş olup; sanayileşmeye yönelik çabaların ve köyden kente göçlerin artmasının doğurduğu sonuçların türevleriyle beraber kaleme alındığı eserler değerlendirilmiştir. Edebiyat penceresinden çalışma hayatına ilişkin verilerin aktarılması noktasında araç olarak görülen Toplumcu

Gerçekçi Edebiyat Akımına dair getirilen eleştiriler de aktarılmış ve mukayeseli bir yaklaşım sunulmaya çalışılmıştır. Tek taraflı bir bakış açısından ziyade farklı görüşlerin de yansıtılmasıyla, günümüzde yazılması arzu edilen eserlerin nasıl yazılabileceğine ilişkin çıkarımların sağlanabilmesi amaçlanmıştır

Türk romanında “Anadolu’ya yöneliş” şeklinde kendini gösteren muhteva genişlemesinin ardından; ekmeğini kazanabilmek için mücadele eden işçiler, sınıfsal mücadeleler; yeni gelişen sanayi ile birlikte ağalık- patronluk ilişkileri, köyden gelip şehir hayatına tutunmaya çalışan insanların yaşamış oldukları değişim ve zorlukların edebi eserlerde yer buldukları saptanmıştır. Değerlendirilen eserlerde, yazarlar yoksulluk ve zenginliğin taşıdığı anlamı tarlada, fabrikada, madende ve denizde; ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümleri göz önünde bulundurarak kaleme almıştır. Maddi sorunlardan ziyade, sosyal dengesizlik ve onun getirmiş olduğu bireysel ve toplumsal acılar roman kişileri üzerinden insani özellikleri ve değerleri yansıtarak, basmakalıp tiplerden ve konulardan farklı olarak gerçekçi bir şekilde okuyucuya sunulmuştur.

Çalışma kapsamında seçilen eserler; nitel analiz yöntemiyle tarım, fabrika, maden ve deniz olmak üzere dört başlık altında tasnif edilip, değerlendirilmiş ve çalışma hayatının işçiler tarafından çok farklı açılardan deneyimledikleri gözlemlenmiştir. Aynı zamanda seçilen eserler aracılığıyla, farklı bölge ve mekânlardaki sosyolojik dönüşümler yansıtılmaya çalışılmıştır. İncelemeye tabi tutulan bu eserler, işçilerin içerisindeki bulundukları durumların hem fiziki koşullarını hem de psikolojik boyutlarının ele alınabilmesiyle birlikte; dönem içerisindeki atmosferin, dönemin çalışma hayatına nasıl sirayet ettiğinin açığa çıkartılabilmesi açısından tercih edilmiş ve çalışmanın tarihsel boyutunda elde edilen verilerin, değerlendirmeye alınan bu eserlere gerçekçi bir tutumla yansıdığı saptanmıştır. Yazarların dönemin izlerini taşıyan eserleri aracılığıyla bireylerin içerisinde bulundukları koşullarda bütün yönlerini, hislerini ve mücadelelerini belirli bir bağlam içerisinde tasavvur edebilme imkânı doğmuştur.

Sadece bireysel yaşamı içinde değil, siyasal ve toplumsal yaşamı içerisinde incelenmesi gereken işçi sınıfının yansıtıldığı eserler genel olarak değerlendirildiğinde; eserler aracılığıyla köyden, kente iş bulabilmek için göç eden işçilerin çalışma koşullarına ayna tutulmuştur. Ele alınan tarihsel süreçte verilen bilgiler ve eserlere

yansıyan bilgiler ışığında dönemin çalışma koşullarına dair iktidar tarafından uygulamaya konulan kanunlar; tarım, sanayi ve maden sektöründe çalışmakta olan işçilerin kötü şartlar altında ölümle sonuçlanan hastalık ve kaza riskinin yoğun olduğu koşullarda çalışmak mecburiyetinde kalmalarına sebep teşkil etmiştir. Denetimsiz çalışma ilişkileriyle beraber, -ağır koşullarda- tarımda, fabrikada, madende ve denizde çalışanlar içerisinde çocuk ve kadınlara çok sık rastlanmaktadır. Eserlerde de bütün bunların açığa çıkmasıyla beraber; örgüt içi anlaşmazlıklar, iş ortamındaki hiyerarşik yapı, fazla çalışma saatleri, hemşerilik temasının iş hayatındaki konumu, iş kazaları, yoksulluk, bir parça ekmek uğruna verilen mücadele, hayata dair bıkkınlık, aile içi parçalanmalar, bireylerin kendine yabancılaşması ve dönem siyasetinin işçiler üzerinde nasıl etki bıraktığı gibi birçok olgu çalışma koşulları kapsamında; psikolojik/sosyolojik boyutlarıyla çalışmada ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Eserler aracılığıyla modernizmin doğurduğu sonuçlar, değişen zihniyet yapısıyla beraber değerlendirilmiş ve bireylerde meydana gelen ruhsal dönüşümler ele alınmıştır. Fabrikalaşma, kentleşme, aile yapısının kazanmış olduğu yeni anlam, farklılaşma, yabancılaşma gibi kavramlar üzerinde durulmuş ve eserlerden elde edilen verilerle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu nokta da değinmek gerekir ki, geçmişten günümüze kadar olan süreçte işçi sınıfına yönelik kaleme alınan eserlerin modernist zihniyetle ele alınması; Türk çalışma tarihinin tek bir açıdan değerlendirilmesine sebebiyet vermektedir. Oysa Türkiye’de farklı düşünce sistemlerinin varlığı göz önünde bulundurulduğunda; çalışma tarihinin değerlendirilmesinin ve edebi eserlere yansımalarının; karşılaştırmalı sistem ve düşünce yapısı üzerinden şekillenmesi gerekmektedir. Bu açıdan yapılan bir değerlendirmeye, günümüz edebiyat dünyasında, işçi sınıfına yönelik yazılması arzu edilen eserlerde farklı düşünce yapılarının da görünürlük kazanması temenni edilmektedir.

Çalışmada ele alınan dönemden, günümüze kadar olan süreçte ciddi değişimler ve düzenlemeler söz konusu olsa da çalışma hayatına ilişkin aksaklıkların devam ettiği görülmektedir. Olumsuz çalışma koşullarının devam ettiği, çocuk işçiliğinin önüne geçilemediği, sınıf ayrımlarının yoğunluk kazandığı ve iş kazalarında ölüm oranlarının –her ne kadar iyileştirmeler söz konusu olsa da, yeterli olmamasından dolayı- yüksek olduğu günümüz koşullarında da işçi sınıfına eğilen eserlerin yeterli olmadığı saptanmaktadır. Geçmişte işçi sınıfının yeterince gelişmemiş olması, işçilerin edebi

eserlerde daha az yer almasının sebebi olarak gösterilebilmektedir. Fakat proleterleşmenin bu denli yoğun olduğu ve sınıf mücadelesinin görünürlük kazandığı günümüz koşullarında, işçi sınıfının edebi eserler içerisinde gereken yerini alamaması sorgulanması gereken bir konudur; öyle ki, Türkiye’de batı ülkelerinde olduğu gibi bir “işçi edebiyatı”nın varlık kazanmış olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Hüseyin Akyüz’ün, 2012 İşçi Edebiyatı Ödül Konuşmasında yer verdiği ifadelerde bu durumu özetlemekle birlikte, özgün bir işçi edebiyatı olması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır:

“İşçi Sınıfı zengin bir mücadele birikimi ve önemli kazanımlar elde etmiş ama ne yazık ki edebiyatımız bunu yeterince takip etmemiş, incelememiş, eleştirmemiş ve yeni düşüncelerle katkıda bulunmamıştır.

İşçi sınıfı çok yol almıştır ama gidecek daha çok yolu vardır. Bu uzun yürüyüşte kendini görmek, yeni düşünceler üretmek, yenilenmek, çağı yakalamak gibi olgular için bilime ve sanata her zaman ihtiyacı olacaktır. Bu nedenle, İşçi Sınıfını geçmişi ve geleceği arasındaki bugününde değerlendirecek özgün bir İşçi Edebiyatı önemli ve gereklidir.”

(http://www.academia.edu/5521389/İŞÇİ_EDEBİYATI, 21 Haziran 2018 tarihinde erişildi).

Türkiye’de işçi sınıfını konu edinen eserlerin az oluşunda, işçi sınıfının kendi yaşamları üzerine düşünerek kaleme alacak bir eğitim sürecinden geçmemiş olmaları ve yazarların da işçi sınıfı ile temasının az olması gibi sebepleri sunmak mümkündür. Bu noktada yapılması gerekenlere ilişkin olarak; -her ne kadar bazı üniversitelerde olsa da, sayılarını arttırmak adına- üniversitelerin Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü başta olmak üzere “Çalışma Hayatı(Yaşamı) ve Sanat” içerikli derslerle öğrencilerin teşvik edilmesi ve öncelikle bu dersin içeriğine hâkim olacak akademisyenlerin yetiştirilmesi sağlanabilir. Bununla birlikte disiplinler arası bir platformda, işçi sınıfının konu alınacağı şiir, düz yazı, kısa film üzerine yarışmalar düzenleyerek işçi sınıfının hem sanat dünyasında görünürlük kazanması hem de işçi edebiyatının gelişmesine olanak sunmak adına adımlar atılabilir.

Emek tarihinin bir parçası olacak günümüz işçi sınıfının genel görüntüsünü yansıtarak; işçi sınıfının sayısal veriler içerisindeki sessiz yığınlar olarak gösterilmesinin önüne geçilebilmesi amacıyla; -emek tarihi çalışmalarında kaynak niteliğinde kullanılabilecek- işçi sınıfını konu alan eserlerin kaleme alınması, toplumda

işçi sınıfına dair bilinçli bir farkındalığın oluşturulması ve buna yönelik çalışmaların yapılması; bu çalışmanın asıl amacına ulaşabilmesine adına en büyük temennidir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Ahmad, F., **“Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması, 1923-1945”** , **“Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950”**, Der. Quataert D., Zürcher J.E., İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Akdoğan, A., **“Ahlak, Medeniyet ve İslam”**, İstanbul, Pınar Yayınları, 2011.
- Akgöz G., ., **“Tanzimat'tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar”**, **“ İşçi Sınıfı Tarih Yazımında İşyeri ve Çalışma Deneyiminin Yeri: Erken Cumhuriyet Dönemi Fabrikalarının Kapısından Girmek”** s.231-253, Der. Çetinkaya Y.D., Alkan M., Ö, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- Akkaya, Y., **“Cumhuriyetin Hamalları: İşçiler”**, İstanbul, Yordam Kitap, 2010.
- Altan, M., **“Orhan Kemal”**, **“Benim Orhan Kemal'im”**, (202- 213), Ed. Ümit A., Öğütçü I., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Andaç, F., **“Romanda ve Öyküde Gerçekçilik Arayışları”**, İstanbul, Varlık Yayınları, 2011.
- Andı, M. F., **“Roman ve Hayat”**, İstanbul, Akademik Kitaplar Yayınları, 2010.
- Asiltürk, B., **“Türk Şiirinde 1980 Kuşağı”** , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Atay K., **“1 Mayıs 1977”**, İstanbul, Metis Yayınları, 2013.
- Avcıoğlu, D., **“Türkiye'nin Düzeni (Dün- Bugün- Yarın)”**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 1979.
- Avcıoğlu, D., **“Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)”**, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2016.
- Aydoğanoglu, E., **“Sınıf Mücadelesinde Sendikalar”**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2007.
- Aytaç, G., **“Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler”**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2012.
- Balıkçısı, H., **“Aganta Burina Burinita”**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2018.
- Balıkçısı, H., **“Deniz Gurbetçileri”**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003.
- Başak, Z., **“Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri Türkiye 1960-1970”**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1977.
- Başaran, F., **“İşçi Filmleri, Öteki Sinemalar”**, İstanbul, Yordam Kitap, 2015.
- Bezirci, A., **“Rıfat Ilgaz”**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2013.

- Bolat, S., **“İletişim ve Edebiyat”**, İstanbul, Varlık Yayınları, 2007.
- Bolay, S. H., **“Türkiye’de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi”**, Ankara, Nobel Yayınları, 2008.
- Boratav, K., **“Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009”**, Ankara, İmge Kitabevi, 2016.
- Boratav, K., **“Türkiye’de Devletçilik”**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Bostancı, N., **“Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset”**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1996.
- Brizon, P., (Çev. Cemal Süreya), **“Emeğin ve Emekçilerin Tarihi”**, Ankara, Onur Yayınları, 1977.
- Carr, E. H., (Çev. Misket Gizem Gürtürk), **“Tarih Nedir?”**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Cengiz, M., **“Toplumcu Gerçekçi Şiir 1923-1953”**, 2. Baskı, İstanbul, Şiirden Yayıncılık, 2015.
- Clark, T., **“Sanat ve Propaganda- Kitle Kültürü Çağında Politik İmge”**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2002.
- Cumalı, N., **“Tütün Zamanı 1/ Zeliş ”**, İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 2017.
- Çalışlar, A., **“Sanat ve Edebiyat Üstüne Nâzım Hikmet”**, Evrensen Basım Yayın, 2012.
- Çatma, E., **“Kömür Tutuşunca 1965 Madenci Direnişinin Öyküsü”**, İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2014.
- Çavdar, T., **“Türkiye’nin Yüzyılına Romanın Tanıklığı”**, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2007.
- Çetişli, İ., **“Batı Edebiyatında Edebî Akımlar”**, Ankara, Akçay Yayınları, 2016.
- Çiftlikçi, R., **“Yaşar Kemal Yazar -Eser - Üslup”**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Enis, R., **“Afrodit Buhurdanında Bir Kadın”**, İstanbul, Evrensel Basım Yayınları, 2013.
- Ercilasun, B., **“Türk Roman ve Hikâyesi Üzerine”**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.
- Esen, N., **“Türk Romanında Aile Kurumu (1870-1970)”**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1990.
- Eyuboğlu, S., **“Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler”**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1997.
- Fethi, N., **“Yüzyılın 100 Türk Romanı”**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- Freden, M., (Çev. Hakan Gür), **“İdeoloji”**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

- Goldmann, L., (Çev. Ayberk Erkay), **“Roman Sosyolojisi”**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2005.
- Gülmez, M., **“Türkiye’de Çalışma İlişkileri (1936 Öncesi)”**, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1991.
- Gültekin, M. N., **“Orhan Kemal’in Romanlarında Modernleşme, Birey ve Gündelik Hayat”**, İstanbul, Everest Yayınları, 2010.
- Güzel, Ş., **“Türkiye’de İşçi Hareketleri 1908- 1984”**, Ankara, İmge Yayınları, 2016.
- Habermas, J., (Çev. Mustafa Tüzel), **“Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine”**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2011.
- Haşim, A. **“Bize Göre”**, İstanbul, Oğlak Yayıncılık, 2013.
- Hızlan D., **“Düzyazı Ayracı Kitaplar Kitabı II”**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2001.
- Hızlan, D., **“Aynadaki Bakışlar Kitaplar Kitabı | 3”**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 2006.
- İleri, Ü., **“Türkiye’de Toplumsal Değişimin Çalışma İlişkileri Üzerindeki Etkileri”**, Ankara, Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Eğitim Yayınları, 2009.
- Kabaklı, A., **“Türk Edebiyatı – IV. Cilt”**, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1991.
- Kabaklı, A., **“Türk Edebiyatı - V. Cilt”**, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 1997.
- Kahraman, H.B., **“Türk Şiiri Modernizm Şiir”**, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2004.
- Kaplan, M., **“Edebiyatımızın İçinden”**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1978.
- Kaplan, R., **“Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy”**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.
- Kara, F. M., **“Türk Sinemasında Orhan Kemal”**, Ankara, Gece Kitaplığı, 2014.
- Karaca, E., **“Nazım Hikmet ve Siyasal Yaşamı”**, İstanbul, Karakutu Yayınları, 2005.
- Karakışla, Y.S., **“Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950”**, **“Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine İşçiler 1839-1950”**, Der. Quataert D., Zürcher J.E., İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- Karaosmanoğlu, Y.K., **“Gençlik ve Edebiyat Hatıraları”**, İstanbul, İletişim Yayınları 2015.
- Katznelson I., Zolberg A., **“İşçi Sınıfı Oluşumu”**, Ankara, Tan Yayınları, 2012.
- Kaya, E., **“Kentleşme ve Kentileşme”**, İstanbul, İlke Yayıncılık, 2003.

- Keeble, B., (Çev. Tahir Uluç) **“Her İnsan Bir Sanatçıdır”**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2014.
- Kemal Y., **“Orhan Kemal”**, **“Orhan Kemal Üstüne”**, (21-23), Ed. Ümit A., Ögütçü I., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Kemal, O., **“Bereketli Topraklar Üzerinde”**, İstanbul, Everest Yayınları, 2017.
- Kemal, O., **“Eskici ve Oğulları”**, İstanbul, Everest Yayınları, 2017.
- Kemal, O., **“Murtaza”**, İstanbul, Everest Yayınları, 2017.
- Keyder, Ç., **“Toplumsal Tarih Çalışmaları”**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Kıbrıs, İ., **“Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı”**, Ankara, Anı Yayıncılık, 2004.
- Kısakürek N.F., **“Dil ve Edebiyat”**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 2016.
- Koç Y., **“Türkiye İşçi Sınıfı Ve Sendikacılık Hareketi Tarihi”**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003.
- Koç, Y., **“Kemalist Devrim CHP ve İşçi Sınıfı”**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2013.
- Koçak, M. H., **“50’leri İşçi Sınıfının Oluşumunun Kritik Bir Uğrağı Olarak Yeniden Okumak”**, **“Sınıf Sendika Siyaset, Türkiye Emek Tarihinden Kesitler”**, Der. Makal A., Çelik A., Koçak H., Ankara, İmge Kitabevi, 1. Baskı , 2016.
- Koçak, M. H., Çelik, A., **“Türkiye İşçi Sınıfının Ayağa Kalktığı Gün: Sarayhane Mitingi”**, **“Sınıf Sendika Siyaset, Türkiye Emek Tarihinden Kesitler”**, Der. Makal A., Çelik A., Koçak H., Ankara, İmge Kitabevi, 1. Baskı , 2016.
- Korkmazgil, H., **“Kavel”** , Ankara, Bilgi Yayınevi, 2003.
- Leledakis, K., (Çev. Abdullah Yılmaz), **“Toplum ve Bilinçdışı”**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Makal A., Çelik A., (Der.) **“Zor Zamanlarda Emek, Türkiye’de Çalışma Yaşamının Güncel Sorunları”**,İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 2017.
- Makal A., Çelik A., Koçak H., **“Sınıf Sendika Siyaset, Türkiye Emek Tarihinden Kesitler”**, Ankara, İmge Kitabevi, 1. Baskı , 2016.
- Makal, A., **“Ameleden İşçiye - Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları”** İstanbul, İletişim Yayınlar, 3. Baskı, 2015.
- Makal, A., **“Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri :1920-1946”** Ankara, İmge Kitapevi, 1999.
- Makal, A., **“Türkiye’nin Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Esnaf Teşekkülleri: 1946-1950”** , **“Sınıf Sendika Siyaset, Türkiye Emek Tarihinden Kesitler”**, Der. Makal A., Çelik A., Koçak H., Ankara, İmge Kitabevi, 1. Baskı , 2016.

- Man F., **“Türkiye’de Devletin Çalışma İlişkileri İdeolojisi, ‘Bir 12 Eylül Dönemi’ Kapatılma İddianamesi Okuması”**, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2013.
- Metinsoy M., **“Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar”, “ İki Savaş Arası Türkiye’de Sanayi, İthalat ve Ekonomik Kriz Kısacasında Zanaatkarlar”, s.284-321, Der. Çetinkaya Y.D., Alkan M., Ö, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.**
- Moran, B., **“Edebiyat Kuramları ve Eleştiri”**, 26. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Moran, B., **“Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 2”**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.
- Nacar C., **“Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar”, “ İstanbul Gurbetinde Çalışmak ve Yaşamak”, s.120-131, Der. Çetinkaya Y.D., Alkan M., Ö, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.**
- Naci, F., **“Yüz Yılın 100 Türk Romanı”** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Narlı, M., **“Orhan Kemal’in Romanları Üzerine Bir İnceleme”**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002.
- Nesin, A., **“Sanat Yazıları”**, İstanbul, Nesin Yayınevi, 2011.
- Okay, O., **“Edebiyat ve Edebi Eserler Üzerine”**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2011.
- Oktay, A., (Ed. Onaran, Ş., Kılıçarslan Ö.), **“Fethi Naci”, “Eleştiride Marksist Bir Güzergah”**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- Oktay, A., **“Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı 1923-1950”**, Ankara, Etis Yayınları, 1993.
- Onaran, Ş.M., (Ed. Onaran, Ş., Kılıçarslan Ö.), **“Fethi Naci”, “Dilin İçindeki Eleştirel Bakış”**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- Ortaylı, İ., **“Osmanlı’yı Yeniden Keşfetmek”**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2006.
- Otyam, F., **“Arkadaşım Orhan Kemal”**, İstanbul, Günizi Yayıncılık, 2005.
- Önal, M., **“Dil ve İletişim”**, Ankara, Kurgan Yayınları, 2011.
- Öngen, T., **“Prometheus’un Sönmeyen Ateşi”**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1996.
- Öngören, V., **“Dil Estetik Felsefe ve Tarih Bağlamında Şiir ve Yenilik”**, İstanbul, Broy Yayınları, 1997.
- Özçelebi, H., **“Türk Edebiyatında Toplumcu Gerçekçi Anlayışının Temelleri”**, 2015.
- Özdemir, E. **“Türk ve Dünya Edebiyatı”**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980.

- Özdemir, E., **“Türk ve Dünya Edebiyatında Dönemler-Yönelimler”**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- Özel, İ., **“Zor Zamanda Konuşmak”**, İstanbul, Şule Yayınları, 2009.
- Özkale, D. A., **“Sanat ve İnsan”**, Adana, Duyur Ofset, 2000.
- Özkiraz, A., **“Sabri F. Ülgener’de Zihniyet Analizi”**, Ankara, Çağdaş Türk Düşüncesi Yayınları, 2000.
- Özyalçın, A., **“Orhan Kemal”**, **Orhan Kemal Gerçekçiliğinin Önemi**, (141-146), Ed. Ümit A., Ögütçü I. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Parlatır, İ., **“Güzel Yazılar Romanlar”**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.
- Pekin, F., **“Demokrasi, Sendika Özgürlüğü ve Sosyal Haklar”**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1. Baskı, 1985.
- Platon, **“Sokrates’in Savunması”**, Ankara, Tutku Yayınevi, 2015.
- Pooke G., Whitham G., **“Sanatı Anlamak”**, İstanbul, Optimist Yayınları, 2011.
- Saatçioğlu, F., Ugray, M., **“Das Kapital”** 2. Baskı, Ankara, Gece Yayınları, 2016.
- Seydioğulları, M., **“Tütün ve Kontrolü”, “Dünya’da ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi, Üretimi, Ticareti Ve Temel Politikaları”**, Ankara, Türk Toraks Derneği, 2009.
- Sezen, Y., **“Maddeci Felsefenin Çıkmazları”**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Silver, B., **“Emeğin Gücü, 1870’ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme”**, İstanbul, Yordam Yayın, 2. Baskı, 2015.
- Şimşek, O., **“Medeniyet ve Sistem İnşa Edici Vasfıyla Tevhidi Düşünce”**, Ankara, İlmi ve Metodolojik Araştırmalar Derneği, 2016.
- Şimşek, O., **“Türk Girişimciliğinin Sosyolojisi”**, Ankara, Otorite Yayınları, 2013.
- Tahir, K., **“Notlar / Sosyalizm, Toplum ve Gerçek”**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1992.
- Tahir, K., **“Notlar/ Sanat Edebiyat 2”**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1989.
- Talas, C., **“Türkiye’nin Açıklamalı Sosyal Politika Tarihi”** Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- Tokol, A., **“Sosyal Politika”**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Tokol, A., **“Türk Endüstri İlişkileri Sistemi”**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1997.
- Tokol, A., **“Türkiye’de Sendikal Hareket”**, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1994.
- Tural, S. K., **“Edebiyat Bilimine Katkıları”**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2015.

- Türkeş, A.Ö., (Ed. Onaran, Ş., Kılıçarslan Ö.), **“Fethi Naci”, “Fethi Naci’nin Bakışıyla; Roman, Toplum, Siyaset ve İnsan”**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011.
- Uygur, N., **“İnsan Açısından Edebiyat”**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Ülgener, S., **“İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası”** İstanbul, Der Yayınları, 1991.
- Ülken, H. Z., **“Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi”**, İstanbul, Ülken Yayınları, 2005.
- Ümit A., **“Orhan Kemal”, “Edebiyatımızın Ağır İşçisi Orhan Kemal”, (23-29)**, Ed. Ümit A., Öğütçü I. Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Ünlü M., **“Türkçede Öykü-Roman”**, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 2009.
- Yalçın, A., **“Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı”**, Ankara, Günce Yayınları, 2000.
- Yalçın, A., **“Siyasal ve Sosyal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Çağdaş Türk Romanı 1946-2000”**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2003.
- Yalçın, İ., **“Ölümün Ağzı”**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2014.
- Yaman M., Yarkın G., Tuna Ş., Ercan F., **“Emeğin Kitabı”**, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2014.
- Yavuz, H., **“Orhan Kemal”, “Kant ile Murtaza”, (199-202)**, Ed. Ümit A., Öğütçü I., Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Yazıcı, E., **“Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi”**, Ankara, A Kitap Yayınları, 2012.
- Yazıcı, E., **“Osmanlı’dan Günümüze Türk İşçi Hareketi”**, Ankara, Aktif Yayınları, 2. Baskı, 1996.
- Yazıcı, N., **“Halikarnas Balıkcısı’nın Eserlerinde Tabiat”**, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı, 2002.
- Yener, G., **“Eleştirinin Eşiğinde Edebiyat”**, Ankara, Hece Yayınları, 2006.
- Yıldırım, E., **“Edebiyatta Türk’ün Düşüncesi”**, Ankara, Elips Yayınları, 2012.
- Yıldırım, K., **“Osmanlı’da İşçiler (1870-1992) Çalışma Hayatı, Örgütler, Grevler”**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Yıldırımaz, S., **“Tanzimat’tan Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi 1839-2014 Yeni Yaklaşımlar Yeni Alanlar Yeni Sorunlar”, “ Köylüler, İşçiler ve Köylü İşçiler”, s.271-283**, Der. Çetinkaya Y.D., Alkan M., Ö, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.
- Yılmaz, M., **“Sanatın Felsefesi Felsefenin Sanatı”**, Ankara, Ütopya Yayınları, 2009.

MAKALELER

- Akkaya, Y., “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık–1 (kısa özet)”. **Praksis**, Sayı.5, Kış 2002.
- Akpınar, S., “Toplum-Sanat Ve İdeoloji Üçgeninde Toplumcu Gerçekçiliğin Edebiyat Ve Siyaset İlişkisine Yaklaşımı ”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 7 Sayı: 30, 2008.
- Andaç, F., “Romanda ve Öyküde Yeni Açılımlar(1940-1950)”, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı Sempozyumu, Hüseyin Atabaş, Aydın Şimşek, Devrim Dirlikyapan (hızl.), 20-21-22 Kasım 1998, **Ankara Edebiyatçılar Derneği**, s.186 , 1998.
- Armağan, B., “Toplumsal Çözülüşün Kıskaçında Kadın Olmak: Afrodit Buhurdanında Bir Kadın”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 6/4, 2017.
- Baştürk, M., “ ‘Kara’ Öyküler: Madenci Hikâyeleri”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7/3, 2014.
- Berbercan, M. T., “Akdeniz Kültürü Üzerine Bir Sözlükçü ve Etimolog: Halikarnas Balıkçısı”, **Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 4/Sayı 11, s26-46, 2017.
- Cihan, N., “Aganta Burina Burinata Romanına Değerler Aktarımı Bağlamında Bir Bakış”, **Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 20, sayfa 91-102, 2013.
- Çetinkaya, F., “Halikarnas Balıkçısı’nın Hikayelerine Psikanalitik Yaklaşım”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number: 41 , s. 505-527, Winter II, 2015.
- Dağdemir Ö., Küçükalay M. “Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları Ve Makro Ekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma” **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 3, Kasım ,1999.
- Demir, A., “Toplumcu Gerçekçi Objektiften Yansıyan Bir Anadolu Fotoğrafı: Bacayı İndir Bacayı Kaldır”, **Modern Türklük Araştırma Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, 2008.
- Demirdağ, A. R., “Anlatıcı ve Bakış Açısı Bağlamında Halikarnas Balıkçısı’nın Deniz Gurbetçileri Romanı” ,**International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume** , s.97-108, Volume 10/16 Fall 2015.

- Demirdağ, A. R., “Halikarnas Balıkcısı'nın Doga-İnsan İkilemi Felaketler Romanı: Aganta Burina Burinata”, **Çukurova Üniversitesi Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu Bildirileri**, Adana, 2012.
- Demirtürk, S., “1960–1980 Döneminde Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt 4, Sayı 12, 2015.
- Eliuz, E., “Orhan Kemal’den Murtaza Romanında Yapı”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 3/4 Summer, 2008.
- Emgili, F., “Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Hakkındaki Araştırmalara Bir Bakış”, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi**, I/1, ss. 29-54, 2017.
- Gider, M., “Bâkî ve Fuzûlî Divanlarında Deniz Tasavvuru”, **Külliyat Osmanlı Araştırma Dergisi**, Sayı: 3, Aralık 2017.
- Göküş M., “1960-1980 Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Hukuki, Ekonomik Ve Toplumsal Değişim” **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 12, 2010.
- İleri, Ü., “1960’lı Ve 1970’li Yıllarda İşçi Örgütlenmelerini Hazırlayan Etmenler” **HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi**, Cilt: 4, Yıl: 4, Sayı: 10 (2015/3).
- Kaya, M., “Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları”, **Birey ve Toplum**, Cilt 2 , Sayı 4, 2012.
- Koç, Y., ““İşçi Sınıfsız Demokratik Devrim”in İşçi Sınıfına Katkıları: 27 Mayıs Örneği”, **Mülkiye**, Cilt: XXXIV Sayı:267, 2010
- Kurtoğlu, A., “Mekansal Bir Olgu Olarak Hemşehrilik ve Bir Hemşehrilik Mekanı Olarak Dernekler”, **European Journal of Turkish Studies** 2, 2005.
- Makal, A. “Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak‘Edebiyat’”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2008.
- Müftüoğlu B., Hacısalihoğlu E., “Emekçileri Gündelik Hayatını Görünür Kılmak: “Bereketli Topraklar Üzerinde” ile 40’lı 50’li Yıllara Gerçekçi Bir Bakış” **Çalışma ve Toplum Dergisi**, 2008.
- Sarıççek, M., “Reşat Enis Aygen Hikayeleri”, **Türk Dili**, Sayı: 649, 2006.
- Seçkin, Z., “Çalışanların Rol Bütünleşmesi ile Kendine Yabancılaşması: Murtaza Paradoksu” , **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi** , yıl: 18, s:1, Nisan 2014.
- Şahin, H., “Türkiye’de İşçi Sınıfının Gelişim Süreci ve Geçmişten Günümüze İşçi Hareketi”, **Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 7, 2010.

- Takım, A., “Türkiye’de 1960-1980 Yılları Arasında Uygulanan Kalkınma Planlarında Maliye Politikaları”, **Maliye Dergisi**, Sayı 160 , Ocak -Haziran 2011
- Terzioğlu, A., “Ücretin Tarihsel Gelişimi”, **e-akademi Dergisi**, s.74, 2008.
- Tilbe A., Tilbe F., “Reşat Enis Aygen’in Afrodite Buhurdanında Bir Kadın Adlı Romanında Çalışma İlişkileri: Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir İnceleme”, **Humanitas**, Sayı 5, Tekirdağ, 2015.
- Tilbe, A., “Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir Çözümleme: Mahmut Yesari’nin Çulluk Adlı Romanında Çalışma İlişkileri”, **Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Cilt 1, 2016.
- Uyar, F., “Orhan Kemal'in Bereketli Topraklar Üzerinde Romanında Kentte Yiten İnsan”, **Mavi Atlas**, 5/2015.
- Yelek, S., “Öncü Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Amele Birliği”, **Journal Of Social And Humanities Sciences Research**, Vol:4 / Issue:1bingöl3 , 2017.
- Yetgin D., Yılmaz A., Kozak N., “Türkiye’de Turist Rehberliğinin Öncüsü: Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı)”, **Türk Turizm Eğitimcileri ve Araştırmacıları**, Cilt: 29,S ayı: 1, 2018.
- Yıldız, N., Yıldız E., “Mübadele Meselesi Ve Cumhuriyet Dönemi Tarımsal Kalkınma Politikası”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 14 Sayı 1 (349-370), Haziran, 2012.

TEZLER

- Hacısalıhoğlu, E., “1945-1960 Döneminde Türkiye’de Çalışma Yaşamının Orhan Kemal Romanlarında Temsili”, T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı”, **Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul, 2008.
- Kayabaşı, Ö., “1960-1980 Arası Toplumcu Gerçekçilik ve Problemleri”, T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, **Doktora Tezi**, Ankara, 2011.
- Kocabıyık, D., “ Necati Cumalı’nın Romanlarında ve Hikayelerinde Yapı ve Tema”, **Yüksek Lisans Tezi**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Afyonkarahisar, 2006.
- Millioğulları, Ö., “Türkiye’de 1960-1980 ve 1980-2005 Dönemlerinde Grev Hareketlerinin Karşılaştırılması”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, **Yüksek Lisans Tezi**, Ankara, 2007.

- Özçelebi, H., “Cumhuriyet Döneminde Edebî Eleştiri (1951- 1960) ”, T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, **Doktora Tezi**, Ankara, 2006.
- Özerinç, E., “Orhan Kemal’in Fabrika ve Toprak İşçilerini Konu Alan Bereketli Topraklar Üzerinde, Vukuat Var ve Hanımın Çiftliği Romanlarında Yapı, Tema ve Anlatım”, Doğu Akdeniz Üniversitesi, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs, 2010.
- Ünlü, D., “Necati Cumalı’nın Eserlerinde İzmir ve Çevresi”, Doğu Akdeniz Üniversitesi, **Yüksek Lisans Tezi**, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs, 2015.

İNTERNET

<http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/11462.pdf>, (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2018).

Akyüz, H., “ 2012 İşçi Edebiyatı Ödül Konuşması”

http://www.academia.edu/5521389/İŞÇİ_EDEBİYATI, (Erişim Tarihi: 21 Haziran 2018).

<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.854.pdf> (Erişim Tarihi: 7 Ekim 2018).

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Büşra SOYDEMİR
Doğum Yeri ve Yılı : Anamur, 1994
Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi, Çalışma
Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (2012-2016)
Yüksek Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi, Çalışma
Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri (2016-2018)

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

I İngilizce (Orta Seviye)

İş Deneyimi :

1. Alanya SGK – İşverenler Servisi (2015 Haziran, Temmuz)
2. Isparta Saraç Sineması (Eylül 2016- Mayıs 2017)
3. Süleyman Demirel Üniversitesi Kurumsal İletişim Merkezi (KİMER) Haber-Basın /
Muhabir (Temmuz 2017- ...)
4. Süleyman Demirel Üniversitesi Gelendost MYO / Sözleşmeli Öğretim Görevlisi
(2017-2018 Güz Dönemi – 2017-2018 Bahar Dönemi)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

1. Akad'emek 4. Çalışma Ekonomisi Öğrenci Kurultayı, 12-15 Nisan *Ereği/ Zonguldak*,
Ortak Çalışma Kapsamında: “Türkiye Tarımında Örgütlenme Mücadelesi: Çiftçi
Sendikaları Konfederasyonu Örnekleme”
2. “Banka Sektöründe Çalışanların Psikolojik Sermaye Düzeylerinin İncelenmesi:
Isparta İli Örneği” (International Congress of Management, Economy and Policy /
ICOME'17 (20-21 Mayıs 2017 –İSTANBUL)
3. “1950-1980 Dönemi Toplumcu Gerçekçi Edebiyat Akımında İşçi Sınıfının Orhan
Kemal Eserlerinde Temsili” (10. Mülkiye Genç Sosyal Politikacılar Kongresi, 19-20
Ekim 2017 – *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi*)
4. “Dini Perspektifte Emek ve Emek Sömürüsü: İşçi- İşveren Üzerinden Bir
Değerlendirme” (ICPESS, "International Congress on Politic, Economic and Social
Studies", 9-11 Kasım 2017 – *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi*)
5. O. K. ACAR, B. SOYDEMİR, Dini Perspektifte Emek ve Emek Sömürüsü: İşçi-
İşveren Üzerinden Bir Değerlendirme, “*Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar
Dergisi*” Cilt: 3, Sayı:4, 2017.